

Іван Дмитрик

У ЛІСАХ ЛЕМКІВЩИНИ

Спомини вояка УПА

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	1
РОЗДІЛ 1	3
РОЗДІЛ 2	8
РОЗДІЛ 3	15
РОЗДІЛ 4	23
РОЗДІЛ 5	27
РОЗДІЛ 6	38
РОЗДІЛ 7	50
РОЗДІЛ 8	53
РОЗДІЛ 9	64
РОЗДІЛ 10	77
РОЗДІЛ 11	90
РОЗДІЛ 12	93
РОЗДІЛ 13	110
РОЗДІЛ 14	123

ПЕРЕДМОВА

Автор книжки *У лісах Лемківщини* — стрілець Іван Дмитрик, вояк Української Повстанської Армії, з куреня командира Рена, який діяв на Лемківщині в 1944-1947 роках. Свої спогади автор записав зараз після прибуття на Захід у 1947-1949 роках, коли ще всі події були міцно закріплені в пам'яті. Він описав їх щиро, безпретенсійно, так як бачив і пережив. Правда, він спостерігав їх очима молодого людини і з позиції рядового стрільця. Можливо, що в деяких випадках, коли б про ті події розповідав командир, який, звичайно, знав і бачив більше від стрільця, він дав би їм трохи іншу інтерпретацію. Але Іван Дмитрик не старається коментувати. Він тільки розповідає. І в цьому найбільша вартість його спогадів.

Іван Дмитрик розповідає здебільшого про свою сотню (число її польової пошти було "У-94"), хоч не бракує в його споминах інформацій і про інші відділи УПА, які діяли, якщо не постійно, то деякий час, у тому самому терені.

Автор починає розповідь від свого першого дня в рядах УПА. На Лемківській землі безладдя — відступають німці, наступають радянські війська. На тлі цього хаосу різко контрастує добра організація і продуманість дій УПА. Ми бачимо, як творяться сотні, курені, як їх забезпечують харчами, як відбувається підготовка до переходу фронту і сам перехід: з табору на Буковім Берді дві і пів тисячі війська з великим обозом за три тижні переходять форсовним маршем фронт без одної жертви. Автор доводить, що цей перехід був можливий тільки завдяки підтримці українського населення і розвідчій службі ОУН, яка знала про кожний рух ворога. З просуванням

більшовицького фронту далі на Захід, відділи УПА повертаються на Лемківщину й Перемищину, де сотні переходять інтенсивний військовий вишкіл. Про вартість цього вишколу свідчить цікавий опис першого більшого бою з стократно численнішим ворогом під селом Струбовиська. Стрільці не попали в паніку й видержали кількагодинний бій та завдали ворогові багато втрат.

Далі читач бачить, як ворог намагається знищити відділи УПА зсередини через своїх енкаведівських агентів. Читач переживає разом з автором трагедію штучно викликаної епідемії тифу серед повстанців і українського населення.

1945-1946 це роки завзятих боїв з військами НКВД, а згодом з різними частинами польських збройних сил. Для відділів УПА, багатих у досвід партизанської боротьби з німцями й більшовиками, поляки не були поважним противником. УПА в короткому часі зліквідувала майже всю польську адміністрацію та поліційні станиці по селах, і вони залишилися тільки в більших містечках. Поляки боялися повстанців, які задавали їм дуже великих втрат у боях. Про це пишуть польські автори, а між ними й учасники цих боїв. Наприклад, автори книжки Дорога нікуди¹ стверджують, що від липня 1945 року до грудня 1946 року відділи УПА виконали 77 наскоків на станиці "Міліції обивательської", відділи польського війська та станиці польської прикордонної охорони. Генрик Домінічак у книжці Війська прикордонної охорони в 1945-1948 роках² пише, що УПА мала відкриті комунікаційні шляхи як на Лемківщину, так і з Лемківщини на схід, а польсько-радянський кордон на просторі 500 кілометрів був під контролем УПА понад півроку.

Про нездатність польської армії боротися з УПА дуже виразно сказано в тій же самій книжці Дорога нікуди, автори якої вираховують, що від червня 1945 року до березня 1947 року в боротьбі проти УПА брали участь: три полки піхоти Третьої дивізії, три полки піхоти й один полк легкої артилерії Восьмої дивізії, три полки піхоти й один полк легкої артилерії Дев'ятої дивізії, три полки піхоти і збірний батальйон Сімнадцятої дивізії та 6.500 вояків ВОП (Войска Охрони Пограніча). Але й така сила виявилася невиспичальною. Тоді державний комітет безпеки й генеральний штаб польської армії створили оперативну групу "Висла" під командою ген. бригади Стефана Моссора, яка об'єднала попередні військові частини й була скріплена ще 6-ою і 7-ою дивізіями піхоти, 12-им полком піхоти, 5-им полком саперів, 7-им змоторизованим полком, дивізією ВБВ (Войска Безпеченства Вевнентшного — польське НКВД) та ескадрою літунства й допоміжними відділами міліції.

Разом в акції проти УПА брало участь 120 тисяч польського війська. На польсько-чеському кордоні поляки тримали 7 тисяч війська, а чехи поставили в Моравії кілька дивізій і старшинську школу з Праги.

У той час відділи УПА, зручно маневруючи між ворожим військом, перебували в постійних рейдах — переходили на чисто польські терени, верталися на лемківські землі, або через кордон на Словаччину. А щоб легше було виминати наступи ворога, сотня часто розділялася на чоти, які вдержували одні з одними постійний зв'язок.

Від липня 1947 року чота Урала, в рядах якої перебував автор, втратила зв'язок з чотою Дороша, де був сотенний Бродич. Зв'язку довго не можна було встановити — облави польського війська тривали далі, населення по селах майже не було, не було також певности, чи ворог не розконспірував зв'язкових пунктів. Щойно у вересні до табору чоти на Свіржівській Магурі прийшла зв'язкова Христя від курінного Рена. Вона принесла наказ про відмарш сотні на Захід. Чоту поділено на рої — кожний з них окремо пробивався на Захід. Марш, повний драматичних пригод, тривав два місяці. З

цілої чоти Урала на Захід добилися лише двадцять два стрільці.

Москва і Польща добре розуміли небезпеку існування УПА й українського підпілля. Тому протягом уже цілих десятиріч московські пропагандисти знеславляють УПА та намагаються затерти сліди її боротьби. Москві не вигідно визнати, що вона ще довгі роки після закінчення війни мусіла вести завзяту боротьбу з українським визвольним рухом.

Інша справа з Польщею. Вона діяла за інструкціями Москви, хоч поодиноким її діячам не бракувало власної ініціативи в ненависті до всього, що українське. Крім того, поляки завжди любили чванитися своїм героїзмом і в своїх комунікатах з 1947 року про боротьбу з українським підпіллям грубо перебільшували число вбитих чи спійманих вояків УПА. Проте варварське виселювання безборонного українського населення не принесло слави польському народові, як і не прославило польських вояків практиковане полк. Яном Гергардом та іншими стріляння до хрестів українських церков.

У своїх споминах Іван Дмитрик нічого не замовчує, нічого не прикрашує. Він описує правдиві події і справжніх людей. Український повстанець у спогадах І. Дмитрика це передусім людина. Людина свідомо і повна віри у справу, ради якої готова була покласти життя, людина, яка безстрашно йшла у бій, але також людина, яка відчувала страх, холод, голод і біль. Людина, яка вміла радіти, але також і плакати. Цим розповідь І. Дмитрика відрізняється від тих небагатьох спогадів, які досі появилися про УПА. Спогади Дмитрика написані живо і з гумором. Читач прочитає їх з приємністю й почуттям гордості, що існувала українська військова сила, яка встояла стільки років у боротьбі з переважаючим чисельно ворогом. Це була модерна військова сила, вишколена в партизанських діях, яка в тому часі не мала собі рівної, зокрема, коли мати на увазі, що УПА не користувалася будь-якою чужосторонньою допомогою.

Появу книжки Івана Дмитрика треба вітати не тільки тому, що в ній описаний фрагмент боротьби нашого народу в другій половині сорокових років, але також тому, що нашим друзям та учасникам того знаменного часу вона може стати заохотою до писання своїх спогадів.

Видання цієї книжки здійснене з частинною допомогою Об'єднання к. Вояків УПА Америки й Канади.

Юрій Лопатинський-Калина

РОЗДІЛ 1

Липень 1944 року був гарячий і сухий. Селяни збирали свій важко запрацьований хліб. На сході вдень і вночі чути було глухий барабанний гул. Німецько-більшовицький фронт наближався до мурів стародавнього Перемишля.

Я перебував тоді у місті Бірчі. Його польське населення чекало приходу більшовицького війська, сподіваючись "визволення". Кілька днів перед тим я побував удома. Прощаючися з батьками і сестрою, я не думав, що бачу їх востаннє. Батьки плакали, особливо мати, яка дуже любила мене і невимовно раділа, як тільки я з'являвся вдома. Пригортаючи і цілуючи мене, вона слізно лебеділа:

— Сину мій, сину, чи ще доведеться мені тебе побачити?

Вона, немов, відчувала, що я вже не повернуся. Не вгадала лише, бідолашна, свої

гіркої долі. Її вивезли на Сибір і там закінчилося її життя. Хоч остання зустріч з батьками пригнобила мене, я таки не змінив свого рішення зголоситися в ряди Української Повстанської Армії.

Тим часом 28 липня прийшла вістка, що Перемишль зайняло радянське військо. В Бірчі постала метушня і паніка. Скориставши з принагідної фіри, я поїхав до Добромиля. Тут, як і в Бірчі, люди поквапно готувалися до втечі на Захід.

У Добромилі мені не вдалося нав'язати зв'язку з УПА. А тому що артилерійські набої вже розривалися за містом, я з знайомими подався до Коростенка.

Дорога була дощенту забльокowana німецькими військовими транспортами. Вояки виснажені і невиспані та такі брудні, що ледве було видно очі з-під пилуки, волоклися, наче тіні по шляху. Вони нічим не нагадували тих, що в 1939 році маршували на Польщу, ані тих, що в 1941 році йшли на СРСР. У тій збиранині, що втікала тепер панічно на Захід, не було вже тих загартованих, енергійних, рухливих вояків, що тоді. Дух войовничості давно вже вивітрився із цієї, здавалося, непереможної армії.

В Коростенку я зустрівся з хлопцями, які довший час мали зв'язок з УПА і тепер тільки чекали доброї нагоди, щоб шмигнути до лісу. Якраз тоді німці дали наказ вивозити харчі на Захід і з тією метою видали поліції вози й коні, щоб вантажити продукти.

30 липня, пів до четвертої ранку, наша валка, що нараховувала понад тридцять возів, переїхала через села Трійцю, Ямну Горішню й Долішню до Арламова. Тут, на розпорядження місцевого підпільного керівництва, ми вивантажили все добро, поховали його по криївках, а тоді повернулися до Ямни Горішньої, де вже було більше таких, як ми.

У селі рух не вгавав ні вдень, ні вночі. Постійно прибували менші й більші, краще й гірше озброєні групи, що покрутившись по селі, знову кудись відходили. Вони були одягнені в різні мундири — німецькі, мадярські, чеські, словацькі, італійські, червоноармійські. Було між ними також чимало у цивільному одязі. Це були частини УПА, для яких кінчалася боротьба з німцями, а починалася з більшовиками.

Безперервно гуділи літаки. Ночами освічували навколишній терен і скидали бомби. Вдень літаки, мов шуліки, спускалися низько над дорогами і сікли з кулеметів по автовах колонках, возах з військом та цивільних втікачах, які з клунками на плечах "відривалися" від фронту, що наступав їм на п'яти. В такому хаосі треба було мати сильні нерви, щоб прийняти тверде рішення.

Тим часом до Ямни Горішньої прибувало з усіх сторін усе більше і більше охочих до УПА, і за два дні нас було понад сто.

Серед нас поширилася вістка, що "новобранців" зорганізують в одну сотню і вишлють вишколювати на Лемківщину. Пізніше почали казати, що до нас приєднають одну чоту старих вояків УПА, які вже перейшли загальний вишкіл у Карпатах, а підстаршинський в Чорному лісі в околиці Станиславова.

Одного дня, коли я стояв на стійці, надійшов з села Арламова відділ таких чорноліських повстанців. Я спочатку налякався, подумавши, що це відділ мадярів, бо всі вони мали мадярські мундири.

З цікавістю і деяким зворушенням дивився я на цих загартованих вояків УПА. Обличчя їх були засмалені вітром і сонцем. Усі були добре одягнені, мали чимало різної зброї. У стрільців були рушниці та десятизарядки, у командирів папашки¹ або німецькі чи мадярські автомати. Чота мала теж кілька німецьких і мадярських

кулеметів та один радянський дехтяр.

1 серпня 1944 року оголошено збірку всіх новобранців. Але, як тільки ми зібралися на одному подвір'ї, стійки заалармували, що до нас наближається німецький відділ. Командир дав наказ зайняти становища. Багато з новобранців ще не мали зброї, і вони сховалися по хатах. Чорноліський відділ вийшов перед село. З усього було видно, що це вишколена військова одиниця, яка знає, що треба робити під час несподіваного алярму. Проте, серед новобранців постало замішання і треба було чимало зусиль, щоб навести порядок. Багато між нами було й таких, які взагалі не знали, що робити із зброєю. Нарешті заведено порядок: ми залягли на полі під лісом, а чорноліська чота зайняла становище в яругах. Алярм закінчився без бою, бо німці пішли в інший бік.

В цей час німці вже не були страшні для нас. Гірша справа була з більшовицькими партизанами, які вештались по цих теренах і мали підтримку місцевих польських боївків. Великою допомогою в цій ситуації було те, що українське населення підтримувало нас і повідомляло про кожний рух більшовицьких партизанів і їх польських помічників.

Наступного дня, ще довго перед світанком, скликано другу збірку. До неї стало понад двісті новобранців і з десяток дівчат — санітарок та розвідниць. До зорганізованої сотні зараховано майже 180 стрільців. Сотня складалася з чотирьох чот, по чотири рої в кожній. Рій начисляв десять стрільців, плюс ройовий. Людей, які не увійшли до сотні, призначено до інших ділянок підпільної діяльності.

Чоти і рої очолили переважно вояки з чорноліського відділу, але також і дехто з новобранців.

До нашого роя призначено з "чорнолісців" трьох вояків — ройового Дебрушку, який закінчив вишкіл у підстаршинській школі УПА "Оленів", ланкового і кулеметника. Дебрушка був дуже молоденький, говорив як панночка, тонесеньким голосом, але командир він був добрий, і ми його скоро полюбили. Хлопці жартували, що він замолодий до УПА і повинен ще триматися маминої спідниці, але він був уже не в одному бою і був загартований вояк, хоч і дехто з нас пройшов різні військові вишколи, організовані ОУН.

У прифронтовій смузі панував хаос. Ситуація була така, що ніхто з вояків не орієнтувався куди проходив німецько-радянський фронт; в одному місці більшовики загнались далеко на захід, в іншому ще трималися німці і не раз годі було знати, де більшовики, а де німці. Це й було причиною того, що наша новозорганізована сотня дістала наказ перейти на Лемківщину на вишкіл.

Почалися приготування до маршу. Нам наказано брати речі найконечніші і лише стільки, скільки зміститься у наплечник. У мене наплечника не було, тому я зробив його з шкіряної течки. До неї запакував найпотрібніші речі: трохи білизни, приладдя до голення тощо. Наказано теж знищити всі фотографії, щоб не попали в руки ворогові і щоб потім не потерпіли члени родини, які залишилися вдома. Я мав небагато знімок, але з жалем розлучався з ними. Деякі вояки не хотіли залишати своїх речей і пакували в наплечники все, що могли. Несли вони ці великі торби на плечах і виглядали, як навантажені верблюди. Про них хлопці казали, що вони несуть на плечах "Америку".

Сотенного командира тимчасово заступав командир Лис. Раптовий прорив фронту більшовиками утруднював підпільний зв'язок, і тому тимчасовий командир сотні мусів діяти за власною ініціативою. Ще заки ми вирушили в дорогу, старшини і

підстаршини перевели з нами короткий вишкіл, щоб навчити як поводитись під час маршу, на відпочинку, в лісі та при переході небезпечних місць.

Ми вирушили на захід 2 серпня 1944 року. З Ямни Горішньої ми помаршували повз села Грозьова, Лімна, Ліщава Горішня, Копці і Кузьмина. Селяни виходили назустріч і щиро вітали нас.

Цілий день падав густий дощ, і коли ми зупинилися на нічліг в селі Малий Борисів, усі вже добре перемокли і здорово потопились, особливо ті, що несли на плечах "Америку".

Наступного дня через села Креців і Рогатинка, а далі, через гору Дубрівка, ми дійшли до Березки і там заквартирували. Зв'язку й далі не було. Стрільці нарікали на свої тяжкі наплечники і почали вимінювати в господинь усякі речі на яйця, масло, хліб, аби тільки позбутися тягару.

По навколишніх селах вешталися більшовицькі партизани. Вони нападали на села, забирали харчі й худобу і грабували селян з усього, що їм попадало у руки. По українських селах більшовики стосували жорстокий терор за те, що населення відмовлялося співпрацювати з ними. Проте польське населення більшовицькі партизани трактували як своїх союзників. Поляків вони не тільки не грабували, але й роздавали їм добро, награване в українців, бо вони доносили більшовикам про все, що знали про УПА.

3 серпня 1944 року наша сотня мала першу нагоду зустрінутися з більшовицькими партизанами. Наткнулася на них стежа нашої сотні, і після короткої перестрілки більшовики втекли, залишаючи кількох убитих. Цих партизанів навели на нас місцеві поляки.

У Березці ми затримались трохи довше, і тут відбулося "хрещення" стрільців. Кожному з нас надали "псевдо", яке записали до сотенного реєстру. Мене назвали "Лис".

З Березки ми пішли через Тиряву Волоську на схід у села Станькова, Ракова і Пашова. Перед нашим приходом, у них бешкетували польські боївки.

У Пашовій відбулася перестрілка з відділом німецького Вермахту. Але як тільки впали перші постріли з нашого боку, німці завернули до Ванькової.

Через Коринець і Ванькову ми дійшли до села Середниця, а звідти через гору Ванькова повз Вільшаницю до сіп Руденки і Лісько.

Хоч через Лісько ми переходили пізно вночі, його мешканці, почувши рух на вулицях, прокинулися і перелякано дивилися у вікна. Розпізнавши, що це військо УПА, вони вийшли на вулиці і щиро вітали нас. Жінки із сльозами в очах подавали стрільцям усе, що мали в хаті. Тільки поляки поховалися перед нами, дарма що ми не мали супроти них жадних лихих намірів.

Наш рейд на Лемківщину відбувався по зв'язку місцевих кушів 2. Хлопці з місцевих кушів проводили нас від села до села. Вони також вели розвідку і повідомляли нас про рух ворожих частин у терені нашого маршу. Коли на нашому шляху несподівано з'являлися німці або більшовицькі партизани, до нас гналися гінці на конях, роверах, прибігали жінки і діти з повідомленнями; подавали сигнали умовленими знаками. Нас повідомляли, хто працював з більшовицькою партизанкою і з німцями. Таких зокрема було чимало між поляками. Вони виявляли незрозумілу ненависть до українців, і з їх рук гинуло багато наших селян і інтелігентів. Маршуючи селами, ми бачили багато жорстоко скатованих жертв польських боївок.

В кожному селі, через яке ми проходили, наша сотня влаштовувала віча і наші

політвиховники і пропагандисти з'ясовували ціль нашої боротьби. Ми перестерігали перед більшовиками, від яких не можна сподіватися нічого іншого, крім грабунку, репресій та мобілізації чоловіків до Червоної Армії. Ми закликали молодь приєднуватися до нас або ховатися по лісах і криївках, щоб пережити першу хвилю терору і не дати себе знищити. Ми заохочували селян копати криївки на збіжжя, харчі, одяг і усі вартісніші речі, щоб їх не пограбували "визволителі".

Не всі учасники скликуваних нами зборів вірили нам на перше слово. Було досить таких, що слухали нас з недовір'ям, мовляв, говорите, бо так вам треба говорити. В деяких селах було багато москвофілів, які чекали на "руських".

Ми також розв'язували всі "лігеншафти", що їх німецька окупаційна влада створила в колишніх польських поміщицьких маєтках. Коні й худобу ми роздавали селянам, а частину забирали для наших потреб. Селянам роздавали ми теж увесь рухомий інвентар, при чому робили ми це так, що худобу й інвентар передавали, звичайно, на сусідні села, щоб у місцевого населення ніхто не пізнав майна з "лігеншафту" і щоб люди не потерпіли від нової влади за грабунок "народного добра". "Лігеншафти" ми здебільша палили, щоб на їх місці "нові визволителі" не творили колгоспів. Ліквідація тих нацистських радгоспів відбувалася без жадних перешкод, бо їх німецький чи фольксдойчерський персонал втік із них і не було кому їх обороняти.

З утечою німецької влади з Добромильського і Ліського повітів в українських селах з'явилися численні більшовицькі і польські банди, які тероризували українське населення. Поява відділу УПА в цьому терені була пересторогою для них, що кожний їх злочин буде покараний.

В Ліську ми не затримувалися. Вранці ми перейшли річку Сян і вступили на лемківську землю.

8 серпня наша чота розмістилася у Вільховій. По дорогах до села і в самому селі ми розставили сильні застави. Хлопці з місцевого куща порозводили нас по хатах на вечерю. Господарі привітно вітали нас і щиро гостили. По вечері ми ще довго гуторили з ними. Селяни жалілися на польське розбишацтво. Страшно і небезпечно вночі вийти на подвір'я — казали вони. Ми радили їм організувати самооборону.

Згодом поважні розмови перейшли в співи стрілецьких і повстанських пісень, а далі в залицяння до дівчат. Дівчата були не від того, щоб до них позалицятися і пожартувати з ними, але, щоб не викликати заздрости між ними — бувало й таке — ми старалися бути ввічливими супроти всіх, незалежно від їх вроди.

І в той час, коли ми весело сміялися по хатах, на заставах несподівано заграли наші кулемети. Перший відізвався хрипливим голосом наш мадярський кулемет, за ним заторохкотів дехтяр — відгомін від його серій був схожий на биття в барабани. Врешті відізвався німецький МГ 42. Коли з нього стріляли, не було чути поодиноких пострілів, тільки один шум, немов гудів якийсь мотор. Тому більшовики й називали його "електрический".

Ми побігли на заздалегідь призначені становища. Але до бою не дійшло. Наші відділи на заставах впоралися самі. Це більшовицькі парашутисти маршували з гори Грушка на Вільхову та попали у перехресний вогонь наших кулеметів. Майже усі загинули.

Вільхову покинули ми наступного дня і через Бахлаву попрямували через села Середнє і Бережниця Нижня до Березки, де розв'язали великий "лігеншафт", роздавши селянам понад 80 штук худоби. З собою забрали лише кілька корів. З Березки ми пішли через села Журденка й Загочев'я до Середнього Великого. Тут ми перебули

кілька днів.

Середнє Велике — це дійсно дуже велике село, що розкинулось широко серед гір над річкою Тарнавою. Його люди були свідомі й добре організовані, а підпільна сітка діяла знаменито.

На Лемківщині, як і в Перемищині, ми вели виховну роботу. Деякі села були свідомі, але були й такі, що їх національне обличчя було доволі невиразне. У таких селах ми починали нашу виховну роботу від молитви "Отче наш", щоб селяни зрозуміли, що ми один і той самий народ. Тому що вони дуже дорожили своєю старою назвою "русини" чи "руснаки", ми пояснювали, що це те саме, що українці. До речі, у нашій сотні були бойки, гуцули, подоляни, полтавці, чернігівці та інші, і тому нашу роз'яснювальну роботу ми провадили дуже успішно.

Все ж таки ставлення селян до УПА цілком змінилося лише тоді, коли вони побачили, що ми без вагання йдемо в бій в їх обороні перед німцями, поляками, мадярами та більшовицькими партизанами. Кожний з цих ворогів грабував лемківські села з їх єдиного багатства — худоби. Відразу після нашого приходу на Лемківщину, селяни жалілися нам, що всякі банди грабують їм воли з полонин, позбавляючи їх основи їхнього господарства.

Немає сумніву, що, якби фронт затримався трохи довше перед Лемківщиною, ми винищили б усіх більшовицьких партизанів і парашутистів, бо в боротьбі з ними ми мали повну підтримку місцевого населення.

В Середньому Великому ми також скликали віче селян, на яке прийшло чимало втікачів з Галичини. Всі щиро вітали нас і обдаровували хто чим мав. Багато людей плакали, особливо, коли до них промовляв наш політвиховник Залізник.

Після віча ми влаштували, як це майже увійшло у звичай, концерт. Треба знати, що в нашій сотні створився досить добрий хор. Його виступ і тут зробив враження. Хор мав широкий репертуар, бо в нашій сотні були стрільці з усіх сторін України. Особливо багато було волиняків і полтавців, які були майстрами у співі. Наші пісні часто промовляли сильніше, ніж найпалкіші промови.

По концерті ми ще довго гуторили з людьми. Була чудова погода. Над селом стояла місячна серпнева ніч. Було видно, як удень.

Я ще довго після того, як проголошено нічну тишу, сидів під хатою, і слухаючи шуму річки Тарнави, дивився на вкриту місячним сяйвом гору Хрещату, що протягом найближчих трьох років стала тереном наших завзятих боїв. Тепер в її лісах ховалися більшовицькі партизани, хоч у Балигороді, Тісній та Команьчі стояли ще німецькі та мадярські війська.

Фронт затримався біля Перемишля на Сяні, і звідтіль нісся безперервний гук, що його дуже виразно було чути вночі.

Мої думки часто линули до батьків і сестри, яким тепер доля принесла всі страхоття фронту. З неспокоєм у серці я думав, як вони дають собі раду в цей важкий час. Тоді я ще не знав, що й сестра пішла моїми слідами.

РОЗДІЛ 2

Під час нашого рейду по Лемківщині майже в кожному селі хтось приєднувався до нашої сотні; чимало прибуло теж з Дивізії "Галичина" та з німецьких частин. З цих новоприбулих створено ще одну соту, а кожний рій побільшено на четверо-п'ятеро

стрільців. Таким чином у нашій сотні було п'ять чот, що мали разом триста стрільців. Чотири чоти були стрілецькі; п'ята — важкокулеметна.

Багато хлопців прибували до сотні без зброї. На жаль, по селах зібрано зброї дуже мало, і її на всіх не вистачало. Автоматами були озброєні тільки деякі чотові. Багато стрільців мали довгі незручні голландські рушниці, до яких бракувало аmunіції. Навіть наш тимчасовий сотенний Лис не мав ні автомата, ні пістоля, тільки австрійського "манліхера", що був довший за нього. Чимало стрільців мали свої власні пістолі, але вони до цього не признавалися, бо командування забирало їх для старшин.

Хоч у нашій сотні були стрільці з різних областей нашої батьківщини, а також з далекого Кавказу, то співжиття між ними було дуже дружнє. Спільна доля скоро затерла всі різниці між ними. Пригадую, що єдиний одесит між нами дуже добре почував себе в товаристві львівських "батарів", і поліщуки дружили з бойками.

В околицях Тісної квартирувала сотня Бурлаки. Вона мала стільки людей, що й наша, але була краще озброєна. У боях з більшовицькими партизанами сотня Бурлаки здобула чимало зброї.

З обох сотень — нашої і Бурлаки — створено "Перший курінь УПА на Лемківщині", який нараховував три сотні, по чотири чоти в сотні і по чотири рої в чоті. Рій складався з ройового і дев'яти стрільців. Таким чином дві наші повстанські сотні розгорнулися у три сотні, з яких першу очолив Бурлака, другу — Хома, а третю — молоденький старшина Бір. Курінного не призначено і він мав прибути трохи пізніше. Покищо його обов'язки виконував сотенний Бурлака. Перша сотня Бурлаки була зорганізована із стрільців, що мали військовий вишкіл і бойовий досвід. Бойового досвіду я ще не мав, але мав добрий військовий вишкіл, і тому мене приділено до цієї сотні.

Відразу після зорганізування куреня в ньому сталася сумна подія. Польова жандармерія викрила серед вояків сітку більшовицьких провокаторів, які вели в УПА агентурну роботу і контактувалися з більшовицькими партизанами. В цьому не було нічого дивного. В сотнях куреня були різні люди, в тому теж неукраїнці — білоруси, азербайджанці, грузини, вірмени, узбеки та інші. Річ ясна, що серед такого різноманітного елементу могли знайтися зрадники або такі, що прагнули реабілітувати себе в очах більшовиків. Щоб знищити зраду в самому корені, провокаторів поставлено перед польовий суд куреня, що складався з старшин, підстарший і стрільців. Підсудні мали своїх оборонців. Польовий суд визнав підсудних винними у зраді і засудив до кари смерті. Після виконання присуду, стрільці споважніли і стали обережніші в балачках.

Увечорі того самого дня прийшов наказ готуватися до відмаршу. Через села Лубне і Бистра ми подалися в напрямі Балигорода. Ще заки почало світати нас розставлено на становища довкола Балигорода. Моя чота пішла на заставу від сторони села Стежниця.

Висилаючи нас на становища, командир Бурлака наказав нам покарати вбивців українських дітей, жінок і чоловіків. Розвідка місцевого підпілля довгий час складала точні списки поляків, які масакрували українське населення. Такі списки дістали наші відділи, призначені до різних частин Балигорода.

Перші промені сонця привітали нас на стійках, по полях, дорогах, в ярах та попід хатами, що в них спали члени польських терористичних банд. Розбудивши цих терористів із сну, наші спецгрупи відчитали їм вироки смерті повстанського польового суду, вичисляючи докладно їх злочини, кого, де й коли вони вбили. Після

того вирок виконано на місці. Заки мешканці Балигорода пробудилися, наша каральна акція була закінчена.

Стрілянина зчинила паніку в місті. Найбільше налякалися українці, які думали, що це поляки почали нову масакру українського населення.

Під час акції знайдено по деяких хатах зброю й амуніцію, яку негайно skonфісковано. Відкрито теж великі склади харчів, що їх зібрали польські боївки. Все важливіше з цих складів забрано. Ліквідуючи польських терористів, усі дотримувалися наказу командування куреня не чіпати ні жінок, ні дітей, ні старих і не забирати нічого з хат, крім зброї, амуніції, військового одягу та взуття.

Коротко перед закінченням акції на нашу чоту під селом Стежниця, напоролось кільканадцять вершників більшовицьких партизанів. Вони нас не помітили й ми, підпустивши їх цілком близько, сипнули по них серіями з кулеметів. Вершники в паніці завернули назад, підбираючи своїх ранених і убитих. Через Стежницю і Радеву вони втекли на гору Кичера.

Кілька годин пізніше курінь одержав наказ прочистити Кичеру від більшовицьких партизанів. Через Стежницю ми пішли до Радави. Стежниця була майже наполовину спалена більшовицькими партизанами за те, що населення не хотіло достачати їм харчі. Селяни розповідали, що більшовики кидали людей у вогонь і багатьох розстріляли.

За Радавою ми увійшли у ліс. Ліс стояв мовчазний і понурий. Чути було тільки тріскіт хмизу під ногами стрільців, що мов тіні обережно посувалися наперед. Гора була дуже стрімка, а скелі закривали нам вид, хоч рівночасно були доброю охороною перед ворогом.

Зліва від мене йшов стрілець з моєї чоти — словак. Я не мав до нього довір'я, хоч супроти нього не було жадного підозріння. З правого боку йшов мій добрий друг Крук, і це додавало мені відваги.

Лінією пройшов наказ: обережно просуватися вперед, ворог близько! Тоді заторохкотіли кулемети, автомати і рушниці. Ми попадали на землю і поповзли. Стрілянина щораз збільшувалася. На правому крилі гураганний вогонь — там грала вся зброя, включно з ручними мінометами. Гранати вибухали одна за одною. Незабаром зірвалася така ж вогнева буря і на лівому крилі. Тільки на нашому відтинку бій ішов трохи спокійніше.

Ми йшли розстрільною, підбадьорюючи один одного; то мене кликав Крук, що стрибав наперед, то знову словак і я підбігали і кликали інших.

Раптом словак закричав перестрашено: "Уважай но, бо більшовик пуца до тебе". Я миттю сховався за камінь, а по ньому заторохкотіли кулі. Важко було зорієнтуватися, звідки цей більшовик стріляє. Словак щось кричав, але я не чув, а тільки побачив, як він раптом підніс рушницю вгору і вистрілив. Я повів очима за його рушницею і побачив, як з дерева полетів більшовик. Мені стало дуже соромно, що я безпідставно не вірив людині, яка врятувала мені життя. Я мовчки стиснув словакові руку.

Наступаючи так, часто й без зв'язку з командуванням, ми підійшли до якихось колиб на лісовій поляні. Ще один стрибок і ми почали стріляти по колибах, легко беручи на ціль тих, що бігали навколо. Між ними жінка з розкуйовдженим волоссям сипала з папаші в наш бік чергу за чергою і закликала своїх до протинаступу. Але її ніхто не слухав. Замість іти вперед, більшовики або ховалися або тікали.

Після сказаної стрілянини більшовики, яких було багато більше ніж нас, нарешті

побачили свої втрати в людях і почали відступати. Це піднесло нас усіх на душі. Наладнавши перерваний зв'язок, ми почули радісні повідомлення, що наші здобули один міномет з цілим запасом мін до нього, одну панцерну рушницю, одного максима, кілька дехтярів і якусь кількість папашок і рушниць.

Раптом у більшовицькому таборі спалахнув вогонь і пролунав вибух, що сколихнув навколишніми горами і заглушив усю стрілянину. Більшовицькі міномети в таборі замовкли; здавалося, настав кінець бою. Забувши стрілянину і напруження, наші стрільці почали шукати за зброєю й амуніцією.

Та несподівано, як грім з ясного неба, перебіг по зв'язку наказ: відступати! Настало замішання; спочатку відступ відбувався впорядковано, але потім усі побігли, як отара овець, кожен на свою руку. Що сталося і чому ми відступали, ніхто не знав, і не було в кого запитатися. Всі бігли один перед одного, залишаючи слабших позаду. Почав приставати і я. Відступ завдав нам втрат; ми мали вже вбитих і ранених. Поранено в руку мого доброго друга Хамуляка. Я поміг йому нашвидку перев'язати рану.

Побачивши наш відступ, одних в напрямі на Радеву, інших на села Тискова і Воля Горянська, більшовики посилили свій вогонь. Слава Богу, що вже смеркало і була надія, що відв'яжемося від ворога під покриттям ночі. Кожний з нас занепадав на силах, а треба було ще нести ранених, кулемети, амуніцію та інші речі. Наш обоз, що складався з кількох возів, залишився в Радевій і попав у руки більшовикам. Пощастило відпрягти тільки коней і врятувати невелику частину запасів. Більшовики ішли за нами, наступаючи на п'яти. Група, з якою я відступав, нараховувала три чоти, і можна було стримувати більшовиків, але про це ніхто не думав. Уже цілком звечоріло, коли ми добились до Стежниці і Бережниці Великої.

Втомлені, голодні, обдерті і зневірені, з'ївши щонебудь похапцем, ми лягали, де попало, щоб захопити хоч трохи сну і відпочинку. Ми навіть не поставили застав і стійок як слід, не здаючи собі справи, що більшовицькі партизани можуть кожної хвилини наскочити на нас і вибити усіх.

Так виглядала ситуація після першого нашого більшого бою. Хто і чому дав наказ відступати тоді, коли ми вже перемагали, ми так і не дізналися.

Цілу ніч і на другий день до нас долучалися стрільці групами і поодинокі, але багатьох ще бракувало. Деякі пробилися до нас у цивільному одязі. Інші взагалі не приєдналися вже до нас, але таких було мало, всього яких двадцять стрільців, здебільша місцевих, які мабуть пішли додому. Наші втрати в цьому бою були: вісім убитих і кілька ранених. Смерть п'ятьох з восьми була спричинена невмінням обслуговувати міномет: в замішанні вставлено в нього міну капсулею вниз, що й призвело до трагічного вибуху. Дехто казав, що це було причиною відступу. Під час цієї експлозії загинули два мої добрі товариші: Стефан Суровецький і Богдан Великий з села Поповичі.

Не зважаючи на нашу невдачу, спричинену браком фахового плянування і невідповідною підготовою куреня до бою, ми і так нагнали більшовикам багато страху, і вони не відважилися йти за нами в погоню. Вони мали кількадесят вбитими й дуже багато ранених, про що розповідали вони самі між людьми. На другий день після бою з нами, більшовицькі партизани хотіли перейти з гори Кичера на Хрищату, але при переході гостинця, що веде з Балигорода на Тісну, попали під вогонь великого мадярського відділу, який розбив їх дощенту.

Кілька днів пізніше скликано збірку всіх стрільців і старшин нашого куреня. На

збірці старшини накинулись на стрілецьство за те, що воно немає військового духа, почуття відповідальності перед українським народом тощо. Наприкінці виступив один старшина, в доброму німецькому офіцерському мундирі, в польських офіцерських чоботах, із шкіряними торбами та іншими "шлейками" почерез груди, з гарним далековидом. Це був провідник Говерля, що його призначили бути курінним політвиховником. Говерля дозволив собі на ще гостріші слова, називаючи стрільців зрадниками і скидаючи на них вину за програні бій. Ми слухали його промови приголомшені і мовчазні. Та вже справжнім громом вразили його слова, що командування вирішило розпустити нас додому. Ці слова заболіли усіх до живого, бо вони були образою для стрільців, що жертвуючи всім, приєдналися до УПА, щоб боротися проти поневолювачів свого народу.

Слова провідника Говерлі прорвали гнітючу мовчанку. В стрілецьких рядах почався гамір і шум, обурення, а то й погрози. Спроби завести порядок залишилися даремними, ніхто не хотів їх слухати.

Згодом стрільці почали широку дискусію. Шукаючи причин нашого заламання, всі ствердили, що насамперед треба було перевести відповідний вишкіл стрільців, і щойно потім — з обдуманим пляном — вести їх у бій.

В мене і в моїх друзів була одна думка — залишитися в рядах УПА. Тому, як хтось з командирів сповістив, що вони гуртують тих, які мають досить відваги і хочуть далі воювати окремими боївками, що прорвуться через більшовицький фронт у запілля, ми вирішили зголоситися до цих боївок.

Та на другий день, коли курінь мали розпустити і кожен мав піти своєю дорогою, командири несподівано почали радити, щоб ще затриматись. Причини такої зміни стрільцям не пояснено; сказано тільки, що думку про відпущення стрільців змінено і що ми маємо ще кілька днів почекати на остаточне рішення. Від декого з командирів ми довідалися, що командування куреня одержало естафету від якогось вищого командира з дорученням затримати вояків аж до його приїзду. Стрільці рознюхали десь, що це дуже енергійний військовик, який вміє давати собі раду навіть у найгірших ситуаціях.

Ще ввечорі того самого дня до села Жерниця Вижня, де ми квартирували, прийшла перша стежа того відділу, з яким ішов очікуваний командир, а на другий день прибув і відділ. Він складався тільки з двох чот, проте мав величезний обоз. У цьому відділі було більше жінок, ніж у цілому нашому курені. Стрільці почали відразу розпитувати прибулих про того командира, що має перебрати наш курінь. Вони розповіли нам, що він приєднався до них щойно кілька днів тому, але дехто його знав. Поручник Мізерний — так називався новий командир — був арештований німцями і сидів у концентраційному таборі в Польщі, звідки його наші, начебто, викрали. Брав, казали, участь ще у визвольних змаганнях і потім воював на Карпатській Україні. Він добрий вояк і військовий організатор, твердої вдачі і сильного характеру. Прибувши, як ми потім довідалися, він відразу привітав командирів нашого куреня словами: "Що то за анархія тут твориться? Я вас навчу, пане брате, як маєте бавитися у військо!" Потім скликав командирів на окрему збірку і скартав за їх поведінку.

Після такої "відправи" з командирами новий курінний скликав загальну збірку. І тут ми його побачили. Одягнений був скромно, по-цивільному; сильної будови, голова на короткому грубому карку, трохи лисавий; віком під сороківку. Дуже рухливий, з рішучим гострим голосом.

До збірки виступили усі, також і новий відділ з бабами. Уставилися — перша

сотня посередині, друга з правого боку, третя з лівого, а новий відділ замикав цей квадрат. Службовий старшина передав звіт тимчасовому курінному Бурлаці, а він став до звіту перед поручником Мізерним і передав йому командування.

Поручник Мізерний представився нам як командир Рен і гострими словами звернувся до стрільців і командирів. В його промові щоразу злітало з уст "пане брате", і закінчив він її словами:

— Відтепер, пане брате, я перебираю курінь і мені все має грати, як у годиннику. За найменше недотягнення буду карати суворо, без різниці — вояк чи командир. За більші провини — розстріл на місці, то собі запам'ятайте і бережіться, бо, пане брате, буду бити усіх за порядком. Войни ми вести, пане брате, зараз не будемо, бо вас треба перше приготувати на войну. Між вами ж є такі, які в житті ще рушниці не бачили і їх треба навчити, як її тримати, і аж тоді, пане брате, будемо військом!

Промова курінного Рена сподобалася стрільцям. Їхні сумні обличчя роз'яснилися, бо вони побачили перед собою справжнього командира, який вміє взяти військо в руки. Дивлячися на нього, скромно одягненого, може й гірше за стрільців — без офіцерських чобіт та шкіряних торбинок — стрільці відразу відчували, що він дбатиме про них, і готові були віддати йому свої серця.

Після промови, яка тривала досить довго, почалася реорганізація сотень. Першу сотню дістав Бурлака, другу — Веселий, який щойно долучився до нас, третьою — Бір, четвертою — Бульба. Створено відділ польової жандармерії, виділено рій для окремих завдань, санітарний відділ, до якого включено більшість жінок, інтендантуру, відділ зв'язкових і розвідки. Політвиховника Говерлю курінний Рен нагнав з куреня, і його місце зайняв молоденький студент, прізвища чи псевда якого вже не пригадує.

У другій половині серпня наш курінь перейшов з села Дарниця Вижня через Жерницю Нижню до села Жерденка і там заквартирував. Курінний вислав жандармерію, щоб перевірила терен, сотням наказав іти на вправи. Він не давав ні хвилини часу змарнувати. Завжди знаходив для нас зайняття — то муштру, то вправи в стрілянні, то політичний вишкіл. Сам старався всюди заглянути і перевірити, чи все йде згідно з його дорученнями. На кожному кроці він давав поради і вказівки, при чому не обходилося без крику. Він намагався безупинно підтримати словом і прикладом солідарність і дружбу поміж стрільцтвом, навчаючи, як повинен виглядати вояк-повстанець і якою військовою одиницею ми повинні бути. Кожний з нас охоче приймав його поради й навіть догани і старався виконувати все якнайкраще. Правда, ті, що легковажили дорученнями і наказами курінної чи сотенної команди, були покарані. Але довір'я і респект до курінного Рена росли з кожним днем, і це позначалося теж на моралі і поставі стрільцтва.

З Жерденки курінь відмаршував до села Воля Матіяшова, опісля попрямував повз Мичків до ріки Сян. Перейшовши річку, ми стали постоем у мішаному українсько-польському селі Солина, дуже знищеному більшовицькою партизанкою, що таборувала на горі Явір.

Далі ми пішли через село Дашівка, а потім обминаючи Телесницю Сянну, дійшли до села Соколе. Коротко відпочивши тут, ми пішли повз села Панищів, Хверть і Видрне до села Поляна. В Полянні ми затрималися довше. Це село лежить між горами Ломаків Діл і Острє. У лісах тут також перебувала більшовицька партизанка.

Німецьких відділів в околиці не було. Інколи з'являлися мадярські відділи, але вони нас не чіпали. Часом переходили словацькі відділи, які пробивалися на Словаччину. Словаки вже не хотіли воювати по німецькому боці. Вони цілими

відділами переходили до більшовицької партизанки.

На дорогах було чути час від часу перестрілку, а то й відгомін більших боїв, раптові густі серії з кулеметів, вибухи мін і Гранат. Це більшовики вели акції проти німців і мадярів, мінуючи мости та роблячи засідки. Якось у сусідньому селі раптом зірвалася стрілянина. Виявилося, що це більшовицькі партизани роззброїли невеличкий німецький відділ, який ішов із Зверника до Лютовиськ. Більшовики постріляли усіх на місці і так залишили, стягнувши з убитих одяг, крашу білизну і взуття.

Наші стежі обсервували більшовиків. Вночі ми з місцевими хлопцями навіть підкрадалися під сам більшовицький табір, але входити в бій курінний не дозволяв.

Тут у Полянах з нами деякий час таборували сотні Нечая і Байди. Сотня Нечая прийшла в повному складі, досить добре озброєна, здебільша мадярською зброєю і в мадярських одностроях. Сотенний, ще молодий і дуже крикливий, був одягнений в німецький однострій, і в шапку "петлюрівку". В його сотні я зустрів багато земляків, головно з села Красичі та околиці.

Того ж самого дня з Турянщини прийшла сотня Байди. Байда був родом з Полтавщини, колишній старший лейтенант Червоної Армії. В його сотні був його молодший брат.

Байда прославив себе в УПА як один з найкращих бойових старшин. Молоденький, рухливий блондин, середнього зросту, енергійний і рішучий старшина, він добре запам'ятався мені вже від першого разу, коли гарцював на коні, немов справжній запорізький козак. Його сотня складалася в більшості з українців з центральних областей; була добре озброєна й умундирована, здебільша в німецькі однострої. В її склад входили чотири чоти з важкокулеметними й мінометними ланками.

В нашому таборі аж зарілось від війська. Курінний Рен відбув нараду з сотенними. Він хотів, щоб обидві сотні допомогли у вишколі куреня. Деякий час сотні Нечая і Байди квартирували у селах недалеко нашого табору. Та згодом вони відійшли. Наш курінь рушив також у дорогу в напрямі села Ступосяни.

Залишаючи збоку Вільховець, ми перейшли село Середнє і ввійшли до села Росохате. Перевіривши ситуацію, коло дев'ятої години ранку, курінь в бойовому поготівлі почав входити в ліс. Перша сотня Бурлаки йшла як чолова, потім сотня Біра і Веселого. Сотня Бульби охороняла обоз, в якому було сто возів з майном та амуніцією.

По дорозі ми бачили недавно залишені більшовицькі табори з рештками вогнищ та втоптаню людьми і кіньми землею. Коло вогнищ можна було знайти багато набоїв до радянської зброї.

Перехід через гору забрав нам цілий день, бо ми мали багато клопоту з возами, які западалися на лісових дорогах. До Секавець ми прибули коли вже смеркало. Наша поява в селі спочатку викликала паніку, бо селяни думали, що це прийшли "босяки" (так вони називали більшовицьких партизанів). Побачивши, що це свої, вони зраділи, але й дивувалися, як ми пройшли лісами, зайнятими більшовиками.

На другий день ми продовжували наш похід уздовж ріки Сян. У селі Хміль ми переправилися через напівспалений міст, де знову було багато мороки з возами, і в Двернику і Ступосянах зупинилися на відпочинок. Наступного дня ми рушили на гору Букове Бердо (1313 м.). Минув майже день заки ми видряпалися з нашим обозом на цю полонину. Треба було вивантажувати все з возів і нести на плечах.

Коли ми вийшли на вершок гори, перед нами розкинулася чудова панорама високих гір, що ланцюговими кільцями замикали нашу полонину з усіх боків. Гори були сині, повітря чисте, а десь далеко далеко було видно Турку і Старий Самбір.

РОЗДІЛ 3

Це було, мабуть, 21 серпня 1944 року, коли ми стали на полонині Букове Бердо й відразу взялися будувати колиби.

Тут почалося для нас нове життя - дуже відмінне від того, яке ми провадили по селах.

День починався о п'ятій годині ранку - руханкою, миттям, молитвою. Після сніданку (чорна кава і сухарі) до дванадцятої години відбувалися військові вправи. Бідненький обід (тепла юшка) їли ми між дванадцятою і першою годиною і знову вправи та лекції. О сьомій годині вечора - марненька вечере, потім молитва й дозвілля.

Дуже погано було з миттям. Єдине джерело на полонині було маленьке і воду треба було щадити, щоб не забракло для кухні.

Цілими днями ми ходили голодні, бо харчі були дорогі, а апетити на цій полонині мали ми вовчі. Тут я почав підупадати на силах. Так само було й з іншими.

Рекрутський вишкіл був тяжкий. Відпочивали ми лише тоді, коли надлітали більшовицькі літаки, які з'являлися досить часто й обстрілювали ліси. Тоді ми ховалися в кущах.

Села Ступосяни і Дверник стали головними осередками нашого постачання. До цих сіл звозили харчі з різних сторін, а звідти селяни доставляли їх нам до означеного місця в лісі. Там перебирали харчі стрільці й несли їх до табору.

Наш табір щодня збільшувався свіжими групами юнаків. Після двох тижнів створено з новоприбулих ще один курень. З нашої сотні забрали тоді всіх новаків і приділили вишколених вояків, створюючи, таким чином, добру бойову одиницю.

В новому курені переважали бойки. Курінним призначено молодого енергійного старшину Євгена.

Після реорганізації куреня, наша сотня трохи віддихнула. Ми більше не проходили рекрутського вишколу, нам призначили інші завдання. Ми здебільша тримали стійки, ходили на стежі, доставляли харчі. Часто припроваджували до табору новобранців і контролювали шляхи, заповнені утікачами. З-поміж останніх ми одного разу доставили до табору кількох медиків, між ними пізніше відомих лікарів УПА - Гуцула і Горислава.

Лікарів у таборі було обмаль. Серед них було троє жидів, в тому одна жінка, а серед медсестер також були дві жидівки. Кличок їх вже не пригадую, але пам'ятаю, що вони були знайомими деяких наших стрільців з передвоєнних часів.

Більшовицькі партизани зникли з околиць Букового Берда, і про них ми взагалі не чули. Німці глибоко у гірські ліси не заходили. Часом з'являлися мадяри, але наші відділи відразу проганяли їх.

У вересні 1944 року розвідка донесла, що поблизу нашого табору на горі Білки (1014 м.) квартирує якийсь відділ УПА. Стрільці з цього відділу збирали харчі по селах і казали селянам, що вони з нашого табору. Одного разу трапилося так, що наша стежа зустріла їхню і, не одержавши від них клички, відкрила вогонь. Перестрілку припинили селяни, кажучи, що стріляємо до своїх. У розмові з вояками виявилось, що

вони належать до "мельниківської УПА" і понад місяць квартирували під нашим боком.

Ми забрали їх і передали курінному Ренові, який, як звичайно, почухався за вухом і процідив крізь зуби:

- Що то, пане брате, уже дві УПА твориться у нас на полонині? Є тільки одна Україна і їй потрібна тільки одна армія!

Він наказав польовій жандармерії і двом чотам піти на місце таборування цієї "другої УПА" і перевірити справу. Один стрілець з їхньої стежі повів наших до табору. Застава їхнього табору не знала що робити, тим більше, що пізнала між нашими знайомих із своїх сіл. Вона дала знати до табору про несподівані відвідини. Їхні старшини не відразу впустили нас до табору. Не усі їхні стрільці навіть були свідомі того, що вони це якась інша група Української Повстанської Армії.

Намовляти до об'єднання довго не треба було, бо усі його хотіли. Вояки забрали свої речі і пішли до нашого табору. В таборі їх перевірено і, додавши трохи наших стрільців, створено з них нову сотню, що її очолив один із їхніх командирів. Згодом другий їх старшина перебрав сотню тяжких кулеметів, мінометів та гарматок.

У таборі на Буковому Берді назбиралося майже півсотки жінок. Між ними були підпільниці, які працювали в санітарній службі. Інші сиділи без діла. Чимало було дружин і родичів старшин, між ними жінка сотенного Бурлаки. Були і жінки з малими дітьми. Багато з них включилися до санітарного персоналу і сумлінно працювали, виготовляючи бандажі й інші санітарні речі та "залізні порції" для тих, що мали переходити фронтову лінію в більшовицьке запілля. Решта жінок крутилася одна поза одну отак, щоб тільки день зійшов.

Наш курінний Рен належав до тих, що не дивляться ласим оком на жіноцтво. Навпаки, він дивився кривим оком на кожну жінку в таборі, без різниці, хто вона була. Війська у спідничках він не любив. Не знаю, чи це правда, але стрільці бубоніли, буцім то якась жінка "всипала" його перед німцями і він був арештований та сидів у концентраційному таборі, аж поки його не викрали.

Курінний делікатно старався усувати жінок з табору на села, та вони якось викручувалися і знову з'являлися в таборі. В обороні деяких ставали чоловіки і так тривало довший час. Курінний не спускав їх з очей, обсервував, з ким зустрічаються, як поведуться із стрільцями, аж одного разу терпець йому увірвався. Він скликав збірку всіх, хто був у таборі, і на ній накинувся на стрільців і командирів. Стрільців скартав за різні недотягнення, командирів вилаяв за непорядки в сотнях, чотах і роях, а наостанку - трохи здержуючись у словах, але все таки гостро висловився проти жінок і сказав, що їхня присутність деморалізує військо. Він наказав усім жінкам залишити табір і відійти на села. Зробив виняток тільки для кількох санітарок. Прикро було жінкам залишати табір, але нічого не допомогло. У курінного Рена був твердий вояцький характер, і він ніколи не міняв свого рішення.

З таборових буднів треба згадати ще таку справу. У таборі було понад дві тисячі людей. Вони спали в колибах, на землі застеленій чатинням з ялиць і смерічок. Тому що не вистачало води і не можна було добре вимитися, поміж стрілецтвом кинулася сверблячка або короста. Заки в команді куреня про це довідалися, то вона вже дуже поширилась. В нашому рої лише кількох дістали коросту, більшість з нас, в тому числі і мене, вона обминула, хоч ми спали разом з тими, що вже її мали. Заряджено загальний лікарський перегляд; тих, що мали коросту відсепаровано від здорових, і багатьох відіслано на села для лікування. По селах пороблено шпиталі і там

порозміщувано хворих. Головний шпиталь був у селі Дверник, де було понад сто стрільців. Тут придалися всі ті жінки, що відійшли з табору, бо вони опікувалися хворими.

Ще добре не видужали стрільці з корости, а вже в таборі появилася нова хвороба - червінка. Тут уже почалася тривога - перевірено по кілька разів усіх стрільців і пороблено всі заходи, щоб зупинити цю страшну недугу. Хворих цілком відокремлено від решти і приміщено на лікування в окремому інфекційному відділі. На велике щастя епідемію пощастило стримати. Був тільки один смертний випадок.

Нашу сотню, що нею командував командир Веселий, часто висилали в терен для різних завдань. У сотні було багато старих, досвідчених вояків. В ній було багато стрільців, які прийшли до нас з Дивізії "Галичина" і які воювали під Бродами.

Сотенний Веселий - старшина з військовим вишколом. Він закінчив старшинську школу в Дивізії "Галичина" з ступенем поручника. За походженням син священика з-під Надвірної, він мав яких 25 років, був інтелігентний та енергійний. Любив пісні, але й любив дисципліну.

Чотовими в нашій сотні були: Вовк - першої чоти, Криlach - другої, Кудияр - третьої (у якій був я) і Корп - четвертої.

Отож, якщо треба було зробити якусь засідку, "викурити" німців, мадярів або більшовицьких партизанів, це завдання припадало нам, або сотні Бурлаки. Ми також часто ходили на "роздобеньки" одностроїв, взуття, зброї. Відбувалося це досить просто: ми робили засідку на німецький, мадярський чи словацький відділ, роззброювали та забирали мундири, залишаючи вояків у білизні. Німці, коли бачили, що це відділи УПА, а не більшовики, без великого спротиву віддавали однострої, чоботи і зброю. Вони знали, що ми їх відпустимо живими. Траплялося іноді, що наша чота роззброювала ціпі ворожі курені. Але бувало й таке, що нам доводилося вертатися з виправ без жадних трофеїв, бо наші "трофеї" пронюхували, що ми зближаємось, і втікали. Між іншим, мадярська армія, покидаючи наші землі, хапала і тягнула з собою усе, що тільки вдалося, головню худобу.

На збірці курінний Рен дав наказ нашій сотні йти в терен. Ми, звичайно, дуже зраділи і негайно взялися порядкувати свої речі до відмаршу. Вояки з інших сотень заздрили нам, що мусять залишатися в таборі й відбувати безконечні вправи - безліч разів на день "бігом марш", "долів", "встань", "скачи" і т. д.

Кілька годин пізніше сотенний зголосив курінному відхід і ми відмаршували трійками, весело співаючи. Нашим першим завданням було, вдаючи більшовицьких партизанів, перебрати від словацьких частин, що стояли на кордоні, зброю, яку вони радо віддавали більшовикам, а самі йшли додому.

Далеко за табором ми перейшли з маршової колони в стрілецький ряд і так пройшли через Ступосяни до села Дверник. У Двернику заночували. В селі було багато стрільців УПА. Можна було стрінати і старшин з командування УПА та видатних осіб з ОУН і УГВР. У селі ходила чутка, що вони відбувають важливі конференції і наради.

Наступного дня, через села Насічне і Наринське ми помаршували до Ветлини. Це одне з більших верховинських сіл і нам забрало півдня, щоб перейти його та прибути до Смереку, що майже сполучається з Ветлиною. По дорозі селяни підгодовували нас, і ми користали з кожної нагоди, щоб трохи поїсти після напівголодного життя в таборі.

Тим часом від курінного Рена прийшли зв'язкові з вісткою, що на пропозицію

мадярського штабу, Головне Командування УПА уклало з ним договір, на підставі якого наші відділи повинні пропускати мадярські частини, які відходили з нашої території до своєї країни. В заміну за це вони зобов'язались не грабувати українське населення і доставляти нам зброю та полонених українців з Червоної Армії. Зразу після підписання договору до сіл Дверничок, Дверник, Лютовиська та інших почали прибувати вантажні авта з амуніцією, кулеметами, рушницями та іншою зброєю, здебільша радянської продукції. Один такий транспорт наша сотня перебрала у Ступосянах. Там було й кілька гарматок.

При кінці першого тижня вересня ми перейшли з Смереку до Струбовиськ і відбувши, як і в інших селах, віче з селянами, переночували і вранці вирушили через Приспіль і Криве у напрямі містечка Тісна, бо сотенний Веселий запланував перемаршувати через Тісну, щоб продемонструвати польському населенню нашу силу. Щоб не йти через село Довжиця, ми перейшли через високу гору на схід від міста. В сотні були хлопці з Тісної, які добре знали терен. Вузькою лісовою доріжкою ми дійшли до потоку, що впадає до річки Солинка, яка перепливає через Тісну. Ліс кінчався і починалися поля, потім городи і перші хати Тісної.

Вийшовши на дорогу, ми йшли шахівницею у відступі по п'ять метрів між стрільцями. Наша чота маршувала як переднє забезпечення на сто метрів попереду, а наш рій, як стежа, йшов на сто метрів перед переднім забезпеченням із трьома розвідниками ще на сто метрів перед нами. Ми добре розглядалися на всі боки. Було досить маркітно, але ми трималися виструнчені і горді. Мешканці повиходили з хат і щиро вітали нас. Жінки обдаровували харчами, чоловіки цигарками, та перестерігали перед німцями. Малі хлопці бігли юрбою за нами, намагаючись дотримати нам кроку. Напроти нас над'їхав поліцист з цього села і запитав про нашого командира. Ми спрямували його до заду, він поговорив з чотовим, потім з сотенним. Мабуть хотів переконатися чи ми справді відділ УПА, бо могли підшитися під нашу назву й більшовицькі партизани.

У селі Зубряче ми затримались на відпочинок. Тут нас радісно вітали і вгощали чим могли. Ніч перебули ми в селах Манів і Щербанівка, а вранці помаршували до Бальниці.

В селі наша розвідка, видаючи себе за більшовицьких партизанів, відбула переговори з словацькою частиною про передачу зброї для нашого відділу. Справа пішла гладко. Словацькі старшини обіцяли залишити зброю своєї частини в окопах, замаскувавши її землею і хмизом. Словаки нарікали на німців, хвалили "русов" і заявляли нашим стрільцям, що "єсме братні народ".

В селі дівчата зварили нам обід і випрали білизну. Перевели ми там також віче, на якому сотенний закликав селян допомагати нам вибирувати зброю. З такими закликами наша сотня зверталася до селян і в інших селах.

Коли кілька днів пізніше словаки залишили свої становища, наша сотня в бойовому порядку просунулася до кордону і ввійшла в словацькі окопи. Там були кулемети, ручні міномети, протипанцерні кріси, рушниці, великі скрині з амуніцією і ручними гранатами, різні роди піхотинських і протипанцерних мін та багато іншого.

Все це ми винесли з окопів і сховали в корчах та різних криївках. Опісля замовили двадцять возів у Бальниці та інших селах, навантажили на них усе це майно і попрямували до села Солинка, що лежить під самим словацьким кордоном. Тут придбали ще кілька возів рушниць та амуніції, що їх назбирали місцеві селяни. З Солинки ми перейшли до Розток Горішніх, що розкинулись між чотирма високими і

стрімкими горами - Стриб, Руп Великий, Черенін і В'язіль. Люди жили тут спокійно. Як і в інших селах, вони приймали нас дуже щиро. І тут ми дістали багато зброї, мін, амуніції і кілька кулеметів.

З великим обозом ми вирушили до Струбовиськ. Перехід через гору В'язіль тривав цілий день і ми ввійшли до села тільки пізно ввечорі. Тут ми замовили інші вози і перевантажили на них увесь наш "крам". Раненько вже були в дорозі, але прийшли до Ветлини аж надвечір.

Довго по селах ми не затримувалися: поперше, було небезпечно, а подруге ми спішилися, щоб доставити зброю до табору. Мали багато клопоту з возами, бо вони ламалися під тягарем вантажу.

Наступного дня, залишаючи з боку села Береги Горішні і Березки, ми взяли напрям на гору Віпки. Але виїхати на неї не могли. В половині дороги коні послабли. Нам довелося вивантажити все добро, а господарів з возами відіслати додому.

Сотенний Веселий вислав зв'язкових до табору, а вслід за тим за кілька годин прибула до нас сотня новаків. Вони привезли з собою кілька тачанок запряжених кіньми і на них ми навантажили тяжкі скрині з амуніцією, гранатами та мінометами. Решту взяли на плечі. Йти було не легко. Треба було не тільки нести свій вантаж, але й час від часу помагати коням, які приставали.

Курінний Рен дуже втішився таким великим транспортом зброї. Це була для нього справжня несподіванка. Він оглядав кожну річ зокрема і все разом і дуже хвалив, бо дійсно було за що. Зброя новісінька, гранати ще не розпаковані, так само амуніція. Курінний заявив, що тепер можна буде озброїти всі сотні новобранців, які приходили до табору переважно без зброї.

Потомлені послули ми міцно в своїх колибах, в яких під час нашої відсутності квартирували новаци.

У таборі життя не змінилося, хоч було багато новин. Створено ще дві нові сотні. Всі вони день у день відбували рекрутський вишкіл. Сотня Байди перебувала й далі в терені. Тепер у нас був цілий полк війська.

Почули ми також прикру вістку - польовий суд засудив до кари смерти одного з наших інтендантів за крадіж харчів і хліба (понад 25 буханців), з якими в таборі було дуже скупно. Кара була така сувора, щоб відстрашити інших.

Теслярі мали багато роботи. Вони робили нові і переробляли старі вози на тачанки. А тому що фарби не було, їх малювали саморобною, з черниць. В таборових верстатах виробляли також в'юки на коней для перевозу мінометів і тяжких кулеметів. Табір готувався до переходу фронту, який постійно наближався.

У таборі ми відпочивали тільки один день, бо вже на другий сотенний дав наказ готуватися в дорогу.

Першими зупинками в нашому марші були Ступосяни, Протісне і Дверник. Не затримуючись довго у Двернику, де лежали наші хворі, між ними чимало й маркирантів, що їм змудилася муштра, ми пішли до села Руське. Там пообідали, а ночувати стали в Затварниці. До цього села часто заходили більшовицькі партизани, здебільша вночі, щоб обминати зустрічей з сотнями Байди й Нечая, що оперували в цих околицях.

Уранці наша сотня була вже в маленькому сільці Сухі Ріки, цілком відділеного від інших сіл горами й густими лісами. Його населення було дуже вбоге, а ще й до того пограбоване більшовицькими партизанами що засіли в навколишніх лісах. Нам доручено вислідити і прогнати їх з цих лісів. До речі, до сіл, що були під контролею

українських повстанців, не наважувалися заходити не тільки більшовицькі партизани, але й німці та мадяри.

Наступного дня наша сотня була вже в Гульському, звідки одна чота пішла до Райського, щоб з "лігеншафту" забрати худобу на м'ясо для табору.

Доволі вимовним було те, що більшовицькі партизани не ліквідували німецьких "лігеншафтів". Вони забирали худобу в селян, а не з "лігеншафтів", бо їх майно залишали для Червоної Армії і для майбутніх радгоспів.

На другий день до Гульського підїхали три мадярські танки і затрималися біля перших хат над Сяном. Ми сховалися в кущах уздовж потоку, який впливає з-під гори Столи. Мадяри повиходили з танків і в крайній хаті почали розпитувати господарів, хто квартирує в селі. Тому що господарі не розуміли ані мадярської, ані німецької мов, мадяри почали показувати руками, що вони є приятелями УПА. Господарі мовчали, бо не знали чи можна мадярам вірити. Тим часом сотенний вислав до хати кількох стрільців, що знали мадярську і німецьку мови. Стежа увійшла до хати із зброєю наготові. Мадярські офіцери вхопили автомати, але їх стримали господарі. Тоді один із стрільців, що знав мадярську мову, сказав, що село і околиця є під контролем УПА. Вони зраділи, бо шукали зв'язку з нами. Виявилося, що вони дістали завдання підготувати терен до переходу більших мадярських військових сил. Стежа завела їх до сотенного Веселого, і вони з ним обговорили всі справи та поінформували про шлях переходу їхнього війська.

Один із залоги танків виніс скриньку гранат і роздав їх стрільцям, інший подарував нам кілька картонів мадярських цигарок "Гонвед". Незабаром мадяри відїхали в напрямі Лютовиськ.

Пам'ятаю, в тому ж таки Гульському я стояв одного ранку на стійці. До мене несподівано підійшла дівчина з клуночком завинутим у білий рушник і несміливо сказала, що це її мама спекла пиріжки і казала мені занести. Дівчина, яких вісімнадцяти років, чорнява, в білій хустині на голові, в широкій кольоровій спідниці та ходаках, була така несмілива, що боялася в очі глянути. Вона ніби з жалем сказала, що в їхній хаті ніхто з наших стрільців не квартирує, а вони хотіли б їх мати і почути їх веселі пісні. При тому вона показала на горішній кінець села, де була їх хата. Хоч на стійці не вільно було їсти, то я не міг опертися спокусі, бо пиріжки дуже смачно пахли.

Після служби я зайшов до хати, щоб подякувати господині. Вона ще досить молода і здорова жінка, дещо зніяковіла і ніби виправдуючися сказала, що це її донька Катруся так пильнує наших вояків. Правда, вона також про них дбає; має сина Михася в УПА, але десь під Львовом.

За щирість селян ми також старалися відплатити їм тим самим. І в цьому селі й в інших, у вільний від служби час, ми допомагали людям при господарстві.

Була друга половина вересня. Надходив полудень. Ми сиділи під хатою солтиса і кінчали вправи з кулеметом. Треба було швидко розібрати його і скласти. Дівчата повідомили, що обід готовий, і на наказ чотового ми перервали вправи й пішли до хати, де на столі стояв у мисках гуляш. Як тільки стрільці, жартуючи з дівчатами, почали братися до їди, на дворі затарабанили кулемети. Усі в ту ж мить замість ложок вхопили зброю.

Кулемети цокотіли від сторони села Криве та з лісу під горою Столи. Ми всі побігли на заздалегідь намічені місця. Наша чота зайняла позиції на узліссі, а копо хреста при дорозі з Гульського до Кривого поставлено кулемет. Ніхто не знав з ким

більшовики ведуть бій. Ми бачили, як вони вибігали з лісу і бігли в напрямі Кривого. Майже рівночасно в долішньому кінці села вибігла розстрільна в силі яких двох чот і ми пізнали, що це наші. Ми відкрили вогонь по більшовиках, але вони не відступали, а йшли далі. Тоді зі сторони наступу наших двох чот, відізвалися міномети. Аж тепер більшовики кинулися тікати глибоким ярмом. Наша сотня сипнула по них вогнем. Їх коні та люди позбивалися під високим обривом берегів, і звідти до нас донеслися крики та зойки. Але й ми попали в халепу. Наші чоти, що наступали з долішнього кінця села, не знаючи хто є під лісом, почали обстрілювати наші становища. Ми почіпили білу хустину на багнет і вислали зв'язкових, яким скоро вдалося з'ясувати непорозуміння. Чоти, які наступали, були з сотні Нечая.

Тепер вже з'єднаними сипами ми відкрили ще міцніший вогонь у напрямі лісу, куди відступав ворог. Бій тривав яких три години.

Полежавши деякий час на становищах, наша сотня перебігла стрибками поле і зайняла становище в лісі. Наш рій пішов на стежу. Ройовий Аврам скривився, але наказ треба було виконати і я ще з двома стрільцями пішов наперед розвідати, а рій просувався за нами. Лісячим ходом ми підсувалися до побоевища, уважаючи на найменший шелест. Коли ми наблизилися до поляни, на яку був зосереджений найбільший вогонь наших кулеметів, почули шелест. Ми залягли і переказали, щоб рій зробив те саме. В нашу сторону йшов гурт людей із зброєю на плечах.

Ми пізнали їх: це були стрільці з сотні Нечая. Вже разом пішли оглядати побоевище. Там було багато калюж крові, але своїх убитих більшовики позабирали. Ми знайшли пачку аmunіції, кулемет, гранати, мішки з картоплею та інше. Вже стемніло, коли ми верталися назад. У крайніх хатах села ми нікого не застали, бо люди, почувши, що хтось іде з лісу, повтікали. Але у дальших хатах пощастило нам зустріти декого з селян. Селяни оповідали, що бачили як більшовики забирали своїх ранених з яру.

На ніч чотові одержали наказ зміцнити всі застави і стійки. Сотенний Нечай з кількома старшинами відвідали нашого сотенного, і вони обговорили між собою плян спільної дії - вирішили наступного ранку піти наступом на вершок гори Столи, що височіє над селами Гульське, Криве і Творильчик. По другому боці гори лежить село Кобильське і Яворець. На горі між густими лісами є велика полонина. Більшовики сиділи там вже довгі місяці й докучали населенню. Згідно з інформаціями селян, їх там правдоподібно було більше ніж нас.

Нас побудили пів на третю ночі й наказали не брати з собою жадних речей - навіть хлібака чи торби. Перед третьою годиною ночі ми вже були в горішньому кінці села, де сотенний поінформував нас про наше завдання.

Перша і друга чоти мали зайняти становища вздовж дороги, що йшла від Затварниці повз гору Магурець. Третя і четверта чоти пішли розстрільною направо від села Гульське. Сотня Нечая мала зайняти позиції під горою від сторони сіл Криве і Творильчик, аж у глибину лісу до поляни, що сягає до села Яворець. Якщо б дійшло до бою між нами і більшовиками, сотня Нечая мала застукати більшовиків ззаду. Завдання нашої сотні - нагнати більшовиків на кулеметні застави сотні Нечая.

Сотенний Веселий пішов з першою і другою чотами. Третю і четверту вів політвиховник Хитроляс і старенький бунчужний волиняк (його псевдоніма вже не пам'ятаю). По розстрільній передано бойову кличку: запит - п'ятнадцять, відповідь - двадцять. Дані про розміщення і численність більшовицького відділу наш сотенний мав добрі, бо більшовики забрали з собою в партизанку кількох наших сільських

хлопців, і вони передавали нам через селян інформації.

Наша розстрільна увійшла в молодняк і щезла між кущами. Було ще темно і важко було просуватися. Під ногами тріщав і шелестів хмиз. Тих з нас, що не привикли ходити лісом, гілки били в обличчя і здирали шапки. По двох годинах напруженого маршу ми сіли на відпочинок.

Далеко за горою сходило сонце. Його проміння просочувалися і до лісу. Наставав день. По лінії прийшов наказ продовжувати марш. Ми пішли далі гущавиною. Лісові дороги ми обминали з двох причин - поперше, на дорозі нас могли скорше побачити; подруге, дороги могли бути заміновані. По короткому марші новий наказ: кожна чота виставляє один рій і висилає його 50 метрів перед чотою. Таким порядком маємо йти, аж поки передній рій не завважить ворога або ворожого табору. Тоді чоти мали залягти і чекати дальшого наказу. Так мовчки просувалися ми ще досить довго. Сонце вже давно височіло над лісом, коли наш передній рій передав, що видно більшовицький табір. Від сотенного прийшов наказ - наступати! Ми обережно поповзли вперед і побачили колиби. В них тихо, ніякого знаку життя. Почекавши хвилину, ми вскочили поміж них. Всюди порожньо. Лише по закривавлених бандажах в колибах, по порозкидуваній амуніції видно, що тут недавно таборував ворог. Усі стежки на поляну забарикадовані великими колодами. Серед поляни височіла могила з написом російською мовою: "Тут лежать герої Радянського Союзу, що загинули за батьківщину і Сталіна в боротьбі проти українських буржуазно-націоналістичних банд". На вершку могили - висока п'ятикутна зірка.

Бій не відбувся. Ворог утік. Відпочивши трохи, ми повернулися до Гульського. А на другий день прийшли кур'єри від курінного Рена з наказом, щоб ми негайно верталися на Букове Бердо.

Наша сотня виструнчилася посеред села у трьох лавах на збірку. Нас обступили селяни. Політвиховник Хитроляс подякував їм за опіку над стрільцями і закликав, щоб не падали на дусі, бо український народ має своїх оборонців, має УПА. Він теж пригадав про обов'язок кожного українця збирати і зберігати для нас зброю. Селяни дивилися на нас із жалем, - вони з нами зжилися і під час нашого перебування в селі могли спокійно працювати.

Коло Руського і Дверника ми стрінулися з сотнею Байди, що йшла в напрямі села Ступосяни.

На Буковім Берді життя кипіло. Наше військо збільшилося ще на одну сотню. По Магурі лунав крик і гамір, відбувалися завзяті вправи в стрільні з гармат і рушниць.

Наша сотня розтаборилася в долині, у малому селищі Мучне. Це одне з найстарших сіл в околиці і пам'ятає ще напади татар. Селяни оповідали, що назва Мучне мала піти від того, що татари тут мучили людей. До нашого приходу це сільце зазнало чимало лиха від новітніх червоних татар.

Коло шляху старої залізнички, що нею колись возили дерево до тартаків, ми побудували колиби. Будували їх цілий день. Але ми ще й місця в них добре не загрили, як прийшов наказ: - в дорогу!

Ми мали перенести в Турчанщину якісь важливі речі і охороняти високих старшин з командування УПА. Наші колиби перебрала сотня Бурлаки, що якраз вернулася з-поза Сяну.

Наш маршрут ішов через село Дзвиняч Горішній, через гору Кичеру до Дидьова та через гору Черешеньку до присілка Полининське. Тут ми перейшли Сян і пішли повз Смільник до Журавина. Мешканці цього села свідомі і знайомі з нашими

сотнями. Деякі хлопці з села проходили вишкіл на Буковому Берді. Люди заможні, приймали нас дуже гостинно.

З Журавина ми пішли наступного дня далі на схід. У селі Боберка ми перейшли річку Рика і дійшли до Дністрика Дубового. Тут наша сотня поділилася - чоти Крилача і Кудияра пішли до Вовча, а дві інші з сотенним до села Шандровець.

У горішньому кінці Вовча квартирувало багато мадярів. Не довіряючи їм, ми перейшли Дністер, який ділить село, і заквартирували в другому кінці Вовча. З нами був відділ польової жандармерії.

Наступного дня раненько ми пішли до села Розлуч, де на нас чекали зв'язкові. Вони провели нас лісами повз села Жукотин, Бережок і Смеречка до села Гвоздець. Мадяри тікали стрімголов. Ми не довіряли їм, тому старалися не зустрічатися з ними і маршували лісами та полями. За Дністром була вже фронтова лінія. Обминаючи села Млини і Стрілки, ми зайшли до Тисовиці. Тут не було мадярів, а селяни сказали нам, що за горою, в Лініні Великій і в Лаврові, є вже більшовики. Ліси тут досить великі і, якби було треба, ми могли б пересидіти в горах Пальчинських і Головні аж поки не перейде головна частина радянського війська. Фронт не тримався однієї лінії, бо мадяри його залишали, де попало, а радянське військо систематично посувалося вперед. Зв'язкові повідомили нас, що більшовики загородили нам дорогу і ми не зможемо добитися до призначеного місця, бо це ще кілька сіл далі.

Тоді наш рій пішов до села Лінин Великий на розвідку. Його населення було свідоме і добре зорганізоване, і наш рій повернувся з розвідки з цікавими новинами. Ми бачили червоноармійців у селі та навіть привели з собою "полонених" - радянських вояків, що втекли з Червоної Армії і шукали зв'язку з УПА. Місцеві хлопці передали їх нашій розвідці. "Дезертири" походили з Золочівщини і оповідали, що на фронтах гине багато наших хлопців, що їх більшовики свідомо женуть невишколених у бій на найбільш небезпечні становища. На полі бою комісари дострілюють ранених, щоб "не мучилися". Таких комісарів багато гине від куль радянських вояків і стріляють у них навіть ранені, не бажаючи загинути з їхніх рук. Розповідали також, що Америка дуже допомагає більшовикам - дає одяг, взуття, авта, зброю і харчі.

З села Тисовиця ми швидкою ходою завернули назад до нашої сотні, бо не були певні, чи в такому замішанні на фронтовій лінії, зможемо її знайти. Радянська артилерія обстрілювала наші ліси й околиці, а танки, що вже були попереду нас, обстрілювали дорогу з Старого Самбора на Турку. Ми наздогнали сотню перед селом Яблінка Нижня.

РОЗДІЛ 4

Маршуючи вночі ми зустріли іншу сотню нашого куреня, яка одержала доручення встановити зв'язок з нами. Від неї ми довідалися, що 20 вересня наші курені з усім обозом залишили Букове Бердо. Більшовицькі моторизовані з'єднання прорвалися через фронт в околиці Сянока і кілька радянських танків під'їхали до сіл поблизу Букового Берда. Їх помітили наші стрільці у Ступосянах. Вони заалармували табір, і три курені та дві чоти з сотні Чорного покvapно відійшли на схід. По другій стороні фронту залишилися дві інші чоти Чорного. Ми ще довідалися, що коло Лютовиськ відбувся великий бій німців з радянським військом.

В селі Бориня ми зустрілися з відділами Рена, Байди і Євгена. Сотенний зголосив

курінному прихід сотні і почав давати звіт, але курінний Рен тільки махнув рукою і сказав, що нема часу говорити, бо більшовики наступають нам на п'яти і треба якнайскорше дістатися в Майданські ліси і там пробувати прорватися через лінію фронту в більшовицьке запілля. Після спільного переходу фронту, сотні мали діяти окремо в різних теренах.

Поспішним маршем ми пішли на південь; минули села Висоцько Нижнє, Копчин, Висоцько Вишнє, Матків, Мохнате Долішнє, Смерже, Феліцієнталь й Аннаберг.

Військо було втомлене і радо зупинилося б, але треба було обходитися без відпочинку. По дорозі наша сотня одержала свій приділ "залізних порцій", що їх роздано стрільцям по роях. Такі порції інші сотні дістали ще на Буковому Берді.

По селах ми майже не затримувалися. Незабаром гарматні набої розривалися вже недалеко поза нами.

На дорогах ми бачили поперевертані авта, вози, мотоцикли, ровери і навіть ранених вояків, здебільша з малярських з'єднань. Ранені просили помочі, але маляри, не зважаючи, що це свої, залишали їх і втікали полями до свого кордону.

Наші стрільці збирали зброю, амуніцію з авт і возів та всяке інше. Найбільше шукали ми за брезентовими палатками, бо вони були дуже потрібні проти дощів.

Стрільці одержали суворий наказ не рухати "залізних порцій". Ці порції були добре спакзовані в полотно і щільно зашиті: сушена риба, сухарі, м'ясні консерви, трохи сушених овочів і горох. З нашим обозом ми гнали багато худоби, здебільша волів і на тачанках везли законсервоване м'ясо в бочках. У балці було понад 200 коней, деякі запряжені в тачанки, а інших уживали командири. Наша валка тягнулася кілька кілометрів. Усіх вояків було біля дві і пів тисячі.

Осінь була гарна і суха, ночі місячні, ясні, і все це давало нам змогу перебувати без упину в поході. Йшли ми і днями і ночами — фронт то доганяв нас, то переганяв. Фронтвої лінії не можна було устійнити, бо танки вривалися клином наперед і замикали той чи інший терен. Деякий час ми маршували битим шосе над рікою Стрий. Деколи скорочували дорогу та йшли полями або бічними доріжками.

У Тухольці і Рикові курінний наказав зліквідувати увесь зайвий багаж. Ми залишили частину речей у селян, а частину заховали в криївках. Залишили ми теж гармати і амуніцію та деякі тачанки. Міномети і тяжкі кулемети нав'ючили на коней.

В околиці Тухольки і Рикова маляри покидали свої становища і відходили на південь до кордону. Наші стрільці почали в їхніх таборах "організувати" всяке добро, головню шатра, шинелі, коци і мішки з сухарями. Стрільці недоїдали, варити не було часу, і вже другий тиждень ніхто не їв гарячої страви. Наша "організація" не подобалась малярам і їх старшини заявили нашому курінному, що ми розтягаємо їх обоз. Здогадуючись до чого може дійти, стрільці поховали заздальгідь по хатах усі "зорганізовані" речі, головню брезентові палатки. Під час збірки курінний зганьбив нас гостро; дісталось і чотовим та ройовим. Але коли перед очима малярських офіцерів переведено обшук по наших наплечниках і не знайдено нічого з того, що пропало в малярському таборі, тоді курінний заявив малярам, що це мусіла бути якась помилка, і малярським офіцерам не лишалося нічого іншого, як перепросити за турботу і відійти до своїх.

У Рикові розв'язано одну з наших сотень і стрільців відпущено додому. Ця сотня була зорганізована наприкінці нашого перебування на Буковому Берді і тому її стрільці не перейшли достатнього вишколу. Невишколені і незагартовані, вони перевтомлювалися форсовним маршем і почали хворіти. Після розв'язання сотні дехто

залишився по місцевих "кущах", дехто повернувся до своїх сіл.

Кінчався другий тиждень нашої мандрівки. Починалася холодна, дощиста осіння пора. Наша колона продовжувала маршувати на схід в напрямі Тухлі. По дорозі ми зустрічали, як і раніше, мадярів, що навантажені зброєю й амуніцією йшли нам напроти. Це були переважно сапери. Вони не розуміли, чому ми йдемо в сторону фронту і дивувалися коли ми відповіли що переходимо фронт, щоб бити більшовиків в запіллі.

З Тухольки ми пішли вздовж річок Бринівка і Головчанка. Дорога вздовж Головчанки була дуже погана. Ця річка розливається місцями в непрохідні багна. Ми брели по коліна в болоті й інколи губили в ньому чоботи. Грузли глибоко коні з тачанками; падав без перерви дощ і холод проймав до живого.

Мадяри мінували мости, звивали телефонні дроти і забирали каблі. Від них ми довідалися, що в долішньому кінці Тухлі були вже більшовики. Курінний Рен зарядив гостре поготівля і вислав до Тухлі сотню Бурлаки на розвідку; наша сотня йшла як заднє забезпечення.

Ми переходили мости останні. При першому мості ледве встигли відійти кілька кроків, як міст полетів угору і на нас посипалася земля. При переході другого ми скорше бігли, щоб чого доброго не вилетіти вгору разом з мостом.

Наш курінь тягнувся довгою колоною. Ми йшли одною стороною дороги на південь, а другою, напроти нас ішли мадяри на північ. Дороги були часто забльоковані поламаними возами, автами. Треба було прочищати їх або обходити ровами. Ми всі були дуже втомлені, і дехто спав на ходу. Вже було мабуть по півночі, коли прийшов наказ затримуватися в селах на квартири. Сотня Бурлаки, що йшла першою, примістилася в крайніх хатах Плав'я, інші сотні частково в Плав'ю, частково в Кальному. Ми знайшли місце вже як світало і то не в хатах, а в стодолах.

Відпочити! Ми попадали мов мертві на соломі. Але тут з'явилася господиня і запропонувала зварити нам вареників. Боже мій! Вареники! І нараз сон відійшов. Наші голодні шлунки обізвалися. Ми кинулися допомогти господині — одні чистили бараболлю, інші рубали дрова...

Ранок привітав нас золотим промінням сонця, що густо заляв усе подвір'я. Одні з нас уже встигли поснідати, інші ще чекали на вареники, що їх господиня саме кидала в кип'ячу воду, коли раптом зірвалася стрілянина. По пострілах ми догадалися, що це в селі Плав'я, де заквартирувала сотня Бурлаки. Незабаром від нього прибів зв'язковий з повідомленням, що наступають більшовики. Наш сотенний наказав негайно зайняти становища на горі Тростян. Ми скоро збіглися до вимаршу, а господиня похапцем кидала нам у їдунки недоварені ще вареники і тремтячою рукою хрестила нас. Ми з вдячністю цілували чорну запрацьовану руку селянки, яка була як рідна мати.

Наші чоти залягли розстрільною на досить відкритому хребті гори, з рідкими тільки кущами. Кулеметники зайняли становища на відкритій поляні. В долині грала зброя всіх калібрів. Лунали крики. Це тривало досить довго.

Згодом бій затих. Радянська артилерія ще обстрілювала верхи гір, але без шкоди для нас, бо набої розривалися в лісі, нижче наших позицій. Наша сотня залишилася ще деякий час на горі як заднє забезпечення і долучилася до куреня аж тоді, коли більшовики відійшли.

Наш шлях на південь йшов через Лавочне, яке лежить над річкою Опір, вздовж головного шосе і залізничної колії, що ведуть на Мадярщину.

В Лавочнім, на превеликий жаль нашого чотового Кручі, ми не затрималися.

Лавочне — це його рідне село. Селяни пізнали його і щиро вітали. Зі сльозами в очах вибігла йому назустріч старенька жінка, мабуть мати. Вони на коротку мить обнялися — обняттям привіту і прощання. Він не міг залишити своєї чоти ні на хвилину.

Мадярів ми вже не зустрічали; вони, як нам казали, перейшли свій кордон і сильно окопалися. Зустрічали ми багатьох утікачів з Галичини, які шукали захисту в Мадярщині, але мадяри їх не пускали. Це викликало між ними паніку. Наші люди були під враженням страшною масакри, що її вчинили більшовицькі танки над групою втікачів. Десятки осіб, між ними діти і жінки, були розчавлені танками. Наші командири пробували інтервеніювати у мадярів, але без успіху.

Ріку Опір ми переходили вброд, бо залізничний міст через річку більшовики ушкодили. Переходити ріку з тягарем було дуже важко. Вода в ній рвучка, каміння слизьке і ми раз-у-раз ковзалися і падали у воду. До того всього зненацька від сторони кордону над нами загули і зашуміли набойі з мінометів. Кожний з нас заліг де стояв. Я скочив у ковбаню повну брудного намулу.

Це мадяри взяли нас під обстріл, думаючи, що ми більшовики. Тоді курінний Рен доручив одному старшині, двом дівчатам і ройовому Аврамові (який добре володів мадярською мовою) піти до мадярів на переговори. Делегація з білим прапором почала підсуватися до їх окопів, але мадяри не бачили їх і ще дужче нас обстрілювали. Та нарешті вони почули Аврама, який вимахував білим прапором і раз-у-раз кричав: "Стримайте, чорти, вогонь, ми УПА, хочемо говорити з вами", і їхні кулемети і міномети почали один за одним притихати, аж замовкли зовсім.

У розмові виявилось, що це була нова мадярська частина, яка взяла нас за більшовиків. Мадяри щиро подивлялися на нас, коли довідалися, що ми йдемо на Схід. На інтервенцію наших старшин, мадяри дозволили втікачам перейти мадярський кордон ще того самого дня.

Це було справжнє чудо, що ми вийшли живими з-під того страшного обстрілу. Між нами були тільки один важко і кілька легко поранених. Правда, крім того, поранено кількох селян і спалено кілька хат у селі.

Через села Волосянка і Ялинковате та через гору Високий Верх, ми зайшли до Рожанки Вижньої. Дорога була важка. Потомлені коні ковзалися і падали на коліна. Ми ж обливалися потом.

По дуже короткім відпочинку, ще того самого дня ми перейшли до Рожанки Нижньої і звідси почався перехід через більшовицький фронт.

В Рожанці Нижній наша жандармерія зловила двох підозрілих "дезертирів" з Червоної Армії. Їх обшукали. Під цивільним одягом знайшли в них надавні радіоапарати. На допиті вони зізналися, що одержали завдання збирати відомості про "банди УПА". За їх інформаціями, радянське військо було вже за горою і за кілька годин його можна було сподіватися в селі.

Наш зв'язок у селах працював добре. У лісах теж були зв'язкові пункти, і там день і ніч стояли стійки, приймали поодинокі відділи і переводили їх через фронт у більшовицьке запілля.

Наші курені взяли напрям на Вільшанець (1043 м.), потім на Чирак (1283 м.) і Красну (1136 м.), а далі великими лісами на кам'янисті і стрімкі гори Буківця. Підхід був важкий. Люди і коні напружували себе до останків сил, щоб подолати труднощі маршру.

За Рожанкою Вижньою, у лісі, під горою Вільшановець, більшовики обстріляли нас з кулеметів і гармат, але швидко скерували свій вогонь на південь, а ми

посувалися на північ. Властиво тяжко було розпізнати, хто й де стріляє. Внизу під нами було виразно чути розмову червоноармійців, що витягали свої гарматки на ту саму гору, на якій ми зайняли верхи. Коло нас розривалися набої гармат, але ми не знали, чи це мадярські, чи більшовицькі. Увесь день ми дряпалися вгору, йшли крутими верхами, змагаючися з кожним клаптиком кам'янистої землі і піднімалися все вище й вище в гори. Вже цілком звечоріло, коли ми зупинилися на відпочинок, — перший відпочинок після цілотижневого маршу.

Сотні розтаборилися скупчено біля себе, у китловині між потоками Собоць і Соболиця. На південь пливе ріка Мізунка і повз неї веде дорога і вузько-торівка. На схід від нас — село Солотвина, відгороджене горами і лісами.

В таборі наказано поводитися тихо, не бігати, не говорити голосно, не ламати хмизу. Курінний покликав сотенних на нараду. Кухарі готували гарячу страву. Стрілянина навколо нас не припинялася. Десь поза нами артилерія обстрілювала верхи гір, кулемети хвилями торохкотіли, то знову затихали.

Місцеві зв'язкові повідомили, що ми вже поза лінією фронту.

Удосвіта, ще добре не благословило на світ, як ми знову рушили в дорогу. Ранок був дуже холодний, і ми дзвонили зубами.

РОЗДІЛ 5

Залишаючи по правому боці села Людвиківка і Солотвина, ми пішли на південний схід. Перескочивши дорогу, що нею часто проїжджали колони вантажних авт з радянським військом, ми перейшли ріку Свічку і опинилися в диких Ярщицьких лісах на горі Горган Ілемський (1589 м.). Хребет цієї гори тягнеться понад мале сільце Осмолода, де річка Молода і Лімниця сходяться в одне річище.

Ми розтаборилися у справжній пущі. Сіл поблизу не було. З харчами було скупко. Запасне м'ясо з'їли ми ще в перших днях переходу через фронт. Залишилося ще трохи волів, їх розділено поміж сотні.

Фронт скорим темпом посувався на захід, хоч мадяри пробували щастя, пішли в протинаступ і на короткий час навіть відкинули більшовиків від свого кордону.

Ми були від фронту досить далеко. Кулеметів не було чути, тільки артилерію. Про життя під більшовицькою окупацією нам розказували селяни, яких ми зустрічали на полонинах.

З Ярщицьких лісів ми згодом перенеслися в гори між річками Мшана й Молода і таборували на горах Шивана Долинська (1643 м.), Мшана (1723 м.), Яйце (1600 м.) і Кичова (1269 м.); тоді подалися на південь, в гори Грофецький кінь (1557 м.), Грофу (1752 м.), Попадю (1742 м.). Великий Конюш (1647 м.) і далі через ріку Лімницю ми пішли в ще вищі і стрімкіші гори - Кінець Горганський (1611 м.) і Сивуля (1805 м.).

Дорога була дуже тяжка. Вояки падали з сил. З харчами ставало щораз гірше. Волів на м'ясо уже не було; прийшла черга на коней. Про бараболю не було й мови. Харчувалися м'ясом і квасолею, але і це незабаром скінчилося, і тоді якийсь час ми їли ріденьку юшку і то лише раз на день. Курінний Рен нікого не пускав до сіл, бо наша розвідка підглянула, що більшовики робили облави. До лісів вони не входили.

Але без харчової допомоги сіл годі було існувати, тому, коли ми зупинились під горою Ялова Клева (1563 м.) над потоком Петрось, курінний Рен був змушений вислати кілька роїв до сіл Осмолода, Підлюте, Кузьминець, Остодор, Ангелів і Ясінь,

де місцеві кущі ОУН заготовляли для нас харчі. Пам'ятаю, одного дня пригнали нам п'ятдесят овець, подарунок місцевого харчового референта. Вівці паслися отарами на полонинах, ми їх не раз бачили, але, хоч як голодували, ніхто не посмів їх брати.

Назагал ми ніде не таборували довше, як кілька днів. І так ми далі пішли на гору Явірник (1125 м.), потім на гору Скородна (1290 м.), Сиглоса-Липовиці (1316 м.), Стовбаря (1078 м.), Магура (1142 м.) та інші. По дорозі ми заходили до деяких сіл. У селах діяла зразкова самооборона. Добре вишколені й озброєні хлопці вдень і вночі тримали стійки навколо сіл. Селяни допомагали нам, чим хто міг. Дівчата прали, латали білизну і подерті мундири, збирали військовий одяг і взуття, харчі та інше.

У половині жовтня 1944 року ми отаборилися на й горі Лопата (890 м.) Навіть побудували для охорони від дощу колиби. Але, рознюхавши, що НКВД готує на нас облогу, ми помандрували на південь, через гори Бабський Верх і Гринів, на Пасічний Верх (1435 м.).

Наступного дня, удосвіта, дві тисячі енкаведистів підійшли під гору Лопата, обстріляли її з мінометів і гарматок, а потім рушили наступом на наш залишений табір. Стрілянина і детонації тривали більше як півдня. Під вечір енкаведисти поділилися на три групи і обшукали села Перегінське, Солотвину та Маняву.

Наступного дня ввечері ми зайшли до села Пороги. Там напередодні побували червоні партизани, пограбували селян і забрали з собою багатьох молодих хлопців.

Не встигли ми ще повечеряти, як проголошено алярм. Енкаведисти оточили село. Але нам вдалося вискочити до лісу і схритися в лісових нетрях.

Мандруючи "з верху на верх і з бору в бір", ми проводили дні в голоді й холоді. Ставало щораз холодніше, затяжні дощі, що часто переходили в мокрий сніг, періщили нас удень і вночі...

Кінець жовтня застав нас знову в Ярщицьких лісах. Скликано збірку всіх куренів, і курінний Рен промовив до нас приблизно так:

- Час байдикування скінчився. Відтепер почнемо воювати на життя і смерть! Навколо нас маємо ворога, що поневолив українські землі і несе національну смерть нашому народові. Нас чекає твердий шлях боротьби і зречення усяких вигод.

Далі він повідомив, що наші відділи будуть реорганізовані.

Наступні дні принесли поважні зміни в нашому житті. Один відділ розв'язано і вояків розділено поміж сотні інших куренів. Із стрільців, які походили з околиць Золочева, створено окрему сотню під командуванням Бульби і відправлено її в Золочівщину. Хворих стрільців передано до місцевих кущів на лікування, багатьох звільнено, бо вони не витримували важких умов нашої боротьби. З кращих стрільців створено окремі групи боївки (по 15 людей) і призначено їм терени діяння в різних районах. Щоб відтяжити курені від жінок (що не зважаючи на все, все ще перебували з нами), курінний Рен відіслав їх, за винятком тих, що мали відповідальні функції, до місцевих кущів. Кращими вояками поповнено польову жандармерію та спецгрупи.

У наслідок реорганізації постали два курені. Один під командою Рена (заступник - сотенний Байда), і другий під командою Євгена і його заступника Осипа. Курінь Рена нараховував шість сотень - Бурлаки, Байди, Веселого, Кармелюка, Нечая та Мирона, а в склад куреня Євгена входили сотні - Євгена, Осипа, Громенка і Хоми. Сотня Чорного відійшла, щоб з'єднатися з куренем Різуна.

Незабаром курінний Євген одержав наказ від головного командування УПА відмаршувати у Перемищину. Боже, що скоїлося з усіма нами, що походили з Перемищини, а які не були в курені Євгена. До мене прийшли товариші із сіл Красич,

Вільшана, Мільнова і Ваповець і почали намовляти мене робити заходи, щоб перейти до куреня Євгена. Я не дуже вірив в успіх наших старань, але на всякий випадок зголосився з двадцятьома стрільцями до курінного Рена. Він і слухати нас не хотів.

- То ви тут хочете, пане брате, балаган мені заводити? То ви собі думаєте, що Україна тільки в Перемищині?

Мені було соромно, але й прикро. Надія повернутися в рідні сторони пропала. Але не всі так думали, як я. В сотнях поза плечима курінного почалася виміна між стрільцями. Стрільці у курені Євгена, які походили з Лемківщини, помінялися з хлопцями з Перемищини у нашому курені.

Тоді я під намовою друзів з Красич, рішився перейти на власну руку, тим більше, що нас зібралося таких більше. Я мав поважні сумніви відносно такого вчинку, але заспокоював себе думкою, що це не дезертирство, а перехід з сотні до сотні.

Увечорі, коли курені попрощалися і розходилися, "договірники" почали вимінюватися. Деякі рої помітно прорідли і ройові зголосили про це чотовим. Наслідок був такий, що почалася погоня за "дезертирами". Зловили двадцять стрільців, між ними й мене.

Наступного дня польова жандармерія привела нас під колибу курінного. Скликано загальну збірку. Сотні усталися квадратом, а ми, під ескортою, стали посередині. Із словом виступив курінний Рен. Він пригадав присягу УПА, в якій ми обіцяли бути мужніми, відважними і чесними, та зберігати дисципліну і слухати наказів. Кожний з нас мусить воювати там, де його призначать, а не там де він хоче. Після промови, курінний відбув нараду з старшинами, а потім звернувся до нас, підсудних, щоб виступили ті, що мають щось сказати на своє виправдання. Між тими, які виступили, був і я. Ми висловили свій жаль за невійськову поведінку і виправдували себе тим, що хотіли перейти до другого куреня лише тому, щоб воювати у рідних сторонах.

Вислухавши нас, курінний із старшинами пішов знову на нараду. Ми з хвилюванням чекали висліду. У відносно скорому часі, старшини і курінний вернулися і повідомили нас, що суд звільняє нас, але лише тому, що досі ми виявилися добрими вояками. Якби одначе ми порушили дисципліну в майбутньому - для нас не буде помилювання.

Ми віддихнули і майже не вірили своєму щастю. Про долю куреня Євгена ми довідалися багато пізніше. По дорозі він мав часті сутички з НКВД та "стрибками"¹. Коло Скольного, в Зелем'янських лісах, курінь Євгена розбив над Опором колону війська НКВД. Але потім курінь зазнав багато невдач. Після однієї з облав, багато стрільців згинули на замінованих полях, а ще більше було поранених. В околиці Старого Самбора на курінь наскочило військо НКВД і завдало йому важких втрат. Найбільшим нещастям для куреня було те, що кілька стрільців дезертирували і пішли на службу НКВД. Спираючись на їх інформація, ворог робив успішні засідки і застави по селах. Усе це разом довело до того, що в Перемищину прибилась тільки сотня Громенка, частина сотні Хоми і поодинокі гурти стрільців з розбитих частин.

Ми йшли в напрямі Любінецьких лісів. В околиці Надвірної, бічними дорогами, ми обійшли села Молодків, Гвіздь, Бабче і Манява.

Була темна ніч. Хмари налягли на гори, дощ не вгавав. Маршувати було тяжко. Темрява була така, що ми мусіли триматися один одного, щоб не випасти з ряду. Хоч стрільці вже привикли маршувати поночі, то час від часу хтось стрімголов провалювався в яму або скочувався з обриву. Тоді зв'язок розривався і колона

спинялася, щоб впорядкувати себе.

Між селами Манявою і Кричкою дощ і вітер подужчали. Всі промокли до нитки. Вояки сотні Байди, а може Нечая (вже не пригадую докладно) з головами втягнутими в коміри шинель, чалапали розмоклою дорогою. Ніхто з них не завважив, що по той бік дороги наближається до них інший військовий відділ. Щойно тоді, коли вояки обох колон змішалися між собою, хтось із наших байдужим голосом запитав: "А чому ви, хлопці, йдете назад?" У відповідь пролунав здивований голос: "А хто здесь?" Аж тоді наші здогадались, що вони змішалися з відділом НКВД. Стріляти в темноті неможливо, бо як тут розберешся хто свій, а хто чужий. Почалася бійка. Кожного, хто підбігав близько, били прикладами рушниць по голові - часто свій свого. Створилася страшна плутанина. Рукопашний бій тривав кільканадцять хвилин, нарешті усі розбіглися - кожний в ту сторону, куди його відділ ішов. Аж тоді відізвилися з обох боків автомати і рушниці. Не одному з наших стрільців від тієї зустрічі лишився на пам'ятку шрам на голові і порізана ножами шинель.

По кількох днях розвідка донесла, що кілька енкаведистів лежать в шпиталі, порізані ножами і з порозбиваними головами. Але хто кого покалічив - невідомо. Ми змінили напрям, замість в Любінецькі ліси, пішли в гори на південний захід, де розтаборилися на відпочинок.

Що далі посувався фронт на захід, то більше дезертирів з Червоної Армії зголошувалося до нас. Дехто з них мав підстаршинський вишкіл, а ті, що були без вишколу, мали бойовий досвід. Від них ми багато дізналися про перші дні радянської окупації в Галичині. Нам розповідали, що безпосередньо за фронтом ішли відділи НКВД і гнали мужчин від чотирнадцяти до шістдесяти років життя до мобілізаційних пунктів, а звідти неозброєних і не вишколених кидали на фронт. Тому й не диво, що наші люди гинули масово. З національно-свідомих районів Галичини (а про них більшовики знали ще з часів першої окупації в 1939 р.) "мобілізованих" приділювали до штрафних батальйонів і кидали їх на найбільше небезпечні відтинки фронту. Вони там поголовно гинули, і тільки дехто повертався живий. То ж нема чого дивуватися, що галичани при першій нагоді переходили на сторону німців або мадярів. Багато людей, навіть з регулярних червоноармійських відділів, ризикували втечею в запілля або зголошувалися до УПА.

Одного дня наша сотня зайшла до села Липовиці, щоб забрати для нашого куреня зібрані в районі харчі. Чекаючи на харчі, ми заквартирували в хатах над потоком, звідки можна було легко відступити до лісу.

Коло полудня, з нашої застави, що стояла на узліссі, затарабанив кулемет. За хвилину озвався другий, а у відповідь в лісі звучно заграла зброя. Ми швидко вийшли з села і зайняли позиції в лісі. Тим часом наша застава вже встигла встановити контакт з наближаючим відділом. Виявилось, що це був не ворог, а одна із сотень Різуна, одягнена в однострої НКВД. Нею командував командир Летун. Так ми познайомилися з славними повстанцями командира Різуна.

В останніх днях жовтня до нас прибули члени з місцевої підпільної сітки, щоб порадитися з нашими командирами. Наради тривали цілий день, і таємничі підпільники залишили наш табір пізно ввечері.

Два дні пізніше на збірці проголошено, що наш курінь одержав наказ знищити в містечку Перегінську відділ енкаведистів, станицю міліції, гарнізон "стрибків", а також схопити поодиноких енкаведистів і доставити на збірний пункт для переслухання. Тієї ж ночі подібні акції переводитиме курінь Різуна на своєму терені.

Цивільна розвідка устійнилася, що в Перегінську ворог має таку залогу: двісті енкаведистів, близько ста п'ятдесяти "стрибків", понад двадцять п'ять міліціантів, спецгрупу в силі п'ятдесяти осіб, понад двісті червоно-армійців, штаб і менші відділи окремого призначення. Міліція складалася здебільша з місцевих комуністів, які не дуже спішилися воювати, а в "стрибках" ми мали кількох своїх людей.

Залишивши для охорони табору лише кілька роїв, ми зійшли з гір до ріки Лімниці, а далі пішли поза села Осмолода, Підлюте, Остодір, Ангелів, Ясінь і Сливки. Марш був дуже форсований, бо о дванадцятій годині всі ми були на призначених становищах. Акція мала початися о першій годині ночі.

Дощ, що спершу лише накрапав, розпадався на добре. Ми обминали дороги і йшли полями. На якомусь полі ми надибали масу брукви і кинулися на неї підкріплятися. Сира бруква була для нас справжнім делікатесом. Після переходу фронту ми їли кінські копита, шкуру з худоби, кору з дерев і різні гриби, проте ніхто ніколи не хворів.

Села вже спали, лише де-не-де блимали світла. Чути було гавкіт собак. Доходила дванадцята година ночі коли ми дійшли до Перегінська. Раптом, ліворуч від нас, за закрутом показалося невелике світло, яке почало збільшуватися. Зв'язковий сказав, що перед нами залізничний шлях і що це мабуть їде поїзд. Але поїзду не було, тільки світло бухнуло яким полум'ям і в тому моменті пролунало кілька кулеметних серій, а за ними десь стався вибух. Ми захвилювалися; акція була призначена на першу годину ночі, а тут стрілянина виникла майже на годину скоріше. Вислана до таємничого світла розвідка ствердила, що це горить залізничний міст.

Ми перебігли через рейки і зупинилися на цвинтарі, де вже була група зв'язкових. Кожній чоті і бойовій групі призначено зв'язкових родом з цієї околиці, які добре знали Перегінсько й околицю.

Кожна сотня мала своє завдання. І так сотня Байди мала зайняти пошту і більшовицькі гнізда в центрі міста, Бурлаки зірвати мости, щоб більшовики не могли дістати допомоги ззовні; сотня Нечая тримати охорону вздовж ріки і знищити деякі будинки в місті. Наша сотня була призначена до дії в місті, а моя група дістала наказ схопити в одному будинку десять енкаведистів.

З цвинтаря через мочари і потічок ми подалися розстрільною до місця призначення. Навколо нас розгорілася вже кулеметна стрілянина. Це означало, що акція вже почалася.

Наша група підступила під хату. Зв'язковий показав нам на бункри коло хати, в яких міг бути ворог. Раптом, тут таки перед нами, з-поміж хат, мов перелякана птиця, вилетіла із сичінням ракета і розсипалася в п'ятні червоними зірками. Ми здогадалися, що це ворожа ракета сигналізує про наш наступ. Ми щільно припали до землі; понад нашими головами кулі стинали бараболяне бадилля.

Була точно перша година ночі. За нами, праворуч і ліворуч, з гуком розривалися ручні мінометні набой. Більшовики безупинно освічували передпілля кольоровими ракетами і водночас скріплювали свій вогонь, щоб не дати нам змоги піднятися з землі. Під таким обстрілом годі було думати про відступ. Крім того ми на якийсь час втратили зв'язок з нашими чотами з лівого і правого боку. Щойно по якомусь часі розстрільною прийшов наказ відступати до потоку. Ми поповзли під обстрілом ворога. Я попав на глибшу воду і пірнув разом з зброєю по голову. Та не я один. Щоб видряпатися на берег, я та інші товариші вхопилися за якийсь паркан, але він завалився під нашим тягарем. Ми знову шубовснули у воду, цього разу з плотом, який

нас прикрив. Пробивши кілька лат, я виліз на паркан, а з нього на берег, де замотався в якісь колючі дроти.

Перебігаючи полем я побачив квасолю, що стояла на тичках, і, не зважаючи на страх і свист куль, я похапцем зривав стручки і вкладав до хлібника.

Наша чота зібралася на цвинтарі. Я прибіг саме в той момент, коли чотовий звітував сотенному Байді про ситуацію. Байда вислухав чотового і сказав:

"Долучуйтеся до моєї сотні на правому крилі!"

З сотнею Байди ми завернули назад до містечка. Там горіли хати і стодоли, в повітрі розривалися ракети. Час від часу чути було вигуки: "ура... вперед!", а тарахкотіння кулеметів все дужчало.

Наша чота опинилася в дуже багnistому терені. Ми грузли по коліна в багні, а наше взуття залишалося в ньому. Мені відпали цілком підошви від чобіт і залишилися на ногах тільки халяви.

Біля перших хат ми залягли. Сотня Байди вдерлася до міста. Стрільці говорили між собою по-російськи, щоб змилити ворога. Це їм цілковито вдалося. Не розібравши де свої, а де чужі, більшовики почали битися між собою.

Бій сотні Байди то розгортався, то часом, здавалося, притихав. Він тривав довго і вже був майже білий день, як вони вийшли з міста.

Сонце вже високо піднялося над горами, коли ми виснажені, голодні й обдерті добилися до нашого полонинського табору. Кухарі вже чекали на нас з гарячою юшкою.

У таборі ми ствердили, що з нашої сотні загубився стрілець Колос. З сотні Байди загинуло кілька стрільців, а також було кілька ранених.

Після сніданку ми розібрали колиби і замаскували всі сліди нашого таборування. Розсипною ми пішли в глибину гір, під верх Яйце Ілемське (1685 м.). Там було досить вигідне місце на випадок нападу більшовиків.

Над горами кружляли літаки, розшукуючи за нами. Та ми добре сховалися в густому лісі. В нас був невеличкий запас харчів, і ми не виходили з лісу кілька днів. За той час по селах і горах перейшли більшовицькі облави, а ми трохи відпочили і сяк-так полатали одяг та взуття. Моїх чобіт вже не було як латати, тому я обмотав ноги шматтям, поверх обв'язав шнурком і так ходив. Таких "босяків" як я, було багато.

З-під Яйця Ілемського ми перейшли на гору Келебартин (1085 м.). До поближких сіл вислали одну сотню по харчі і на розвідку. На ранок з нею прийшло кілька зв'язкових до курінного Рена. Від них ми дізналися про наслідки нашої акції в Перегінську.

Із звіту, що його виготовила місцева розвідка виходило, що наша акція не була аж такою невдалою, як стрільці гадали. А тому що наша акція в Перегінську була пов'язана з такою ж акцією в інших навколишніх селах і містечках, більшовики таки добре налякалися. Переведення такої широкої акції мало довести ворогові, що УПА має силу і що може запалити пожежу в цілій країні. Втрати ворога встановлено на п'ятдесят енкаведистів, п'ятнадцять міліціонерів і кільканадцять з інших з'єднань. Деякою сенсацією було те, що напередодні нашої акції до Перегінська прибула якась спецделегація з СРСР, в склад якої входили високопоставлені військовики і партійці. Дехто з них загинув. Виявилось також, що в наслідок якоїсь помилки, курінний Різун почав акцію годину скорше, ніж було заплановано.

Після кількох днів спокою більшовицькі літаки почали знову кружляти понад лісами. Ми думали, що це початок нової облави. Але цього разу літаки скинули масу

летючок. Це був заклик, написаний доброю українською мовою, до стрільців і командирів УПА, щоб вони припинили "безглузду боротьбу". Тим, хто покається, радянський уряд обіцявав амністію. В летючках говорилося також про перемогу Червоної Армії, яка визволила український народ від польських панів, а тепер від німецького фашизму, та про всі "блага" для українського народу, щедро подаровані йому "братньою" Москвою.

Стрілецтво прийняло ці більшовицькі заклики глузуванням і жартами. Більшість з нас знала більшовицьку дійсність, і тому ніхто не брав цього заклику серйозно. На цілий курінь було тільки кілька дезертирів. А втім летючки придалися всім курцям - цигаркового паперу не було, отже ми в летючки завивали бакун.

З кожним днем холоднеча дужчала. Віяли студені вітри. На зміну затишню дощам щораз частіше падав мокрий сніг. Проникливе зимно залазило під наші немудрі одяги і сідало гусячою шкірою на тілі.

На початку листопада 1944 року прийшов наказ повертатися на Лемківщину. Тому що меншими групами безпечніше просуватися і прохарчуватися, курінний Рен зарядив, що на час перемаршу кожна сотня буде діяти як окрема одиниця.

Сотня Бурлаки відійшла перша. З нею пішов курінний Рен. Наша сотня Веселого зійшла з гір остання. В селі Суходол ми дістали досить багато бараболі і цілого вола. Радості нашої не було кінця. Потім наша сотня стала табором на горі Чертіж. Там, між іншим, стрільці пошили собі з волової шкіри постолі. Такі постолі ми формували і зшивали просто на ногах, добре їх припасовуючи, - сира шкіра скоро злітає з ніг, проте, як висохне, то її тяжко взагалі стягнути.

Звідси наш шлях вів через село Луги і через гору Клеву. В селі Ніягрин ми заквартирували. Звідси рої розійшлися до села Лолин, Нижнього і Вижнього Струтина, недалеко від містечка Долина, а також до сіл Мізунь Старий, Кропивник, Княжлука, Витвиця та інших, щоб роздобути дещо з одягу. Решта сотні отаборилася на горі Лисій.

Коли ми перебували на цій горі, вояки із сотні командира Летуна привели до нас стрільця Колоса, що загубився під час акції на Перегінськ. Він оповідав нам про свої пригоди, як він блукав і всюди шукав нас, аж щасливо зустрів стрільців з сотні Летуна.

Фронт на Мадярщині посувався наперед дуже поволі. Мадяри ставили завзятий спротив. З комуністичної преси ми довідалися, що більшовики проголосили самостійну "радянську" Польщу і створили спеціальні польські легіони для її визволення.

Коли за кілька днів наші рої вернулися з терену і принесли трохи взуття і мундирів, ми попрямували далі. У селі Пшеничник ми перейшли ріку Мізунку, обійшли село Кальне та розтаборилися над річкою Путна. Але вранці наступного дня наша розвідка повідомила нас, що більшовики нишпорять за нами по лісах і селах. Сотенний зарядив відмарш лісовими гущавинами в напрямі села Кальне.

Вже місяць викочувався з-за гори, коли ми, ідучи якимсь яром, підійшли до перших хат села. Селяни спочатку дивилися на нас підозріло через вікна, але згодом, побачивши хто ми, повиходили надвір і розпитувалися, звідки прийшли і куди йдемо. Незабаром ми сиділи в теплих гостинних хатах за вечерею.

Розвідка з дальших сіл - Таняви, Луковиці Вижньої та Нижньої і Семигиніва - повідомила, що до Болехова й Долини прийшли більші відділи енкаведистів.

На другий день перед полуднем навколишніми селами, а частинно й лісом перейшла більшовицька облава. Вони постріляли трохи по лісі, трохи по селах,

поперевертали господиням скрині, пограбували, що вдалося та пішли геть. Опісля місцеві хлопці склали пісню:

Раз-два-три-чотири, лізуть до комори,
Розбивають старі скрині, шукають бандьорів.

З Кального ми пішли до села Розточки, де пересиділи цілу ніч і удосвіта лісом перейшли до села Свобода Болехівська. Навколо було спокійно і ми сміливо ввійшли в це велике і розлоге село, повечеряли та навіть дістали від селян дещо з одягу. Наступної ночі ми заночували в селі Липи, а далі, не затримуючись ніде довше, як одну ніч, квартирували в селах Лужки, Браза і Сукіль. Ці села оточують великі ліси і на півдні починаються вже безлюдні гори, що ними ми недавно переходили фронт. Селяни тут незаможні, але щирі й гостинні.

В селі Станківці ми зустрілися з нашою жандармерією і з роями, що були відряджені за мундирами і взуттям. Крім одягу, наші стрільці принесли також новини про інші сотні нашого куреня. І так, сотня Бурлаки зробила кілька вдалих засідок на ворога та здобула чимало зброї, взуття і одягу. Звела кілька успішних боїв також сотня Байди. Його сотня квартирувала здебільша по селах і ховалася в лісі тільки тоді, коли ворог появлявся в більшій силі. Сотенний Байда мав велику повагу в усьому курені. Стрільці казали про нього, що він справжній нащадок запорізьких козаків.

З Станківця ми попрямували до Таняви, а звідти до села Розгірче з наміром перейти там річку Стрий. Але переходити річку не довелося. Під натиском енкаведівських загонів, ми були змушені вернутися на південь до села Бубнище, а звідти до Поляниці, Ямерсталю та Сукелю. В цих селах ми квартирували кілька днів - ночами по хатах, днями в лісі. Перебувати ввесь час в горах ставало щораз важче, ночі були вже морозні і все частіше падав сніг. Правда, небезпечно було і по селах, бо енкаведисти зазнали кілька поразок у боях з УПА і шукали відплати. Розвідки вони не мали, і сексотів з-поміж населення тяжко їм було звербувати, бо люди дуже скоро викривали донощиків.

Коло нас було ще досить спокійно, але в сусідніх селах часто зривалися кулеметні перестрілки. Літаки кружляли над околицею в пошуках за партизанами. Дим з наших вогнищ був для них доброю вказівкою. Інколи обстрілювали навіть невинних пастухів, що грілися біля вогню.

Як тільки закінчилася більшовицька облава, ми знову взяли напрям на річку Стрий. По дорозі ми затрималися на горі Ключ, на якій є могили наших усусусів. Ми помолилися за поляглих, а сотенний Веселий в короткім слові пригадав їх бойовий шлях. Через село Труханів ми вийшли на вершок гори Грабник і там коротко затрималися. Густий ліс давав нам змогу розпалити вогні і завітися.

Мені дошкулював біль ніг, бо я маршував холодним болотом, а то й по снігу, босоніж. В селі Труханів сотенний санітар казав мені мочити спухлі ноги в гарячій воді з борною кислотою, або сироваткою. Такого лікування я боявся, бо пам'ятав поради моєї матері й інших жінок з мого села, що в таких випадках краще вигрівати на сухо. Мої ноги побачив також сотенний і, покрутивши головою, наказав дати мені коня. Хоч я не хотів, та під примусом санітара мусів мочити ноги. Але це мені не вийшло на добре. Ноги почали боліти ще гірше, пекли, ніби хтось їх попарив вогнем, на них появилися великі піхурі, що потім тріскали і на їх місці творилися глибокі рани. Дійшло до того, що я взагалі не міг стати на ноги. Якби в той час наскочив на нас ворог, то я, не маючи змоги ані боронитися, ані тікати, був би підклав під себе гранату. Я навіть приготував собі одну найпевнішу й один магазинок набоїв до

рушниці. Сотенний приділив до мене санітара Палія, який мав чимало клопоту зі мною, бо мусів у дорозі то висаджувати, то зсаджувати мене з коня.

З Труханова наша сотня пішла лісами до села Розгірче. Там було спокійно, і ми перебули в селі вечір, а вночі рушили в дорогу, щоб переправитися через Стрий. Над річкою сотня затрималася. Вислано дві чоти на застави, а дві інші в той час почали переходити річку вбхід. Вода сягала по пояс. На другім боці перші дві чоти створили застави, тоді почали переходити наступні. Мій кінь на схилі берега поковзнувся і на колінах з'їхав униз, а я полетів стрімголов у воду. Тільки з допомогою товаришів я виліз з води і викарабкався на коня.

Залізничий шлях ми перейшли легко, але перескочити через шосе було сутужніше, бо ним увесь час переїжджали авта, і ми часто мусіли залягати і ховатися по корчах. Мій кінь був дуже незалежної вдачі, і от йому забажалося постояти по середині дороги. Товариші, пробігаючи повз мене, пробували підганяти його, але кінь вперся ногами в землю і крутив головою. А тут, як на злість, з правого боку, за легким закрутом, дорогу освітила колона більшовицьких авт, що ось-ось в'їде на мене і мого коня. Я стрімголов скочив з коня і поплазував на животі. Але я ще не встиг переповзти й двадцять метрів, як кінь опинився коло мене. Я швиденько вхопився за його хвіст, і він потягнув мене далі від дороги.

В цій метушні ми втратили зв'язок з іншими чотами, і загубився мій санітар. Наші стежі кинулися на розшуки, але без успіху. Треба було маршувати швидкою ходьою, щоб розігрітися, бо всі ми були мокрі - одяг на нас замерзав. Найгірше було мені, бо я їхав на коні і цілком закоцюб. Форсовний марш під гострим і морозним вітром, що проймав до костей, тривав добрих дві або й більше години, аж поки ми не зупинилися в густому лісі і не розпалили вогнища. Щоб замаскувати вогонь, ми поробили стіни з гілляк смереки. Дров було досить, бо стояли тут поскладані сяги.

Навколо нас темінь і густі ліси, тільки в далечині мигали час від часу світла авт на головному шляху, який ми щойно перейшли.

Про спання ніхто й не думав; стрільці мріяли тільки про те, щоб висушити одяг, і почали засинати аж над ранок, коли чотові перевірили застави.

Мене сон не брав; дуже боліли ноги і я грів їх біля жару. Опухлина все збільшувалася, і я боявся, що може кинутись гангрена. Час від часу я попадав у півсон, але відразу прокидався від болю.

Сонце вже було високо на небі, коли стрільці почали будитися і робити руханку, щоб завітися. Усі трусилися від зимна, немов у лихоманці. Щастя, що густа мряка оповила гори, і це давало нам змогу палити вогонь, без страху, що нас розконспірує ворог. Під вечір ми порозкидали вогнища, замели всі сліди таборування і знову рушили в дорогу.

В селі Ямельниця ми стрінулися з нашими двома чотами, які відлучилися від нас під час нашого переходу Стрия. В цьому селі ми перебули добу. Це було саме на святого Дмитра. В моєму селі святкували в той день празник. Я лежав у теплій хаті на сухій соломі, і перед моїми очима переходили, наче на фільмовій стрічці, спогади з дитячих літ.

В селі Орове, одному з найбільших бойківських сіл, ми вперше зустріли учителів із східніх земель, що їх прислала нова влада. Вони були налякані і нерado заводили з нами розмови, хібащо з стрільцями, які також походили зі Сходу.

Тут нас застукав перший більший сніг, що білою пеленою покрив усі гори — трагічний для нас, бо по ньому легко знайти наші сліди і навіть встановити скільки

нас.

Залишивши Оrove, ми не затримувалися ніде довше, як кілька годин, бо розвідка повідомила нас, що більшовики готують облаву.

Ми зайшли на коротко до села Східниця, де добрі люди нагодували нас, а один селянин подарував нам "на дорогу" веприка. Обійшовши Кропивник Новий і Старий, ми зупинилися на ніч в лісі під горою Битра. На другий день ми зварили собі на обід веприка. Це був справжній бенкет! Але, копи чоти з їдунками верталися від кухні, за горою пролунали кулеметні серії. Ковтаючи на ходу гуляш, стрільці побігли на свої становища.

Наші стежі донесли, що попри присілок Гута перейшов відділ енкаведистів — яких триста вояків, а в напрямі на Бистрицю маршує двісті. Великий відділ завважили також коло села Опака. На наше щастя, все закінчилося кількома кулеметними серіями, які ворог випустив у ліс, але нас не побачив і не занюхав нашого смачного гуляшу.

Увечорі ми зайшли до села Опаки, над річкою тієї ж назви, поблизу Борислава і перебули там до наступного дня, а потім вернулися до Кропивника Старого. Звідси сотенний вислав рій стрільців і польової жандармерії до Смільника і Жданої роздобути трохи харчів. І тут ми втратили нашого друга Липу. Він і ще один стрілець зайшли до сільради в Смільнику, щоб розвідати про нові радянські розпорядження. Але не встиг Липа відчинити двері, як його поцілила серія з автомата, і він впав мертвий. Другого стрільця поранено в руку, але він вискочив надвір. Наші стрільці, що збирали харчі, почули стрілянину в сільradі і негайно кинулися туди. В сінях застали тільки мертвого Липу із затиснутим в руці автоматом. Енкаведисти зникли під покровом ночі.

Після похорону Липи ми два дні перебували в лісі, бо розвідка передала нам, що більшовики роблять облави по селах. Стрілянина лунала то далеко, то зовсім близько. Вогнищ не дозволено було палити. Ми майже цілий час лежали на замерзлій і вкритій снігом землі, закоцюбнувши від зима.

Почало знову сніжити. Горами понад села Топольниця, Туже, Іванівське і Волосянка Велика ми ввечорі дійшли до села Ісаї і зайшли до крайніх хат. Тут нас чекала неприємна новина — в селі Лопушанка Хоміцька згинуло в бою з більшовиками кілька членів нашої місцевої боївки. Вони боролися по-геройськи, віддавши своє життя за ціну кільканадцятьох енкаведистів. В селі Ясениця Замкова теж відбувся бій; згинуло кілька наших повстанців, були вбиті і ранені більшовики. Кілька днів перед цими боями одна наша сотня зробила засідку на енкаведистів і вирубала їх впень. Це й була причина, чому більшовики взялися до облав.

Ще не встигли ми обігрітися в хатах, а вже стійки повідомили, що в долішній кінець села увійшов відділ енкаведистів та що більшовицькі відділи з'явилися і в інших селах. Ми скоро відійшли у ліс і попри Явору і Волосянку Малу пішли на захід. День застав нас на горі Розлуч.

Тут було спокійно. Вночі, мабуть 16 листопада, ми перейшли Дністер коло села Вовче і стали табором під лісом. А кілька годин пізніше стежі повідомили, що до села прийшов відділ енкаведистів. Тоді ми лісами подалися в бік Дубового Дністрика. Тому що ліс там кінчався і починався відкритий терен, ми просиділи цілий день у високих корчах. Як тільки смерклося, ми перебігли поля і пішли повз село Лімна на гору Ломнянську Магуру.

Маршуючи горами цілу ніч, на світанку наше переднє забезпечення підійшло до

крайніх хат Грозьової. Це велике село, одне з найсвідоміших на Бойківщині, мало дуже добре зорганізовану самооборону. Сотенний, чотові і члени місцевої боївки оглянули терен і позначили місця для есентуальної оборони. У Грозьовій ми перебули два тижні; підхарчувалися, відпочили, а я навіть підлікував свої ноги.

Як це не дивно, а врятувала мої ноги проста стара селянка, в хаті якої ми квартирували. Побачивши мої ноги, червоні, опухлі до самих колін та з глибокими ранами, вона похитала головою і авторитетно заявила, що це рожа, яку я застудив, і, не питаючись моєї згоди, взялася мене лікувати. Обвинула ноги червоною ганчіркою, наскубала з кодильниці клоччя, поклала його поверх ганчірки, щось пошептала і виглянула у вікно.

— Ні, — каже — мусимо сину почекати аж сонце сховається за гору.

Не міг я второпати, що спільного мають мої хворі ноги із заходом сонця, але не перечив господині. А як сонечко сховалося за гору, стара взяла тріску, пішла з нею до печі, де вогонь ніколи не вигасав, запалила її, та бурмочучи щось під носом, підпалила клоччя на нозі. Таке лікування вона повторяла кожного дня, а то й кілька разів на день, а потім змащувала рани якоюсь мастю. І на велике здивування нашого санітара, медика за освітою, опух почав незабаром зникати, а рани присихати.

На другий чи четвертий день нашого постою у Грозьовій, до сотенного Веселого прибув стрілець Калина з сотні Байди з естафетою від курінного Рена. В наказі стояло, щоб наша сотня ще цієї ночі відмаршувала до села Скорodne. Був поданий докладний маршрут, а навіть визначені хати, в яких ми повинні заквартирувати. Аж таких докладних інструкцій курінний Рен ніколи не давав, і тому естафета викликала у сотенного недовір'я. Порівнявши її із зразком письма курінного Рена він побачив, що вона написана іншою рукою. Він наказав заарештувати Калину і вислав негайно зв'язкових до Байди і Бурлаки.

Курінний Рен, який перебував тоді з сотнею Бурлаки, наказав їй змінити місце постою, а сам на коні примчав до нас. Приїхав також сотенний Байда, який вже з минулої ночі шукав по околиці стрільця Калину, що пропав із стійки.

Та коли старшини наказали привести Калину на переслухання, виявилось, що він втік. Його замкнули до льоху. Стілка стояла при дверях, а він викопав яму під протилежною стіною.

Про провокацію повідомлено усі сотні, а за втікачем вислано кілька роїв. Перешукано, всі навколишні села, але без успіху. І коли вже всі погодились з думкою, що Калині пощастило добратися до Бандрова, де стояли енкаведисти, одна наша боївка випадково попала на його слід. В одному селі вона наткнулася на кількох дезертирів з Червоної Армії і від них довідалася, що якийсь вояк у німецькому мундирі хотів набути у них однострій і автомат.

Наша боївка кинулася в погоню за підозрілим вояком. Недалеко Бандрова вона наскочила на нього саме тоді, коли він вимагав від якогось селянина, щоб той дав йому зброю. На запити боївки він не хотів відповідати і його відставили до однієї з наших сотень.

Сотенний Байда пізнав дезертира Калину. На допиті він признався, що дезертирував і виявив енкаведистам плян нашого переходу на Лемківщину. Щоб втягнути нас у засідку, енкаведисти написали естафету і доручили Калині передати її котрійсь із сотень.

Польовий суд засудив зрадника до кари смерті.

РОЗДІЛ 6

Стояли останні дні листопада. Мороз дужчав з дня на день і часто падав сніг. Ми сиділи в теплих хатах, серед привітних господарів, і зовсім не хотіли думати про мороз, вітер і сніговію, що бушували за вікном.

Та ось одного такого морозного ранку прийшов наказ готуватися в дорогу. Перед нами стелився шлях через Сян на Закерзоння. Дорога дуже небезпечна, бо більшовики добре берегли Сян. Їхні застави стояли по обох боках ріки, а стежі безупинно перевіряли терен.

Була мабуть третя година по полудні. Від півночі віяв різкий вітер і під ногами скрипів сніг. Збірка. Ми стояли лавами наче привиди в одягах з білого полотна. З наших уст ішла щира молитва до Бога. Селяни оточили нас і молилися разом з нами. А як на небо викотився блідий місяць, ми попрощалися з гостинною Грозьовою і попрямували на захід попід гору Магуру.

Перейшовши Жуківські ліси, ми зупинилися в селі Бистре. Ми думали перебути в ньому цілий день, але, як тільки пообідали, до села зайшли більшовики, і ми заховалися в смеречаний молодняк за селом та чекали, які відомості принесе розвідка.

Падав густий, лапатий сніг. Стрільці залізли під смеречини, інші накрилися брезентами, і так дехто навіть задрімав. Заснув і я. Не знаю чи довго спав чи ні, але коли виліз з-під палатки і поглянув сюди-туди, затремтів з переляку. Навколо мене нікого не було. Кругом лише горби снігу.

- Боже! Вони всі відійшли, забувши за мене!

Я в паніці кинувся перед себе, і тут один горб заворушився, а з-під нього показалася голова стрільця. Я з радості почав бігати від горба до горба, а вони від мого дотику перемінювалися в моїх товаришів.

До Бистрого ми вже не верталися, бо в селі заквартирували відділи енкаведистів і стрибків. Ми пішли далі в бік якогось невеличкого сільця серед лісу. А тому що розвідка повідомила, що в околиці Лютовиськ, під лісом коло села Скородне, засів інший відділ енкаведистів, то ми в гострому поготівлі пересиділи на лісовому хуторі аж до полудня наступного дня.

Далі ми йшли не зупиняючись. Вдень, як правило, ми йшли лісами, лише вночі полями і польовими дорогами. Жандармерія просувалася кілька кілометрів перед сотнею. Вона заходила також до сіл і збирала інформації від місцевих розвідок, які діяли бездоганно. Вони знали про все і ніякий рух ворога не минав їх уваги. Для відпочинку ми використовували тільки ті моменти, коли сотня затримувалася, щоб передня охорона могла перевірити терен. Тоді стрільці падали на замерзлу землю, не зважаючи на те, що від форсовного маршу сорочки часто на них були мокрі. Із землі їх щоразу піднімав своїм криком, а то і палицею наш бунчужний.

До Сяну ми прийшли пізно вночі. Місцеві хлопці, які знали цей терен, сказали нам, що ми в околиці села Хміль. На нас вже чекала тут наша жандармерія і спецгрупа.

Нам наказано затриматись на узліссі і чекати на вози для переправи через Сян. Чекали ми якусь годину, може більше. Було дуже зимно, дув сильний дітер і наші сорочки, мокрі від форсовного маршу, замерзали на плечах; щоб завітися ми бігали, стрибали і виводили різні "хороводи з фігурами".

Коли селяни приїхали з возами, ми скоро навантажили наше добро і без жадних перешкод переїхали на другий берег річки. Хоч Сян не дуже глибокий, ми мабуть

добре перемокли б, якби нам довелося переходити вбрід.

Не затримуючись, ми попрямували через стрімку гору Дверник (1004 м.) у напрямі на село Руське. До села ми одначе не заходили, бо там квартирували енкаведисти. Також, як донесла нам розвідка, в селі Двернику квартирувало понад двісті енкаведистів, в селі Протісне - сто п'ятдесят, у Затварниці - двісті, у Волковій - ще більше, а крім того там була ще польська міліція; в Балигороді було шістсот і приблизно стільки ж у Тісній. В цій околиці були вже відділи польської армії, а за Сяном багато радянських прикордонників. Поляки дуже розпаношилися і знущалися, як і де могли, погрожуючи, що як тільки скінчать організувати свою армію і поліцію, то виріжуть усіх українців.

Ми розтаборилися в лісі на горі. Вітер був дуже сильний, і холоднеча була неймовірна. Ми були потомлені і не виспані після цілонічного маршу, але спати ніхто не міг. Вогнів розкласти нам не дозволено. Щоб цілком не задубіти від зимна, ми тупцювали між смереками, але холод паралізував нас усе більше й більше. Тільки за кілька годин, коли верхи гір зайшли мрякою, нам дозволено розкласти вогники.

На протилежному боці гори від нас був невеличкий присілок Калинів, усього кілька хат, порозкиданих далеко одна від одної. В самому кінці присілка стояли дві хати, віддалені від інших на який кілометр. Задубілі від холоду стрільці почали просити сотенного, щоб дозволив розквартируватися в хатах і хоч трохи загіртіся. Сотенний категорично відмовив, мовляв, ворог тільки на те чекає, щоб по наших слідах піти облавою. Але коли деякі старшини висловили думку, що безпосередньої небезпеки нема, а буде гірше як стрільці занедужають, то сотенний нарешті погодився, щоб сотня стала на квартири в тих двох хатах на кінці присілка. З однією частиною він пішов сам в одну хату, а з другою відправив бунчужного.

Хата, в якій ми примістилися, з вісімдесят осіб, - була невелика, мала тільки одні двері, і, як звичайно в тих околицях, була сполучена із стайнею. За хатою були глибокі яруги, засаджені смерековим молодняком, а далі починався ліс. Коло хат і на дорогах ми розставили застави і стійки, а під хатами алярмових.

Жвава господиня поралася коло печі. Господар, старий і хворий на ноги, лежав на печі. Коло нього грілися троє дітей у віці від семи до чотирнадцяти років. Діти з цікавістю приглядалися нам і нашій зброї, а господар пояснював їм, що ми українське військо і боремося з москалями. Як виявилось, господар був їхнім дідом; батько, насильно змобілізований, служив у Червоній Армії.

Знадвору чути було кроки алярмового, що ходив під хатою. Стійкові чергувалися щогодини. Не зважаючи на те, що наказано гостре поготівля, стрільці повідкладали зброю, а згодом, трохи зігрівшись, почали дрімати. По хаті розносилось сопіння втомлених людей.

Стрілець Зірка, старий досвідчений вояк, саме вийшов, щоб змінити стійкового, як зненацька за вікном пронизливо закрював ворон. Мене огорнув панічний страх, і я кинувся витягати свою рушницю. До хати з криком вбіг стрілець Зірка, а за ним посипались серії з автоматів. Кулі наскрізь прошили спорохнявілу стіну, і, мабуть від запальних куль загорілась стріха. Перші кулі вбили господаря і одну дитину. Двох інших дітей стрільці стягнули на долівку. Господиня впала навколішки і тихо ридала.

В хаті настало пекло. Всі полягали на землю, один на другого, бо не було місця. Чотовий Вовк, схопивши кулемет, з одчайдушною відвагою став у вікні, сипнув градом куль по ворогові та крикнув нам, щоб ми не зважали на кулі, бо й так нам тут буде кінець. На його поклик кілька стрільців схопили кулемети і рушниці і почали

обстрілювати ворога через вікна, через діри в стінах і в дверях. Кулеметники верещали, щоб подавати їм запасні стрічки, але не так легко можна було знайти щонебудь у тісноті. Під нашим вогнем ворог був примушений відступити. Стрілянина на хвилину затихла.

Тим часом ті з наших, що були на горищі, пробili діру в стрісі, стрибнули на землю з того боку, де ворог не наступав, і почали стріляти. Це й був той вирішальний момент, який нас врятував. Ворог уже не міг підійти із своїми гранатами до хати, і вони розривалися на подвір'ї.

Свої торби я вже не шукав, тільки переповз через поріг до комори і потягнув за собою кілька рушниць і кулемета. Зброя придалася, бо більшість стрільців, що лежали в тій коморі, були з голими руками.

В коморі було дуже темно, бо вікна там не було. Полум'я огортало хату з різних кінців, а дим виїдав очі. Крім тріскотіння кулеметів і крику людей нічого не було чути. Мене потягнув за руку стрілець Колос і сказав, що мусимо за всяку ціну проламати стіну і вирватися надвір, бо інакше пропадемо тут за цапову душу. Ми як один сперлися плечима об стіну і з усіх сил намагалися її звалити. За хвилину стіна затріскотіла, захиталась, бруси вилетіли надвір і в комору вдарив струм ясного денного світла. Ще кілька зусиль і діра була проламана. Двоє стрільців схопили кулемети, один став в одному розі, інший в другому. Тепер ми засипали кулями подвір'я і тим примусили більшовиків відступити трохи до лісу.

Стрілець, що стояв коло мене, з розмахом вискочив через діру в стіні і побіг в сторону кущів на узліссі. Він з великою бравурою сипав направо й наліво вогнем зі своєї папаші, але по кількох кроках серія із дехтяра скосила його. Другий стрілець добіг майже до кущів, але і його не обминули ворожі кулі. Та це нас не відстрашило. Все інші стрільці вискакували по одному і по кількох надвір, а ті, що залишилися в коморі, прочищували їм шлях, обстрілюючи ворога. Ті, кому пощастило добігти до корчів, ховалися за ними і в свою чергу обстрілювали ворога. Одному сміливцеві вдалося навіть перенести кулемет, і з того моменту щастя почало перехилитися в наш бік. Ворожий вогонь на нашому відтинку почав слабнути. Це був сигнал, щоб з комори вискочила більша група стрільців, а за ними дехто з тих, що були в хаті. Їм торували дорогу наші кулемети.

Прийшла черга і на мене. Відбезпечивши гранату, я вискочив з комори і кинув її в той бік, звідки ворог нас найбільше обстрілював. Не звертаючи на ніщо уваги, я прожогом перебіг з комори до корчів. Я не чув як розірвалася граната, як серія з ворожого кулемета обірвала мені полу шинелі та каблук чобота. Допавши до корчів, я й не стямився, як стрімголов покотився в яму. Я присів з друзями в кущах, і ми почали обстрілювати ворога.

Через діру в стіні комори далі вискакували стрільці і щасливо добігали до нас. Наша група в кущах і запас зброї збільшувалися.

Від сторони другої хати, що в ній був сотенний з рештою сотні, пролунали густі кулеметні серії в наш бік, але вони скоро припинилися. Зате виникла якась стрілянина поза нами, далеко від нашої яруги, але і цей вогонь не завдавав нам ніякої шкоди.

Найбільше нам перешкоджував кулемет, якого більшовики примістили коло хати і який своїм вогнем перехрещував дорогу тим, що вибігали з комори. Ми цілили в нього довго, і коли нам вдалося його знищити, наш настрій піднісся.

На нашому відтинку вогонь сповільнився, але з другої сторони хати стрілянина збільшилася. Все ж нашим товаришам, що ще були в хаті, тепер стало легше

вискакувати через діру в коморі і долучуватися до нас.

Гірша справа була з тими стрільцями, що примістилися в стайні коло хати. Її двері виходили просто під цівки ворожих кулеметів. Вікон у стайні не було, стіни сильні, і тому замкнені в ній стрільці - яких десятків людей - взагалі не знали, що твориться навколо. Вони пробували лізти через діру, що крізь неї господар викидав гній, але вже перша спроба скінчилася смертю. Пригадую, що в стайні були між іншими Херсонець, Зруб, Зорян і Коля (за походженням калмик), їхнє становище ставало трагічним, бо хата була вже майже вся у вогні, і починала горіти і стайня. Господиня, не зважаючи на небезпеку, повиносила дітей та деякі речі надвір і побігла до стайні, щоб випустити худобу. Яким чином оминули її ворожі кулі і досі не знаю. Майже в той сам час стрілець Херсонець поставив два кулемети у дверях, щоб, як будуть вриватися більшовики, зустріти їх оловом. На її щастя, коли вона з'явилася на порозі - наші кулемети не заговорили.

Херсонець наказав продиратися з боєм крізь ворожий вогонь.

Використавши дим, який густими клубами виходив з хати і час від часу прикривав стайню, вони вибігли і сильним вогнем зразу вбили кількох ворогів. Більшовики на мить розгубилися, бо не знали, що діється, і мабуть подумали, що проти них наступає більша сила. Вони розбіглися, а коли зорієнтувалися, що це тільки невеличка групка вирвалася із стайні, вже було запізно. Наші перебігли до кущів, тільки стрільця Смока ранило в коліно, але інші його підхопили з собою.

Ще якийсь час коло хати було чути стрілянину, розриви гранат і крики енкаведистів, які кидали до хати гранати, хоч там уже нікого не було. В хаті залишилося багато нашої амуніції і гранат, і от тепер вони вибухали і розривалися, а більшовики думали, що ми відстрілюємося. В хаті згорів і мій наплечник з усім приладдям і багатьма пам'ятковими речами.

Бунчужний і чотовий Корп зібрали усіх стрільців, і ми почали продиратися на один із вершків гори, в надії, що згодом пощастить нав'язати зв'язок із сотенним.

Ворог скерував на нас сильний вогонь, ми відстрілюючись, завернули в інший бік, але й там перегородив дорогу ворожий кулемет. Тоді ми кинулися в якийсь байрак і так пощастило нам пробитися на другу сторону лісу, де було спокійно. Через якісь непроходимі скелі ми дряпалися вгору, як по стіні, і потім знов зсувалися униз. Між тими скелями ми стрінули один із наших роїв, що був на заставі.

Вже добре смерклося, як ми дійшли до села Протічне. Місцевий станичний розповів нам більше про бій. Згідно з його словами більшовиків навів на нас сексот з села Хміль. В наскоку брало участь багато енкаведистів, а по селах і лісах були розставлені їхні застави.

Коли зважити сили ворога і наші, ми вийшли з цієї халепи цілком щасливо. Наших було троє вбито і четверо поранено. Від станичного ми ще довідалися, що в селі Руське наші селяни зловили коня нашого сотенного і віддали його солтисові. На коні було сидло, а в торбах важливі документи та списки усіх наших вояків. На щастя, наші люди забрали коня від солтиса.

Відпочивши трохи у Протічній, ми ще тієї самої ночі відмаршували до Наринського, сподіваючись знайти зв'язок із сотенним. І справді, тут на нас чекав зв'язковий.

В Наринському зроблено операцію стрільцеві Зрубіві - витягнуто кулю. Операцію зробив лікар Гуцул без знечулення, бо ми не мали відповідних медикаментів. Тут дійшов до нас і стрілець Херсонець зі своєю групою. Він розповів,

що після втечі з оточення, вони мали чимало клопоту через нашого стрільця Колю, бо куди б вони не зайшли, побачивши калмика і почувши російську мову Колі, селяни брали їх за більшовицьких провокаторів.

У нашій дальшій дорозі ми не затримувались у селах довше, ніж один день. Після наскоку у Калинові, сотенний ходив пригноблений і лаяв усіх тих, хто намовив його зайти до хат "погрітися".

В перші дні грудня 1944 року ми квартирували в селі Руське і там довідалися від нашої місцевої розвідки з села Дверник, що капітан НКВД, який керував акцією в Калинові, повісився з розпачу. Його поховали в секреті, щоб ніхто з селян не дізнався про причину його смерті.

Наш рейд ішов такими селами: Наринське, Насічне, Руське, Протісне, Ступосяни, потім до Затварниці і через села Гульське, Криве, Студене, Полянки, Лоп'янка, Завій, Бук, Луг, Кальниця, Яворець, до Кобильського, яке ми називали столицею УПА. Воно лежало далеко на відлюдді, між горами Столи, Смерек і Магурець, притулившись до однієї з них так, що його було важко знайти.

Зимою в селі часто бракувало води, бо вона замерзала, і тоді селяни топили лід. Люди з цього села, особливо жінки, так і не бачили на своєму віку ані поїздів, ані авт, ані навіть роверів, і тільки чули, що таке десь на світі існує. Вони жили своїм власним життям з діда прадіда, у згоді між собою і в любові до ближнього. Хоч вони мешкали далеко від світу, але були свідомими українцями.

Мабуть у половині грудня в пополудню пору ми зайшли до села Наринське і зупинилися в крайніх хатах під лісом. Але ще й добре не порозміщувались, як розвідка повідомила, що до села підходять більшовики. Поспішною ходою сотня відійшла до лісу, не повідомивши мене та ще кількох про відхід. Я спокійно сидів у хаті і в теплій воді мочив ноги, що вже гоїлися. Знагла за хатою затарабанила папашка і я, мов опечений, схопивши свою рушницю і черевики, босоніж вискочив задніми дверима з хати, стрибнув поза іншу хату, а звідси в яругу і далі в ліс. Більшовики пустили кілька серій за мною. Мабуть добрих два кілометри я біг босий по снігу і взувся щойно тоді, як наздогнав своїх. У селі тоді йшла перестрілка з тими стрільцями, що залишилися. Один із них, Кривоус, з центральної України, попав у полон.

Ми дивувалися, чому наша сотня старалася не входити у бій з енкаведистами, хоч не раз була добра нагода їх здесяткувати. Аж пізніше ми довідалися, що був наказ згори не зводити зачіпних боїв. Йшлося про те, щоб не наражувати селян, бо ворог палив усі села, де ми зводили бої.

Рік 1945 застав нас у селі Кобильському. Мороз був гострий, повітря ясне і прозоре. Стоячи на стійці, я прислухався до канонади, що гуготіла далеко на Мадярщині. Казали, що це більшовики здобувають Будапешт.

Ворог немов знав, що ми маємо наказ його не зачіпати, і безкарно волочився по селах, не даючи нам змоги пересидіти на одному місці довше, ніж два-три дні. В той час більшовики присвячували багато енергії організації польської міліції і армії. Одні й другі спільно грабували наші села.

Зближалися наші Різдвяні свята. З Кобильського ми перейшли до Гульського, де квартирували два дні, а потім помаршували понад Кальницю до села Смерек. Ідучи, волочили за собою смерекові гілляки, щоб замітати сліди, бо енкаведисти гналися за нами. Вони наскочили на Гульське і наше щастя, що нас уже там не було. Енкаведисти в багатьох селах мали своїх сексотів - "секретних сотрудинок". Хоч наша розвідка і місцеві самооборонні кущі вели з ними безпощадну війну, та позбутися їх усіх було

неможливо. Рекрутувалися вони, переважно, із середовищ москвофілів.

Село Смерек, і так дуже бідне, було пограбоване і знищене радянським військом під час переходу фронту. Люди жили в злиднях, не мали що їсти.

Коли ми прийшли до села, впав сніг і засипав наші сліди. Ми порозміщувалися роями по крайніх хатах села, під горою. В долішньому кінці села стояли стійки, бо тільки звідти могли вдертися більшовики. З другого боку, від Бескиду, нас охороняли глибокі, непрохідні яруги, заміновані ще мадярами.

Святий вечір був дуже бідний, кожний з нас одержав по дві маленькі картоплини і трохи квасної капусти. Так само святкували і селяни.

В нашій хаті, що була трохи більша від інших, зібралися й інші вояки. Зайшли також курінний Рен, сотенний Веселий і політвиховник Кривуля. Курінний закликав нас усіх мужньо переносити всі злидні, труднощі і випробування, бо шлях, на який ми вступили, веде до визволення.

Я завважив, що тут такі самі різдвяні звичаї, як у нас на Перемищині: підлогу в хаті застеляють соломою, в куті ставлять вівсяного дідуха, стіл застеляють сіном і господиня скроплює хату свяченою водою. Згадалося мені, як то колись моя мати готувала на Свят-вечір дванадцять страв.

На другий день Різдва, коло полудня, до села зайшли енкаведисти і польська міліція і ограбували його з решти харчів. Люди повтікали в горішній кінець села, а ми відійшли до Ветлини і розмістилися по хатах. Ходити по селі стрільцям заборонено, на стійки стрільці виходили в цивільному одязі.

На другий день нашого квартирування стійка повідомила, що до нашої хати йдуть польські міліціонери. Ми приготувалися. До хати увійшло двоє поляків з криком "хами, давайце самогон!" Замість самогону вони побачили цівки автоматів. Один із них зі страху не міг і слова промовити. Ми передали їх Службі Безпеки на переслухання.

З Ветлини ми перейшли через гору Ветлинська Полонина (1253 м.) до села Сухі Ріки. Був великий сніг, і ми бродили снігами всю ніч і ранок, заки добилися до села. Звідти пішли рейдом по інших селах. Якось ми зупинилися в селі Криве, а наша жандармерія пішла на розвідку до Творильчика. Жандармерія здебільша носила радянські уніформи.

Вояки зайшли до хати, в якій жила самотня жінка. Командир жандармерії Дорош жартома заговорив до неї по-російськи. Жінка глянула на нього і на мить завагалася. Тоді один стрілець, що говорив плавно російською мовою, почав розпитувати, чи заходять до села "бандяровці". Жінка відповіла, що сьогодні вона їх не бачила, але вчора були, і показала на хату, де наші справді перебували. Хлопці переглянулися між собою, а Дорош моргнув, щоб продовжувати розмову. Жінка розповіла, що як тільки в селі появляються партизани, вона дає знати про них до НКВД. Дорош витягнув записник і вдав, що шукає в ньому за її прізвищем і датами її відвідин у НКВД. При тому він, ніби нехотючи, завважив, що котрогось дня її не було зі звітом. Жінка гаряче заперечила і впевняла, що таки була і навіть бачила в другій кімнаті самого Дороша, який сидів за столом, і далі висипала все, як з мішка, скільки разів приходила з повідомленнями, скільки їй давали грошей тощо.

З усього було видно, що жінка дійсно на послугах НКВД. Вона, між іншим, розповіла, що між повстанцями, які недавно були в селі, пізнала одного з її села і що за її вказівкою цілу родину того повстанця кудись забрали. Це теж відповідало правді. Коли вже не було жадних сумнівів, що наші мають діло з сексотом, Дорош

українською мовою сказав їй збиратися та йти з ними. Вона ще й тоді думала, що її поведуть до Лукової на станицю НКВД. Зорієнтувалася щойно тоді, коли стежка повела її в напрямі на село Гульське. В Гульському їй переслухала Служба Безпеки. Над нею відбувся польовий суд, і її покарано згідно з військовими законами.

Незадовго по Різді, курінний відкликав сотенного Веселого, а на його місце призначив чотового Корпа. Корп наказав рейдувати чотами і визначив місця, де чоти мали діставати накази і обмінюватися вістками. Це було зроблено з думкою, що малим групам легше маневрувати і окриватися в терені.

Наша чота перебувала по кілька днів в таких селах: Творильчик, Яровець, Луг, Бук, Лоп'янка, Полянка і Студене.

День перед Щедрим вечором ми зайшли до села Завій. Кватири підібрали на присілку від сторони села Бук. Хати стояли високо на горі і звідти був добрий вид на околицю. На другий день до хати, де квартирував наш рій, зайшов чоловік у цивільному, що подав себе за втікача з Червоної Армії. Він видався мені підозрілим, але командир нашої чоти не взяв цього серйозно, хоч і наказав не випускати його з хати.

В селі Завій ми були перший раз і тому й думали, що безпечно відсвяткуємо Йордан. Крім кількох хат і церкви, що були на горі, село лежало в долині над річкою Ветлина. Мені і ще трьом стрільцям з нашого роя приділено хату неподалік церкви. З нашого вікна було видно дві циганські хати на протилежній горі. Вони виглядали так бідно, що скидалися на собачі буди. В Завою люди жили краще, як по інших селах, а в порівнянні з селом Смерек, де ми святкували Різдво, навіть заможного.

В хаті, де ми квартирували, жили дві родини. Голова одної з них мав дерев'яну ногу, що він її зробив собі сам. Другий господар був "американець", який перед війною вернувся з Америки. В хаті було кілька жінок, мабуть сестри, бо були подібні одна до одної.

Коли перша зірка вийшла на безхмарне небо, господиня приготувала все до столу, покропила свяченою водою і запросила нас до вечері. Всі спільно помолились і серед спогадів про далеких рідних їли з одної миски, як одна родина. Ми були зворушені гостинністю незнайомих людей і то тим більше, що ворог міг за те важко помститися на них.

По вечері я пішов на стійку. Ніч була місячно-зоряна, а мороз був дійсно йорданський. Мені сильно болів зуб і я не міг знайти собі спокою. Не знаю чому, але мене почав охоплювати чорний настрій. Хвилювало мене ясне світло в циганських хатах на протилежній горі. Звідки взялася там нафта, коли по селах вже давно її не було? Згадався теж сьогоднішній дезертир і думка, що це може бути ворожий розвідник, не давала мені спокою. Про всі свої сумніви і внутрішній неспокій я заявив чотовому Корпові, але він тільки посміхнувся і сказав, що біль зуба навіває мені чорні думки.

Коли розвиднілось, господарі пішли до церкви. Стрілець Клим, молоденький хлопець із східної України, пішов на стійку. В хаті залишилися стрілець Річка, Кіс та я. Річка вийшов на двір вмитися, але за мить вбіг до хати з криком:

- Поляки йдуть!

Ми готові були прийняти це за поганий жарт, але побачили, як попід вікно перебіг хтось в шапці "рогатівці".

Річка вхопив рушницю і вибіг у сіни, за ним Кіс. З криком "руки вгору" вони кинулися на двох поляків, що вже входили до хати. Поляки метнулися тікати. Річка і

Кіс висмикнулися поза хату.

Мені загубилася рукавиця і заки я її знайшов, поляки вже оточили хату. Я підбіг до вікна, але в той момент розбита шибка з дзенькотом розлетілась по хаті.

Вирватися можна було тільки через двері пробоем і я, не маючи іншого виходу рішився. Перехрестившись, я відбезпечив гранату і, вибігаючи, кинув її в той бік, де заліг ворог. Граната розірвалася, зрив повітря вдарив мене по обличчі, а дим закрив мене від ворога. Одним стрибком я кинувся поза хату. За мною посипались черги з автоматів і рушниць. Я нервово розглянувся куди найкраще втікати, і в той момент побачив перед собою поляка. Я відрухово підніс рушницю, але на щастя не стрілив - ще в час пізнав, що це мій господар, одягнений в куртку пошиту із польського військового плаща. Я перебіг дорогу, за якою простягався ліс. Неподалік я побачив Річку і Коса, що добігали до яру, яким можна було перейти непомітно в другий кінець села. В той час напроти мене вибіг якийсь вояк у німецькій шинелі і з німецьким кулеметом. Я подумав, що це наш кулеметник Райтер, який ходив у такому ж плащі і з таким самим кулеметом, лише здивувало мене, що за ним біг амуніційний в цивільному одязі з дерев'яною скринькою з амуніцією в руках.

- У нас - подумав - ніхто в цивільному не ходить, а наші скриньки на амуніцію бляшані.

Але на роздуми не було часу. Ззаду за мною дзенькали кулі, і я біг, щоб наздігнати Річку й Коса. Ще кілька кроків і я вже був у яру. В той момент кулеметник у німецькій шинелі добіг до якоїсь колоди, що лежала край дороги і уставивши на ній кулемета, спрямував його в мій бік. Це ж якесь непорозуміння!

- Гей, Райтер, що ти робиш? - крикнув я до нього.

Кулеметник у відповідь націлювався ще краще. Я припав до землі, а довга серія пролетіла наді мною. За нею пішли дальші. Я ще щільніше приліг до землі і вистрілив з рушниці раз, другий і третій в бік кулеметника. Мої кулі пішли низько понад ним. Кулемет на хвилину замовк, але над моєю головою пролунали слова: "Почему не стреляєш, смотри как удірают бандіти!" По моєму тілі пройшли дрижаки. Я оглянувся і побачив над собою енкаведиста з зіркою на шапці, трохи дальше ще одного і якогось цивільного з рушницею.

- Тут тобі й кінець, Івасю! - майнула мені думка. Та енкаведист махнув на мене рукою і вилаявшись по-московськи пішов вперед і почав стріляти поміж хати, де бігали в паніці жінки. До клекоту зброї вплелися польські прокльони. Це той в цивільному одязі, що був з енкаведистами, кричав на все горло, щоб палити хати, бити бандитів і все "пшекленте бидло". Лежачи так серед обстрілу і двомовної лайки, мені не лишалося нічого іншого як чекати, що буде далі.

Енкаведист, що стріляв до жінок, крикнув до кулеметника, що лежав за колодою, "пулеміот сюда!" Кулеметник підніс голову, глянув на мене, а потім підбіг до енкаведиста. Поставивши кулемет, скерував в мій бік і почав перелякано кричати "то бандита!" Енкаведист видимо розгубився.

А мене опанував якийсь дивний спокій. Десь сам по собі подівся страх. Крім кулеметника я нікого не бачив, а моя думка працювала тільки над одним, як поцілити в нього.

Я націлювався. Кулі попали прямо в його череву, але й він вистрілив у ту ж хвилину, що і я, лише його кулі пішли понад мною. Я знову націлювався - цього разу в голову.

- На, маєш, Гжеську, ще одну кулю!

Руки кулеметника втратили контроль, кулемет повернувся в бік, а він, ще

стріляючи, повалився на землю.

Поляк, що закликав різати й палити, кинувся тікати між хати. За ним побіг і той, що ніс скриньку з амуніцією. Один енкаведист вскочив у рів, але я ще встиг поцілити його в руку. Другий пустив у мій бік серію з автомата; вона пройшла повз мене і засипала мені очі снігом. Я вистрілив останню кулю в його бік і попав у ногу. Він наставився відповісти мені з автомата, але, на моє щастя, йому затялася зброя і я встиг вставити в рушницю новий магазинок. Енкаведист, вовтузячись з автоматом, почав утікати. Я вистрілив за ним ще кілька разів, але не поцілив.

Навколо мене не стало нікого. І аж тоді мені почали дуже трястися руки. Серце забилося молотом, ноги обважніли, наче колоди.

До перших кущів було може сто метрів, рівно під гору. Ворог міг мене добре бачити, але я пустився бігти, цілком втративши контроль над собою.

Опритомнів аж тоді, коли повз мене засвистала куля, одна, друга... Я впав, прикидаючися вбитим. Обережно розглянувся. До кущів лишилося всього кілька кроків. Одним стрибком я опинився між ними. Мені навздогін посипались кулі. Перекотившись по снігу до більшого куща, я заліг за ним і, відсапуючись, дивився на ворога. Один з напасників підбіг до вбитого кулеметника, схопив його кулемет і почав стріляти в село. Я націлювався в нього з рушниці, але не поцілив. Напасник кинув кулемет і побіг наперед. Віддавши ще кілька пострілів у бік напасників, що бігали один за одним між хатами, я поповз далі в ліс і присів.

- Боже! Тобі одному подяка, що охоронив мене. Лише Твоїй милостивій опіці завдячую життя!

Довго сидіти в лісі на морозі було годі і я, щоб не замерзнути, рішив іти, хоч і не знав куди. Щоб розігрітися, я почав "здобувати" більші горби, то знову спускатися в долину. Стало тепліше, зате мене опускали сили, ноги вгиналися піді мною. В мене зродилося єдине бажання лягти і заснути. Я ліг, але інстинкт самозбереження вчасно підніс мене на ноги.

Я почав молитися і бродити по снігу. По якомусь часі витоптав таку стежку, мов би нею пройшла ціла сотня. Так я й не стямився, як сонце сховалося за гору і настав вечір. Тоді я пішов вниз до річки Ветлинка, що пливе між двома горами і перетинає село Луг.

Перші хати цього села починалися відразу за лісом над річкою. Переходячи річку, я помітив на льоду ополонку, і рішив зачекати тут з надією, що хтось вийде по воду, і я довідаюся, що діється в селі. І дійсно, незабаром надійшов господар з коромислом на плечі. Я заговорив, але він не почув мене. Тоді я виліз із кущів і покликав його голосніше. Переляканий селянин почав утікати, але поковзнувся і впав разом з відрами. Заки він позбирався, я підійшов до нього і почав розпитувати, чи в селі є якесь військо. Після довгих спроб дізнатися щонебудь від нього, він нарешті кількома словами відповів, що в селі було військо, але відійшло. Зате він дуже рішуче твердив, що повстанців не було. Щоб зламати його недовір'я, я розповів йому, хто я і що було зі мною, та чому я так дико виглядаю. Мої пояснення осмілили господаря і він сказав: "Заходьте до хижі кусцьок загрітися".

В хаті світла не було, але так було краще. Господар пішов до другої кімнати, щоб розповісти про все своїй жінці, а я тим часом сидів коло печі і грівся. Незабаром вони обоє вийшли з ще якоюсь жінкою, і оглянувши мене співчутливо, почали готувати вечерю. Я помився теплою водою, сів на лаві та почав розпитувати про село Завій.

- Більшовики дуже зруйнували село - казали вони - забрали багато худоби і

збіжжя, спалили кілька хат і вбили чимало жінок і дітей. Забрали також одного раненого повстанця. Я пізніше довідався, що це був стрілець Зорян.

Повечерявши і понаправлявши сьак-так мою шинель й доповнивши своє умундирування шапкою, що її мені подарував господар, я вирішив іти шукати зв'язку з чотою. Господар спрямував мене до місцевого станичного, бо тільки в нього я міг довідатися про все, що треба.

До хати станичного було досить далеко; я бродив по снігу, спотикаючись об замерзлі груди. В селі було темно, тільки у деяких хатах блимало слабе світло. Скажено гавкали собаки. Та в темноті долетіли до мене голоси дівчат і хлопців. Я поспішив до них. Раптом почув гостре "Стій! Хто йде?" Я обережно підійшов і побачив, що це з дівчатами весело гуторять наші повстанці. З-за хмари викотився якраз місяць і я пізнав стрільця Зірку з нашої сотні. Всі мною дуже зраділи, бо думали, що мене нема вже між живими.

Оповівши їм коротко про себе, я довідався, що чота, відступаючи перед ворогом з села, не могла зайняти становищ, бо ніхто не знав до кого стріляти. Справа в тому, що і напасникам і нам тяжко було зорієнтуватися, хто свій, а хто ворог. Поляки ще не мали своїх одностроїв і були одягнені так, як і ми, в різні мундири - німецькі, словацькі, радянські і навіть старі польські. Трапилося навіть таке, що на нашу заставу, де стояв стрілець Клен, прийшов якийсь старшина НКВД і, думаючи, що це свій, спрямував його кулемет на село. Стрілець Клен розповідав опісля, що завваживши червону зірку на шапці енкаведиста, схопив, як тільки той відійшов, свій кулемет і втік. Були під час того бою різні дивні історії: один з наших стрільців, одягнений по-цивільному, держав стійку коло хати, яку зайняли поляки й енкаведисти; один з наших роїв пробігав поміж хатами до лісу, а напроти нього надбігли поляки (в таких самих мундирах) й одні одних не розпізнали. Зорієнтувався в ситуації один з наших стрільців, але з несподіванки не міг промовити слова, і тільки показував рухами, що напроти вороги. Доглупались тоді й поляки і кинулись тікати поміж хати. У яру знову було й таке, що поляки змішались з нашими стрільцями, бігли навіть якийсь час разом з нашими тією самою дорогою.

Різними дорогами вояки нашої чоти зібралися в селі Яворець, а звідти ми разом рушили до Кобильського.

По дорозі Зірка і Лемко розповіли мені про трагічну смерть Зоряна. Тяжко раненого в обидві руки і в груди, його схопили більшовики, жорстоко скатували і залишили серед поля на морозі. Зорян був родом з Добромиля, мав не більше, як 20 років.

Підтвердилися також підозріння щодо дезертира, який зголосився до нас перед наскоком енкаведистів. Він справді був ворожим шпигуном, бо як тільки надійшли більшовики з поляками, то він зараз перебіг до них. Небезпідставні також були мої підозріння щодо циганських хат. У них сиділи енкаведисти і слідкували за нашим рухом у селі.

З сходом сонця, потомлені і невиспані, ми увійшли до перших хат села Кобильське. Тут нас чекала приємна вістка - вернувся сотенний Веселий.

Я склав сотенному звіт, - він стиснув мені руку і сказав, що запропонує відзначити мене хрестом заслуги. Тоді ж я довідався, що мене вже зарахували до вбитих і було доручено одній із стеж розшукати і похоронити моє тіло.

Мій рій також вітав мене як "воскреслого". Я мусів кожному зокрема і всім разом оповідати про свою пригоду. Згодом такі пригоди не викликали сенсацій і стали

звичайними подіями на нашому бойовому шляху.

Вбитий мною поляк-кулеметник був відомим пацифікатором українського населення, а четверо його братів служили в міліції. Його поховали з великою парадною в селі Луковія.

Так скінчилося наше оперування окремими чотами. Відтепер ми знову рейдували цілою сотнею.

У січні-лютому 1945 року в терені нашого перебування почали з'являтися якісь підозрілі типи в мундирах НКВД, з доброю зброєю і радянськими документами. Вони ходили по селах без порозуміння з нашими відділами і станицями ОУН, хоч подавали себе за "українських парашутистів", скинутих з літаків для боротьби з більшовиками. Ми не знали, хто їх скинув і для яких цілей. Нам виглядало, що якби це була якась плянована наша акція, то вони повинні б шукати зв'язку з нами. Одного з таких парашутистів наша сотня затримала. Над берегом Сяну НКВД постріляло кількох з них, коли вони спали, а одного взяли в полон. Також одну таку групу - дванадцять людей - скинуто недалеко від прикордонної застави. Тому що було дуже зимно й великі сніги, то вони на тому ж місці полягали спати в своїх теплих одягах, спеціально пристосованих для сну на снігу. За цю необережність шестеро заплатили життям, а один попав у полон. Увесь їхній виряд, документи й папери попали в руки НКВД.

Поява парашутистів нагнала більшовикам чимало страху. Вони стягнули в цю околицю додаткові сили і кілька днів робили облави по селах, лісах і дорогах. Хто організував цю акцію, неузгіднену з нами, і досі не знаю.

В той час наша сотня прийняла до себе багатьох утікачів з Червоної Армії і з Дивізії "Галичина". Після перевірки, їх приділявано за власним вибором до відділу УПА або до місцевих кушів СКВ. Таким чином наша сотня збільшилася майже удвічі.

Між утікачами, які прийшли до нас в лютому 1945 року з Червоної Армії був один підстаршина, який своїм бойовим досвідом і спритом скоро здобув собі довір'я наших командирів. Сотенний Веселий призначив його до свого почту, як дорадника по справах НКВД. Проте багато стрільців і ройових йому не довіряли. Деякі з нас завважили, що в терені, особливо в селах, він часто зникав і вертався значно пізніше.

З найбільшим недовір'ям ставився до нового експерта ройовий Сова. Він був енергійний, досвідчений, розсудливий і хитрий, а при тому дуже веселий вояк. Років яких сорок п'ять, він звертав на себе увагу рудим волоссям і такими ж рудими великими вусами. Він мав свою думку про цього довіреного сотенного і завжди зголошувався іти з своїм роєм туди, куди йшов "експерт". Сова був переконаний, що це добре вишколений і законспірований більшовицький розвідник, посланий до нас із спеціальними дорученнями.

Одного разу, не маючи змоги самому піти з ним в терен, Сова вислав одного із своїх стрільців, який повернувшись звітував, що "експерт" таки ухитрився зникнути кудись і вернувся тільки згодом. Це ще більше підкріпило підозріння ройового Сова. Використавши момент коли "експерт" спав, він підкрався до нього, витяг з його папашки магазинок з гострими набоями і зарядив її заздалегідь приготованим магазинком із сліпими набоями, наповненими папером. Те саме зробив з запасним магазинком в його торбі.

Передчуття ройового Сова справдилися. Вранці наступного дня, а було це мабуть у кінці лютого 1945 року, на нашу сотню в селі Кальниця наскочили енкаведисти. Після короткого бою, відстрілюючись, ми почали відступати до лісу. Сова в той час був із своїм роєм близько сотенного Веселого і слідкував за рухами "експерта". В

момент, коли ворог сипнув густим кулеметним вогнем, "експерт" спрямував свого автомата на голову сотенного і пустив цілу серію куль. Тому що була гостра стрілянина ніхто не зорієнтувався, що трапилося, тільки сотенний здивувався, звідки взялося на його голові стільки паперу. Сова, що не спускав "експерта" з ока, підстрілив зрадника в руку і ногу, та потягнув з собою до лісу. Коли ми відв'язалися від ворога, Сова розповів про все.

На переслуханні зрадник признався, що був агентом НКВД і що інформував про рухи нашої сотні. Польовий суд засудив його до кари смерті. З того часу ми були обережніші з утікачами з Червоної Армії. Ройовий Сова одержав відзначення.

Не маючи успіху в облавах і провокаціях, ворог почав стосувати в боротьбі з нами жорстокіші методи, а на перше місце поставив терор супроти мирного населення. Цим способом більшовики сподівалися відвернути від нас симпатії населення і змусити його припинити нам матеріальну і моральну допомогу. Терор відбувався в той спосіб, що ворог оточував села, арештував людей, головно чоловіків, хоч не перебирав між жінками й дітьми. Терором змушували багатьох ставати донощиками, погрожуючи, що інакше вивезуть їх на Сибір. Щоб не стати зрадниками, багато людей ішли до нас у підпілля. Доля ж тих, що доносили, була небезпечна: їм проголошувано бойкот, а коли це не помагало, їх карали.

Українське село також дуже терпіло від польської міліції і війська, що забирали збіжжя та інші харчові продукти. Селяни мусіли добре заховувати свої невеликі запаси, щоб прохарчувати родину і залишити дещо на насіння. Крім того, поляки визначували нашим селам величезні контингенти¹, ще більші, як накладали німці. Пограбоване і зібране збіжжя поляки звозили до районів та заповнювали ним магазини і будинки.

Один такий магазин збіжжя був у селі Райське, в польському жіночому монастирі. Для реквізиції цього збіжжя заплановано окрему акцію, а її виконання доручено двом чотам з нашої сотні.

Керівником акції призначено чотового Граня. Залишивши на квартирах всі речі, крім амуніції і гранат, ми взяли лише підводи для вантаження збіжжя. До нас долучилося ще кілька боївків, які добре знали місцевий терен.

Наш шлях вів над рікою Сян. Ніч була темна; сніговія замітала наші сліди. Село Райське, між Сяном і Солинкою, розташоване неподалік від Луковії, де були станиці НКВД і польської міліції, і тому ми були готові на різні несподіванки. Ми просуvalися дуже обережно: боялися, щоб нас не прозрадив скрип снігу під ногами.

Ріку перейшли непомітно, обминаючи села Студене і Терка. Недалеко від Райського ми зустрілися з місцевими підпільниками, які завели нас під монастир, куди приїхали вже селяни з вісімдесятьма саньми. Ми зайняли становища, а чотовий Грань зайшов до середини і спокійно пояснив монахиням, у чому справа: УПА потребує хліба, він і його відділ заберуть збіжжя, а все інше залишають монахиням. Хай вони не хвилюються, їм не спаде ні волосина з голови. Проте монахині, перебуваючи під впливом польської і більшовицької пропаганди, попали в паніку.

Мішки на збіжжя були приготовані заздалегідь, і робота йшла складно. Передаючи мішки один одному, ми вантажили їх на сани, що від'їжджали до призначеного місця.

В одній з комор висіло багато ковбас на жердках. Ох як вони пахли! Але, хоч який великий апетит мали стрільці на них, ніхто до них і не доторкнувся.

За яких дві години роботу закінчено. Можна було навантажити ще більше

фірманок, але ми їх не мали. Здебільшого це був ячмінь і овес. Було й трохи жита. Забрали ми також кільканадцять штук худоби, пограбованої в наших селян польською міліцією.

Коли ми вже відходили, монахині переконалися, що ми не збираємось їх різати, трохи осмілилися і почали говорити до нас. Одна монахиня навіть сказала, що ніколи не повірила б, що партизани, які сидять у лісі, вміють культурно поводитися.

Завдання відпровадити худобу одержав наш рій, і ми мали чимало клопоту, заки порозділювали її між господарів.

Перед самим ранком ми стали на квартири в Кальниці. День був спокійний, і ми відпочивали по теплих хатах. Наступної ночі попрямували до села Смерек.

На другий день після нашої експедиції на збіжжя, до Райського прийшли енкаведисти і польська міліція та почали списувати протоколи й переслухувати монахинь і селян. Їх найбільше цікавило, як ми поводитися з монахинями, і були дуже лихі, коли довідалися, що монахині нас хвалять. Це боліло та сердило їх більше, ніж втрата збіжжя.

Ми порозвозили збіжжя по селах і пішли в рух усі млини і жорна — селяни мололи для своїх "лісових", як вони нас називали, муку. Якийсь час ми могли харчуватися хлібом, якого вже місяцями не бачили.

РОЗДІЛ 7

Цілий місяць лютий ми квартирували у селах Смерек, Ветлина і Струбовиська. На наше здивування ворог нас не зачіпав. Більшовики лише інколи з'являлися в околиці, але скоро зникали. Ми рішили, що їм мабуть набридло волочитися за нами без жадного успіху, бо інших причин ми не знали. Але це давало нам змогу сидіти по теплих хатах і чекати на прихід весни. Перед селом Криве, хтось з наших стрільців поставив на жарти таблицю з написом, що озброєним полякам входити до села забороняється, хіба, що без зброї, одинцем і тільки в адміністративних справах. І, виглядало немов би дійсно вороги дотримувалися заборони, бо вони нас не турбували.

Але незабаром наше спокійне "зимування" затьмарив факт, що між селянами появилася недуга. Спочатку то в одному, то в іншому селі хтось захворів, і ми думали, що це якась грипа. Але хвороба почала поширюватися і люди хворіти поголовно. Дуже скоро почали хворіти також і повстанці. І тоді виявилось, що це заразливий тиф. За яких два тижні епідемія поширилася навіть на такі села, де повстанців не було і куди вони не заходили; вона не обминула теж міст Тісна, Балигород та інших. Тиф забирав жертву за жертвою і похорони відбувалися безперервно. Раді, що населення вимирає, більшовики не робили нічого, щоб допомогти. Навпаки, вони наказали позамикати аптеки, заборонили продавати ліки, а лікарям не дозволяли йти селянам з допомогою. В аптеках можна було дістати деякі ліки тільки за посвідкою від поліційних органів.

Наші лікарі з великою посвятою лікували хворих, допомагали чим могли, але стримати епідемію було годі, — бракувало ліків і медичного персоналу.

Наша сотня почала меншати. Щодня до санітарних пунктів голосилося кілька стрільців. Санітари, безпомічні, бігали від одного хворого до іншого, а згодом, заражені хворобою, лягали самі. Для рятування ситуації командування прислало з Перемищини трохи санітарного персоналу. Стрільці говорили між собою, що майже половина Лемківщини лежить хвора на тиф.

Здорові стрільці були перевантажені службою в сотні, але кожний з посвятою виконував не тільки свої обов'язки, а й за інших, що лежали в страшній гарячці і боролися з смертю. Наш рій, Аврама, ще якось тримався, але й нас незабаром почав косити тиф. Захворів один, другий третій, і нас залишилося тільки четверо. З "недобитків" творено нові рої, але й вони без упину зменшувалися. Ми ходили поміж хатами мов примари, голодні, невиспані, зневірені та байдужі до всього.

Коло 20 березня мені почала боліти голова, спочатку не дуже, потім щораз сильніше. Біль був якийсь інакший, як звичайно; починала боліти потилиця, згодом ціла голова, аж поки не приходили обмороки; в голові крутилося і тьмяніло в очах. Але службу я виконував далі.

В сусідній хаті лежав цілий рій разом з ройовим. Чотового Корпа ще раніше забрали на санітарний пункт, і чоту перейняв ройовий Прикуй. Сотенний Веселий бігав від хати до хати, від хворого до хворого. У нас не було ліків, не було ніякого запілля, щоб відставляти хворих до безпечних шпиталів, під добру лікарську опіку. Якби тепер ворог пішов облавою на села, то вистріляв би усіх, як криликів.

Хворі кидалися в страшній гарячці. Особливо тяжко мучилися два стрільці з першої чоти - Хмара, за фахом народній учитель, і молодий хлопець Снігур. Хмара виглядав страшно. Це був справжній кістяк, чорний як головня. Його очі, запалі глибоко в ями, дивилися мертво. Він і Снігур, як і багато інших, часто схоплювалися в гарячці, вискакували на двір, здебільша через вікна, бо в дверях стояли стійки, і майже голі бігли по снігу, поки їх не зловили і не завели знову до хати.

Це був стан справжнього божевілья, з якого, здавалося, немає виходу. Тяжко було повірити, що можна витримати таку високу гарячку, але стрільці якось витримували. Можливо тому, що всі ми були сильно загартовані в холоді, в голоді і в безперервних маршах і всі були дуже-дуже висушені скупим і пісним харчуванням. Смертного випадку між нами ще не було, хоч з селян помирало по двоє-троє кожного дня.

Стрільці почали висловлювати здогади, що епідемію викликали відділи НКВД, щоб нас знищити. Воно й виглядало на правду, бо перед пошестю енкаведисти робили безупинні облави по селах, бушуючи по хатах, перекидаючи ліжка й постіль, а потім раптом припинили ці облави і перестали взагалі появлятися по селах. І саме тоді показався майже рівночасно всюди - тиф.

Майже два тижні ходив я з важким болем голови і гарячкою на стійку, але старався не лягати, щоб не було зі мною того, що з іншими.

В добавок лихові в наших одягах появились воші, що гризли безупинно й безпощадно. Врятувати міг нас тільки Господь Бог і я з глибокою вірою молився.

Одного дня я вернувся з застави і побачив, що усі стрільці з мого роя лежать на долівці. Вони вже гарячкували і не пізнавали мене, а я сам відчув, що вже довго не втримаюся на ногах. Щоб не впасти на землю між хворих, я вийшов надвір і побачив, що до нашої хати йдуть лікарі Гуцул, Горислав і один санітар. Вони зайшли до хати, а я за ними, цікавий знати, яку гарячку мають мої друзі. В голові мені крутилося так, що ледве бачив їх. Санітар поміряв гарячку стрільцям, а лікар дав кожному по якійсь таблетці. Глянувши на мене, Горислав наказав санітарові змірити гарячку і мені. Я встромив термометр під паху і, не маючи сили встояти, сів на лаві під стіною. За хвилину санітар взяв від мене термометр і подав лікареві. Горислав сказав, що це неможливо, і наказав зміряти гарячку ще раз. За кілька хвилин витягнув термометра сам лікар і заявив жартوما, що я вже давно повинен був померти, бо в мене гарячка понад 42 градуси. Мені казали лягати коло хворих на землі, але я не хотів і ліг на лаві,

а далі втратив притомність. Прокинувся аж уранці і побачив колишнього ройового Дербушку, який лежав поруч мене на землі. Я хотів підняти руки вгору, але вони були зв'язані. Були зв'язані теж і ноги. Господиня, яка ще трималася на ногах, розказала, що я дуже кидався, кричав, хотів тікати надвір і бив Дербушку за те, що він не хотів тікати зі мною, тому мене зв'язали.

Із села Смерек мене та ще кількох повезли саньми до Ветлини на присілок Осада. По дорозі, як мені потім оповідали, я мав страшну спрагу і як сани переїжджали через місток на річці Витлинці, я, побачивши воду, зсунувся з саней і хотів лізти до води, але впав на дорогу. Візник тільки згодом помітив, що мене немає; він вернувся і підібрав мене з дороги.

В присілку Осада мене призначено до хати, де були молоді господарі. Господиня була дуже добра жінка і щиро піклувалася мною. В сусідніх хатах лежали Урал, родом з Карпатської України, старенький бунчужний Волиняк, що його місце в сотні перейняв Хитролис, сотенний санітар, псевда якого не пам'ятаю, стрілець Квіт, що був голярем та інші. Лікарі Гуцул і Горислав відвідували мене й інших хворих майже кожного дня. Вони приносили мені по таблетці, мабуть, від гарячки. З харчів я діставав тільки чай і сухар, інколи господиня давала мені картоплі або ячмінної каші на молоці. По кожній їді гарячка збільшувалась, і лікар заборонив господині давати мені те, що вони їдять; дозволив їсти тільки те, що приносили стрільці. Воші кинулися такі, що просто догризали нас - найбільше на голові, у волоссі. Попросив я в господині трохи теплої води, щоб вмитися, але не мав сили. Господиня сама помила мене та випрала мій одяг, і тоді мені стало легше. Обмивала вона мене так кілька разів, і я був їй безмежно вдячний, бо сам вмиватися не міг. Я не міг піднести навіть голови, лежав непорушний, байдужий і дивився на світ півмертвими очима. Здавалося мені, що я пливу на якомусь кораблі, в очах мені чомусь маячили японські візерунки, а то й самі японці.

Мене вже не в'язали, бо я лежав спокійно. Тільки не хотів нізащо віддати рушницю і гранату, коли станичний хотів мені відібрати їх, щоб я в гарячці не застрілив когось. В терені на щастя, було спокійно і зброї не треба було вживати. Раз тільки в Ступосянах енкаведисти наскочили на сотню Бурлаки, але вона встигла вирватися з села без втрат.

Після кількох тижнів хвороби я зміг встати з ліжка і тримаючися стіни, вийшов надвір. До хати повернутися самому вже не було сил і мене привели, але з того дня стало мені все краще.

Одного вечора зайшли до мене мої друзі з чоти і розповіли про життя в сотні, в якій із ста вісімдесяти людей залишилося сімдесят. Решта лежала хвора на тиф. Я попереджував друзів, щоб до мене не зближалися, бо наберуться тифу, але вони сказали, що їм уже нічого не буде, бо й так увесь час перебувають між хворими, та їдять і сплять разом з ними. Розказали мені ще, що сотня квартирує у Струбовиськах і що там влаштовано добру лазню і парню для купання і дезинфекції одягу. Для охорони сотні в селі Прислопі стояла застава з однієї чоти і до сіл Криве та Довжиця вислано для розвідки по одному роєві. Ці села близько до містечка Тісна і звідти можна було добре обсервувати весь рух у цій місцевості. Від Бескиду терен був забезпечений стрімкими горами й вертепами. В запіллі діяла всюди самооборона і боївки. Єдиний шлях, що ним міг ворог наскочити, - була дорога з Тісної через Довжицю і Криве.

Відвідини друзів підкріпили мене на дусі, але наступні дні принесли і важке

пригноблення: померли три стрільці з нашої сотні. Найперше зломил гарячка мого сусіду, старенького бунчужного Волиняка, потім погас молоденький стрілець Квіт, що походив з Ярославщини, за ним відійшов наш сотенний санітар, що походив із Львова, де залишив дружину і дітей.

Увечорі, після похоронів, зайшли до мене сотенний Веселий, новий бунчужний Хитролис, командир жандармерії Грім, політвиховник Кривуля та лікар Гуцул. Розпитавши про моє здоров'я, лікар сказав, що я мабуть перший повернуся до сотні, хоч найпізніше захворів. Я подякував лікареві за добре слово, але надії на скорий поворот до сотні не мав. Ходити ще добре не міг, як тільки що з'їв, зразу підсакувала гарячка. Але загалом почувався вже краще, бо не втрачав пам'яті. Одного дня відважився навіть з'їсти більше картоплі і сирі капусти, що їх подала мені господиня, коли помітила, як жадібно я стежу за її обідом. Попоївши трохи, я сильно ослаб і заснув. Прокинувся аж увечорі, коли зайшов до мене лікар Горислав. Він оглянув мене, зміряв гарячку і ствердив, що в мене всього 34 ступені температури. Я був дуже ослаблений, але жадних болів у шлунку не відчував, - картоплі і сира капуста мені не пошкодили. Цього ж вечора я з'їв ще трохи каші з молоком і хліба та знову твердо заснув. Прокинувся на другий день ранком без гарячки і з того часу почав уже їсти усе і ставав щораз міцніше на ноги.

РОЗДІЛ 8

В той час, як ми боролися з тифозною гарячкою, життя в сотні йшло нормальним темпом. Кожного дня відбувалися вправи, стрільці бродили по пахи в снігах, що другий день виходили стежі в навколишні села для розвідки.

Одного дня, мабуть 25 березня 1945 року, підслух повідомив, що до Тісної приїхало дуже багато вантажних авт з енкаведистами. В сотні заряджено гостре поготівля, але вправи відбувалися далі, тільки при зміцнених стійках. Чоту з села Прислуп стягнуто до сотні, а її місце зайняв підслух, що стояв досі в селах Криве і Довжиця. Сотня саме відбувала вправи під лісом коло села Прислуп, коли зорці, що стояли на горах, повідомили, що з Тісної йде невеличкий відділ у наш бік. Повернувся теж підслух з Прислупа й повідомив, що до села Струбовиська підходить відділ НКВД у силі яких сорок вояків. Стрільці саме вправлялися робити засідки. Всі були у білих охоронних одягах і лежали поза купками гною, що його господарі вивезли ще восени на поле. Лінією пройшов наказ залишитися на становищах і приготувати зброю. Кожний вмовився якнайкраще і чекав напружено, що буде далі. Дехто ж прийняв цей наказ як жарт чи просто як чергову теренову вправу.

Проте ж дійсність була далека від жарту. Ворог виявився так несподівано, що було запізно відходити з поля і займати кращі становища. Стрільцям наказано за всяку ціну оборонити село, бо в ньому по хатах лежало багато хворих товаришів, і якщо б більшовики туди вдерлися, то постріляли б усіх. Водночас із цим передано наказ не стріляти, але підпустити ворога найближче і тоді відкрити вогонь.

Була дев'ята година ранку. Заалармовано село. Самооборона, яких п'ятдесят людей, вийшла на становища поза село. Ворог затримався і вислав десяток вояків наперед, а за ними у відстані яких п'ятдесят метрів почала підсуватися решта напасників.

Озброєна була наша сотня добре. На кожний рій припадало по два, а то й три

кулемети. Усіх стрільців на становищах було приблизно шістдесят, решта перебувала на стійках і заставах.

Ворог підходив обережно, оглядаючи пильно терен. Перших пропущено аж на наше праве крило і за той час решта ворожого відділу опинилася на лінії нашого обстрілу. На наказ відкрити вогонь в одну мить посипалися постріли з рушниць і серії з кулеметів, скошуючи ворога суцільно. Але з-за лісу виринула свіжа ворожа лава і, розсипавшись в розстрільну, почала наступати, стріляючи без упину з автоматів і рушниць. Ворог намагався за всяку ціну повиносити з поля своїх поляглих, але в цьому перешкоджали наші кулемети, кладучи і їх на купу. В той час зорці повідомили, що нові ворожі лави в кількості яких чотирьох сотень наступають з двох напрямків - одна від села Прислуп, друга від Кальниці.

На наших становищах було все в порядку, поміж стрільцями не було ні ранених ні вбитих. Поле обстрілу було знамените. Від заду сотню охороняли стрімкі гори Бескиду, куди ворогам було тяжко пройти і вони мали тільки одну дорогу. Тут же перекреслювали їм усі пляни наші кулемети. Поки задні підсунулися лавою, передні були перебиті. Зазнавши важких втрат, ворог казився і з божевільним криком наступав на наші становища. В наших рядах не було ніякого замішання, всі стріляли холоднокрівно і накази переходили спокійно та певно. Крик ворожих лав, постріли з рушниць і торохтіння кулеметів змішувалися в пекельне клекотіння.

Наші кулемети займали добрі становища, аmunіції було багато і стрільці почувалися навіть весело, маючи позиційну перевагу над великими силами ворога. Щоб зламати наш оборонний мур, ворог кидав у наступ нові підкріплення і часом здавалося, що вже ось-ось вони вдеруться на наші становища, але стрілецтво мужньо та невпинно давало відсіч і не випускало даремно ні одного набою.

Бій тривав уже шість годин і кінця йому не було видно. Від сотенного прийшов наказ триматися на становищах й ощаджувати аmunіцію. Перемога була покищо за нами. Бій відбувався на полі, а не між хатами в селі. Горіли тільки де-не-де хати запалені запальними кулями з ворожого кулемета. З села повтікало багато людей до лісу і в інші села.

Убитих і ранених не було, не зважаючи на те, що ворог наступав уже який дванадцятий раз. Енкаведисти напосілися здобути наші становища і, не жаліючи своїх людей, гнали їх без упину під наші кулемети.

Раптом у Струбовиськах зчинився рух. Наступаючи від села Кальниці, ворог спромігся вдертися під час одного з наступів до Струбовиськ і почав палити хати та мордувати людей. В той час на наше праве крило пішло у наступ яких три сотні енкаведистів і тут почало клекотіти так же само, як і на лівому крилі, де бій не вгавав. Деякі стрільці, не зважаючи на кулі, зривалися на ноги і били навстоячки з автоматів і кулеметів. Особливо любив так стріляти командир нашої жандармерії Грім.

Наступаючи, більшовики кричали, щоб стрільці кидали зброю і здавалися в полон, та що їм нічого не буде і т. п. Алеж успіху ці заклики не мали; у відповідь подвоїлися черги з кулеметів. Тоді більшовики почали сипати московською лайкою: "сдавайсь, бандіт!", "бросай ружйю, хахол", "ми вас унічтожім..."

Побачивши, що нашої лінії не проламати з фронту, ворог кинув нові відділи Бескидом через Словаччину і несподівано заатакував сотню ззаду. Наші опинилися в оточенні і то так несподівано, що ніхто й не помітив. Але повстанці не розгубилися і по-геройськи кинулись на енкаведистів, що наступали з гір. Вистрілявши всю аmunіцію, стрільці підбирали зброю в убитих і били з неї навколо себе. Врешті почався

рукопашний бій; наші торошили голови енкаведистам прикладами рушниць. Розгорілося справжнє пекло. Багатьом із стрільців поламалися приклади рушниць і вони оборонялися самими цівками.

Ройовий Сава кинувся в саму гущу ворогів, б'ючи з мадярського автомата навколо себе і вистрілявши останній магазин, почав гатити прикладом автомата, поки не загинув геройською смертю, прошитий ворожою кулею. Загинув і чотовий Вовк, що кинувся на гурму більшовиків з кулеметом у руках. Впав при своєму кулеметі мій добрий приятель Диск. Стрілець Лайбіда, що вже не раз був ранений, одержавши нову легку рану, зумів проскочити з зброєю в руках до лісу. Ройовий Довговус, коли у нього затявся власний автомат, вирвав таку ж зброю з рук енкаведиста і бив далі по ворожих рядах, поки не впав прошитий кулями з папашки. Молоденький стрілець Травичка кинув цілу в'язанку гранат у ворогів і, знищивши їх, загинув теж від гранати. Впав при своєму кулеметі, стріляючи до кінця, теж молоденький стрілець Жук. Один із стрільців, що сховався в якомусь льоху, уже після того, як наші відступили, вискочив звідти в той момент, коли вулицею проходили радянські старшини й посіяв по них кулями із свого машинового пістоля. Поклавши кількох трупом, закінчив своє життя з окликом "Хай живе Україна", проколений ворожими багнетами.

Вже було темно, як решті сотні вдалося вирватися з ворожого кільця і відступити в глибокі сніги Бескидських гір. На полі бою сотня залишила п'ятнадцятьох поляглих геройською смертю повстанців, але втрати ворога були вдесятеро більші.

Енкаведисти, роз'юшені важкими втратами і не захопивши в полон живим ані одного з наших, почали в Струбовиськах палити хати і мордувати людей, здебільша старших осіб, бо решта повтікала. Усіх, хто попався їм в руки, кидали живцем до горючих хат. Уранці село було однією жахливою руїною. З попалених хат стирчали тільки димарі, а з-поміж румовищ виглядали рештки плугів і сільськогосподарських машин та трупи спалених людей.

Бій під Струбовиськами був частиною великої акції, що її підготував ворог проти УПА в трикутнику між Сяном і словацьким кордоном. Для цієї акції стягнув він не тільки регулярні відділи НКВД, але й колишні партизанські відділи, які оперували в цьому терені за німецької окупації та які населення прозвало "червоною мітлою". Щонайменше п'ять тисяч більшовицького війська брало участь у цій великій акції, в тому теж у бою під Струбовиськами, про який самі енкаведисти розповідали населенню, що вони мали там понад триста п'ятдесят убитих і близько п'ятсот ранених. Більшовики думали, що повстанців було під Струбовиськами дуже багато, але, коли переконалися, що їх була тільки горстка, скаженіли зі злости.

Від Струбовиськ ворог почав поволі й обережно наступати великою силою на село Смерек.

Нашим санітарам вдалося вчасно вивести більшість тяжкохворих, що лежали в Струбовиськах, Смереку і в долішньому кінці села Ветлини, та перевезти їх на горішній кінець Ветлини - до Осади й Забродя, як теж на інші села.

Був кінець березня, сонце трохи пригріло і сніг почав топитися. Хтось дав знати, що санітари забирають хворих стрільців і вивозять кудись далі. Я зібрався і вийшов поволі надвір. На дверях майже кожної хати був напис: "Не входити - тиф!".

Жінки виносили з хат усі вартісніші речі і ховали в безпечніші місця. Дорогою, навантажені зброєю і наплечниками з харчами, люди тікали з села в гори. Між ними я пізнав деяких наших реконвалесцентів. Я не мав сили йти з ними, хоч дуже хотів. Мої

ноги були як з глини й угиналися піді мною. Господиня сказала мені, що її сусід завезе мене та інших хворих до Берегів Горішніх. Я сів при дорозі. Незабаром над'їхали сани, що на них сиділи Урал, Кавка і Лук - ще дуже хворі. Сани тягнув худий і виголоджений кінь, що волочився так само поволі, як і я. Господар крикнув мені, щоб я йшов за саньми під гору сам, а він там на мене зачекає.

День кінчався і сонце схилилося за Ветлинську полонину. Я старався йти якнайскорше, але не міг - що витягну одну ногу, то друга западає глибоко в мокрий сніг. Тоді я почав рачкувати, хоч і це було важко і мені здавалося, що зараз впаду і не буду мати сили підвестися. Господар з саньми був уже під горою. Я думав, що він там сповільнить або зачекає, але поки я добився під гору, то він був майже на горі і, не задержуючись, їхав далі. Копи ж я добився на гору, він уже з'їхав в долину. Я почав кричати, але він мабуть не чув, і сани скоро зникли мені з очей.

Я залишився на дорозі сам. Не з'являвся ніхто ні пішки, ні на санях. Із заходом сонця сніг почав замерзати і ноги вже не грузли в ньому, але я цілком знемігся і впав.

Десь, мабуть у Смереку і Ветлині, було чути постріли і вибухи гранат. Час від часу в повітря вилітали ракети і зникали за горою.

Встати на ноги я не мав сили, але інстинкт самозбереження казав мені, що лежати тут — це загибель. Мороз дужчав. Щоб не замерзнути, я почав повзти. У мене було єдине бажання — добитися до перших хат Берегів Горішніх, віддалених від мене на яких два кілометри.

Я повз і повз. Не знаю як довго, бо ніч вже давно настала. Я не відчував нічого — ні холоду, ні втоми. У мене була лише одна свідомо думка — повзти, повзти вперед!

Минуло мабуть кілька годин, коли я побачив перші хати села. Я почав кричати, але на мій слабкий крик ніхто не відзивався. Останніми зусиллями я підповз ближче до якоїсь хати і раптом почув голос стійкового, який вимагав клички. Клички я не знав, бо хворі стрільці її не одержували і я почав кричати, що я Дрань — хворий стрілець з сотні Веселого. У відповідь стійковий сховався за хату і в мій бік посипались кулі. Та за хвилину знову я почув кроки і тихі голоси. Я побачив дві тіні, що з зброєю наготові наближались до мене. Я знову почав кричати, хто я й просити, щоб не стріляли. Стрільці обережно підійшли до мене і підняли мене з землі. Знесиленого занесли до хати і поклали на ліжко. В хаті було кілька старшин і стрільців. Я мав щастя, що мене не вбили, бо вони думали, що це якийсь більшовик підсувається до їхніх квартир. Мене почали розпитувати про бій у Струбовиськах, про нашу сотню і як я добився до них. До нашої розмови прислуховувалась господиня хати і вона, мабуть із співчуття до мене, принесла мені кілька яєць, скибку хліба і горня молока. Я проковтнув усе за одним махом.

Ще тієї самої ночі мене перевезли саньми на другий кінець села, де було безпечніше. Зі мною їхали стрілець Річка і ройовий Байдак, які були вже реконвалесцентами і могли самі йти, а навіть вилізти на сани. Нас примістили в одній із хат на нічліг. Над ранок нас збудила господиня і сказала, що чути постріли і нам треба готуватися до відходу. Ледве ми поснідали, як по нас прийшов стрілець і наказав скоро виходити, бо більшовики зайняли горішній кінець Ветлини і незабаром можуть бути у Берегах Горішніх. Нас повезли до Устриків Горішніх, куди ми добилися аж по полудні. Тут нами заопікувався станичний, який призначив нам квартири і доставив харчів, щоб господині мали що нам зварити. Я та ще один стрілець попали до хати молодих і свідомих господарів, які нас нагодували і одягли.

Під час нашого перебування в цій хаті зайшов до нас один із стрільців з СКВ і

розказав про події, що сталися за останніх кілька днів.

Ворог стягнув в околицю великі сили і йшов облавою від села до села. Наша сотня здобула собі між населенням славу справжніх народніх месників. Всі хвалили сотенного Веселого за вміння добре воювати і виходити переможно з усіх трудних ситуацій, не зважаючи на те, що більшовики проти нашої сотні мали яких п'ять тисяч людей.

Відходячи, стрілець з СКВ запевнив нас, що навколо села поставлені стійки і ворог має тільки одну дорогу до села — ту, що нею ми приїхали, але й там стоять зміцнені застави. З іншого боку до села дістатися важко, бо терен непрохідний.

Ми добре виспалися і поснідали, але відпочивати в селі довго не довелося, бо санітари залярмували нас, що надходять більшовики, і наказали тікати з села. Усі вирушили в ліси, що тягнулися вздовж кордону до села Волосате. Деякі прямували на полонину Букове Бердо, де знаходилися колиби вівчарів і де можна було перебути якийсь час безпечно. В поспіху я попрощався з господарями і вийшов з хати на дорогу. Нею збігали вже наші стрільці, бо від Берегів Горішніх надходив ворог. Нас посадили на сани, що їх провадила молода жінка. Сани були запряжені в коня й вола і посувалися дуже поволі, але все таки було краще їхати, як іти по глибокому снігу. Ми рушили в бік села Бережки і ледве виїхали за Устрики Горішні, як почули за нами стрілянину. Ми їхали далі, хоч час від часу треба було злазити з саней та йти пішки по мокрому снігу. На санях залишалися тільки важкохворі, що взагалі не могли звестися на ноги. Нас у валці було яких тридцять людей, між нами чотовий Грань та багато інших, що "вилизувалися" з тифу. Я йшов біля саней з великим трудом, ледве тягнув ноги, і з острахом оглядався на гори, бо якби ворог перетяв нам дорогу, то всім нам був би кінець.

З великим зусиллям добилися ми до села Бережки. Надії затриматися тут надовше ми не мали. "Червона мітла" сунула безперервно за нами. Ворог хотів заблюкувати всі села і в кожному залишав один або більше відділів, а решта продовжувала погоню.

В Бережках застали ми вже інших хворих з нашої сотні. Місцеві люди поставилися до нас з великим співчуттям. Навколо села були наші стійки, що пильнували, щоб не підкрався ворог. Крім хворих, у селі було багато повстанців з різних боївок та кущів, як теж і стрільці з нашої сотні, які під час бою під Струбовиськами відбилися від нас.

Ніч у Бережках минула спокійно і над ранок, виглядаючи через вікна, ми знову почали чекати алярму. Довго не чекали, бо вбг чотовий Грань і повідомив нас, що з Устриків Горішніх підходять більшовики. Проклинаючи ворогів, ми похапали наші торби і рушниці та повибігали на вулицю. Чотовий Грань наказав усім триматися разом і йти до останньої хати, звідки нас заберуть селяни на сани. Незабаром до нас підїхало кілька саней, запряжених у воли. На одних із них я побачив моїх добрих друзів — Лука, Обласного і Заліза, що лежали непритомні, півмертві.

Від Сяну йшла інша навала енкаведистів, і ми кожної хвилини могли зустрітися з нею. В селі Наринське назустріч нам вийшли кілька стрільців з нашої боївки і повідомили, що більшовики вже надходять. Більшість членів боївки і куща відійшли вже в гори, а з ними всі молоді чоловіки з села; у хатах залишилися тільки старші люди і жінки з малими дітьми. Тут знали про наш прихід і, забравши від нас важкохворих, повезли їх кудись до безпечних криївок. Рештою заопікувалися стрільці та селяни з місцевого куща. Трохи сильніших з-поміж нас забрали вони з собою до лісу.

Залишилися такі як я, що вже могли триматися на ногах. До нас підійшли кілька провідників з місцевої ОУН і сказали, що відходять до села Мучне, отже, хто з нас сильніший, може йти з ними. Це село далеко в горах коло Дзвиняча і більшовики ледве чи схочуть туди йти. Дорога туди важка, саньми їхати неможливо, треба йти пішки. Ми мусимо скоро рішати, бо вони відходять. Кілька сильніших відразу зголосилися до них, а після хвилини вагання зголосився і я, сподіваючися, що мене не покинуть у дорозі. Слабші залишилися безпорадні, затривожені, що з ними буде. Але по них прийшов зв'язковий і повів до криївки.

Ті, що рішили йти на Дзвиняч, а з ними й я, зібралися в одній з крайніх хат села під лісом і чекали до вечора. Коли смерклося, ми перейшли в ліс і зупинилися знову в якійсь хаті, господар якої погодився перевести нас через полонину на другий бік.

Місяць ясно світив і ми могли добре бачити колоди і каміння та інші перешкоди, вкриті снігом. Сильніші йшли перші та торували стежку слабшим. Але коли доводилося дряпатися на стрімкій горі, ноги мліли і щохвилини треба було приставати, щоб зробити знову кілька кроків наперед. Траплялося і таке, що дехто з нас, впавши на землю, не мав сили підвестися й залишався позаду. Тоді передні мусили вертатися й допомагати.

Навколо безлюддя і тиша. Тільки час від часу перебігали дорогу сполошені олені та серни. Десять далеко вили вовки.

На одному з гірських верхів ми трохи відпочили. Я дивився на найближчий верх, що чорнів під темним склепінням неба і просив Бога, щоб цей верх був останній. Перед кожним верхом мені здавалося, що я не видряпаюсь, що не стане сил. І здавалося, що нашому мандруванню не буде кінця.

Нарешті видряпалися ми на гору Білки, і її верх був таки справді останнім. З гори відкрився перед нами краєвид із світлами Турки, Ліска і Сяноку внизу. З гори було легше сходити, тим більше, що й околиця була знайома, бо недалеко звідти, на Буковому Бедрі, ми переходили вишкіл.

Уже світало, як наша група, яких двадцять чоловіків, зійшла з полонини і дійшла до перших хат села. Провідник, попередивши нас, щоб ми були обережні, вернувся назад. Ми залишилися самі в селі, і нас порозміщувано по двох на одну хату. Люди були добрі, але дуже бідні. Ми харчувалися картоплею й сирою капустою, але були вдячні й за те. Раненько вранці ми виходили до лісу і там перебували цілий день, а вночі поверталися до хат.

Після одного тижня кілька сильніших стрільців відійшли далі, а слабші, між ними й я, залишилися в селі.

Одного ранку нас залярмували серії з кулеметів з того боку, де село Ступосяни. Ми негайно побігли до лісу і пересиділи там до пізнього вечора. Від зв'язкових довідалися, що більшовики квартирують у всіх селах, перевіряють терен і шукають за нами.

Коло Ступосян відбувся бій між радянською патрулею і нашою боївкою, яка складалася з п'яти стрільців. В тому бою впало двоє наших, інші врятувалися.

Наступних кілька днів було спокійно і дехто з нас почав навіть днями пересиджувати по хатах. Я старався вдень перебувати подалі від хат. А однієї ночі господар розбудив мене, кажучи, що в селі повно більшовиків. Я вискочив мов опечений через вікно і побіг до лісу. Вернувся до хати аж другого дня, пізно по полудні. Господар мені потім оповідав, що більшовики нишпорили по хатах, шукаючи "бандитів", заходили теж до хати, в якій я квартирував.

Квітнєве сонце пригрівало сильніше, починав топитися сніг і де-не-де показувалася вже й трава. Ми раділи наближенню весни, покладаючи на неї всю надію.

Коло 20 квітня до нас прийшов зв'язковий і забрав кількох з нас, в тому числі й мене, до села Тарнава Нижня.

Я і ще один стрілець дістали квартиру в хаті, що стояла біля дороги за потоком. З хати був добрий вид на село і навіть на околицю за Сяном. Коло хати була безпечна криївка, що в ній можна було ховатися, якби до хати зайшли енкаведисти чи прикордонники. Сидячи в хаті при вікні, ми обсервували радянських прикордонників, що переходили групами по другому боці Сяну. Спочатку ми хвилювалися і ніяк не могли почувати себе безпечно в самій гущі ворога.

Опіка місцевих людей над нами була зворушлива. Дівчата дезинфікували наш одяг, пошили нову білизну, роздобули для кожного теплий светер, рукавиці. Місцеві підпільники доставляли харчі, в тому багато м'яса, товщів і молока. Це вперше по довгому часі ми харчувалися сито, і тому швидко поверталися до сил і здоров'я.

В цьому селі лише кілька разів довелося ховатися в криївку, тоді як до хати заходила більшовицька стежа.

Цікаво, що майже в кожному господарстві була криївка, кожна побудована на інший лад — оригінально і помислово. Наприклад, криївка мого господаря тягнулася від хати аж до стайні. У хвилину небезпеки можна було увійти в криївку в хаті, а вийти в стайні, чи навпаки.

З Тарнави Нижньої по якомусь часі нас перевели до Тарнави Вижньої. І це село було зразково zorganizоване. Більшовиків у ньому не було — вони перейшли за Сян, на територію СРСР.

Після кількох днів нас переведено до села Буковець, в якому квартирувала частина сотні командира Бурлаки. З усіх реконвалесцентів створено чоту з тридцяти стрільців, яку включено до сотні Бурлаки.

Несподівано і в цьому селі появився тиф, якого досі тут не було. Командування сотні Бурлаки негайно ізолювали тих, що захворіли. Досі в сотні Бурлаки на тиф ніхто не хворів. Але тут епідемію скоро зльокалізувати. Сотенний лікар і санітари допомагали теж як могли місцевому населенню.

Сніг ще тримався у цьому верховинському селі. Хоч у Тарнаві Нижній і Вижній почав давно вже топитися і зелена трава показалася на полянах. Надходила весна, що її кожний з нас чекав з великою тугою.

А втім, час скоро минав серед нових подій. Поверталися спецкур'єри з України і розказували, що там діється. Часом приводили якогось шпигуна, а часом навіть енкаведистів, що їх зловили у засідці. За цей час нас побільшало, бо прибула та частина сотні Бурлаки, що досі квартирувала над Сяном у селі Бенькова.

А вже на другий день після її приходу проголошено алярм — до села підходила сильна більшовицька ватага. Ми подалися розстрільною на верх Кінчик Буківський (1251 м.). Реконвалесцентів узяли в середину і так видряпалися на вищий вершок.

У густому смерековому лісі ми перепочили. Звідси добре було видно річку Сян, а за нею обсерваційні вежі більшовиків. Вони мабуть завважили відступ нашої сотні до лісу, бо незабаром повітря прорізала гостра серія з кулемета, а за нею густий вогонь з усіх родів автоматичної зброї. Ми пересунулись на кращі становища в яри, висилаючи одночасно переднє, заднє й бічне забезпечення.

Густа стрілянина долітала від села Беньова і така ж від сторони Волосатого.

Виглядало, що ворог наступає на нас також через полонину Галич.

Напоготові задеревілі від холоду, пролежали ми на становищах до вечора, але більшовикам не вдалося попасти на наші сліди. Вони перейшли неодалік передніх застав. А було їх майже п'ятсот, при чому бічне їх забезпечення в силі сто бійців пройшло майже попід нашу заставу.

Наші стежі бачили теж, що інші сильні більшовицькі відділи перейшли Сян й оточили Буковець, Беньову та Сянки. Але добрий Господь мав нас і тут у своїй опіці.

Більшовики казилися з люті, що їм не вдалося не тільки знищити повстанську сотню, але навіть вислідити місце її перебування. І як звичайно, вони свою злість зганяли на місцевому українському населенню. Побоям і грабункам оскажених енкаведистів не було кінця.

Оце тероризування українського населення за дії УПА якраз заперечує казку більшовицьких пропагандистів про те, що УПА не мала ніякої підтримки від свого народу. Без тієї підтримки вона не могла б проіснувати в Україні стільки років після закінчення другої світової війни.

Жінки, яких енкаведисти змобілізували варити для них, розповіли нам про один малий епізод, який говорить сам за себе.

У селі Буковець, у школі, квартирував енкаведівський штаб, на чолі з якимсь полковником, який керував облавою.

Не зважаючи на присутність енкаведистів у селі, малі діти бавилися на вулиці, як звичайно, в УПА. Вони поробили собі дерев'яні рушниці та кулемети і маршували по селі, а то й зводили цілі битви. З вигуком "слава" наступали на якусь шопу й обкидали її камінням, ніби гранатами.

Через вікно в школі дивився на ці "вправи" радянський полковник, а потім покликав своїх старшин і сказав:

— Тих, що в лісі, ми не боїмося. Радянський Союз міцний і ми їх знищимо. Але ті хлопці, що ось бавляться між хатами в УПА, для нас небезпечніші. Якщо в них залишиться дух їх батьків, ми будемо мати багато клопоту. І тому треба вщепити в них радянський патріотизм, бо коли ми цього не зробимо, то за двадцять років вони вже будуть кидати на нас справжні гранати.

Коли радянська облава перейшла повз нас, ми пішли вище в гори. На одному з верхів знайшли вигідне місце, розтаборились у бойовому порядку, розклали вогонь, замаскували його гіллям ялиць і смерек і, не зважаючи на зимно й сніг, скоро заснули. І тільки стежі ходили всю ніч навколо табору. Під тиху симфонію різноманітних хропінь, біля кухні поралися кухарі, що готували гарячу юшку.

Ранок зустрів нас гарний і погідний. Стежі вернулися до табору, не закріпивши нічого підозрілого. Але ми таки просиділи в повному поготівлі ще цілий день і щойно під вечір почали готуватися до відмаршу.

Ми знову повернулися до Буковця, що його покинули більшовики, затрималися в крайніх хатах і там довідалися, що ворожий відділ перейшов на другий бік Сяну.

Місцеві підпільники розповіли нам теж про смерть вістуна Дебрушки. Невеличка група, в якій були Дебрушка, Урал і інші хворі стрільці і боївкарі, ховалася в лісі на полонині Галич. Відділ НКВД, який ішов з Волосатого, напав на них і постріляв. Дебрушку ворожі кулі відразу не вбили. Його тіло знайшли з позатиканими хлібом ранами. Він мабуть намагався стримати кровотечу. Всіх трьох вбитих перевезено у село й поховано з участю священника на місцевому цвинтарі.

Після буковецької облави, сотенний Бурлака розв'язав чоти реконвалесцентів і

передав "дармоїдів" тереновій сітці. Нашу чоту розчленовано на кілька груп.

Мене, стрільця Урала й Сороку передали в село Тарнава Вижня, а звідти на полонину Галич до лісової криївки. Стрілець Сорока був ще дуже ослаблений і його треба було нести. За собою ми волочили гілляки, щоб не залишати слідів. Полонина була високо в горах, і дорога для таких здохляків як ми була дуже тяжка.

Криївка була зроблена між скелями над потоком і хитро замаскована. Вона була досить простора. Посередині піч, у куточку полиця з книжками і машина до шиття, під стінами дерев'яні причі покриті чатинням. В криївці жили троє боївкарів і один реконвалесцент з нашої сотні.

Ми прожили в цьому лісовому бункрі два тижні. Дні проходили пляново: вранці руханка, миття, молитва й сніданок — кава з ячменю й сухарі. Далі ми відбували вправи з зброєю (у нас був кулемет, рушниці, гранати), помагали кравцям шити мундири, читали книжки. Обід варили тільки під вечір, щоб ворог не зауважив диму. Вечорами звичайно гуторили і дискутували.

Все ж таки в тій пущі ми мали "сусідів". Якось вийшовши на стійку, я зауважив у віддалі якісь світла. Переляканий, побіг до криївки і залярмував усіх. Всі вибігли з зброєю, і я показав їм світла, що блимали, мов дві свічки. Побачивши їх, провідник засміявся.

— Бодай би вас! От як ви нас налякали! Та це ж вовки!

З ними господарі криївки вже давненько жили в мирі і сусідській злагоді. Коли тільки хтось з'являвся, вовки починали так вити, що годі було слухати. Вдень їх не видно, а тільки вночі й над ранок, коли світять своїми очима. Всі вернулися до криївки, а я вийшов знову на стійку, з цікавістю споглядаючи на лісових сусідів. Тут і не дивно дружити з вовками, коли й сама людина живе, як вовк.

Прихід з сіл зв'язкових, які приносили нам харчі і новини, був для нас великою подією. Коли вони відходили, ми звичайно збільшували засоби безпеки, бо брали до уваги можливість, що вони могли потрапити в руки ворогові, не витримати знущань і навести ворога на криївку. Але коли вони верталися живі й здорові, радості не було кінця. Крім харчів і бакуну, зв'язкові часто приносили газети, їх ми читали від дошки до дошки. Були це газети радянські (українські й російські), польські або словацькі. Прочитані газети давали нам безліч тем до дискусій. Радянські газети повідомляли про окупацію Будапешту й Варшави та про переможний марш Червоної Армії на Берлін. Про війська західних альянтів газети висловлювалися з погордою — мовляв, ідуть наперед тільки тому, що німців б'є Червона Армія. Ми ж знали, що Червона Армія йде наперед в американських черевиках, заїдаючи американські "свінніє тушонки" і роз'їжджаючи в американських джіпах.

У газетах ми вишукували кожну вістку про боротьбу з УПА. Саме перебуваючи в лісовій криївці під полониною Галич, мені довелося прочитати в радянських газетах кілька згадок про боротьбу проти "банд українсько-німецьких націоналістів", між іншими, також про бій під Струбовиськами, що його звела наша сотня. Про цей бій писав якийсь більшовицький писака, що в ньому зовсім розгромлено "банду", при чому наші втрати начебто виносили сотні вбитих і ранених і велике число полонених. Не бракувало в газетах і погроз на нашу адресу — ось, мовляв, скоро закінчиться війна й тоді "українським буржуазним націоналістам" та їхнім "українсько-німецьким бандам" прийде кінець. Не будуть ці "бандити", безкарно перешкоджати у відбудові народного господарства Української РСР!

Одного разу зв'язкові попередили нас, що наступного дня нашу криївку відвідає

надрайоновий провідник у товаристві вищого старшини УПА. На їх прийняття ми прибрали в криївці, повичищувалися, поголилися. Гості прибули наступного дня по полудні. Вони переночували у нас і час швидко пройшов у цікавих розмовах. Обое старшини поводитися з нами щиро і відверто.

Уранці вони повідомили нас, що маємо вернутися до своєї сотні. І хоч не зле було в криївці, ми цю вістку прийняли з радістю. По обіді ми попрощались з друзями, з якими дуже заприятинились, і відійшли до села Тарнава Нижня. У знайомому млині повечеряли та довідалися чимало новин.

Це був кінець квітня 1945 року. І хоч у горах було ще чимало снігу, тут на "долах" пахло вже весною. Сніг зовсім щез, показалася травичка.

Після вечері зв'язковий відвів нас на збірний пункт у лісі. Тут зустріли ми багатьох наших стрільців, що видужували з тифу. Усіх нас зібралося двадцять п'ятеро, і розмовам не було кінця. Команду над нами перебрав чотовий Грань.

Ще того ж дня ми відійшли до села Мучне, де зустріли командирів і стрільців, що вийшли зі своїх зимових сховищ, яких сорок чоловіків. Ми заквартирували у двох хатах, але незабаром, щоб не сидіти людям на плечах, пішли у ліс.

Весна ставала з дня на день гарніша і тепліша. Рясно зеленіли кущі і дерева, м'яким килимом зеленіла земля. Ми раділи зеленню землі, мов діти. По ній вже не буде потреби замінити слідів, як по снігу. Я почував себе щораз здоровішим і міцнішим. Світ був гарний, теплий, запашний. Хотілося жити!

Від стрільців, що прибули до нашого відділу з усіх усюдів, ми мали змогу довідатися про повстанську долю нашої сотні. Після бою в Струбовиськах її життя не було легке. Сотня відступила у Бескид і стала постоем у долині Мочари вздовж ріки Солинка. Коли ж стало зимніше, сотня перейшла на квартири до двох лісничівок, в яких гайовими були поляки. Оці поляки й повідомили енкаведистів у Тісній, що на лісничівках квартирують українські повстанці.

Діставши доброго прочухана в Струбовиськах, більшовики не робили ніякої акції, тільки почали просліджувати терен. Довідавшись про більшовицькі стежі в терені, наше командування наказало схопити одного з гайових, який і признався до зради. Сотня негайно залишила лісничівки і подалася в гори. Коли більшовики наскочили на лісничівки, вони нікого не знайшли там.

Незабаром більшовицьке командування у Тісній наказало заблюкувати увесь терен. У кожному селі появилися більшовицькі гарнізони і вже не можна було заходити в села щоб роздобути харчів. Упав сніг і доценту спаралізував рух. У сотні почався голод. Спочатку кухарі варили якусь юшку з жита і макухи, але й це добро незабаром скінчилося. Тоді прийшли довгі дні, коли не було дослівно жадних харчів. Люди почали пухнути з голоду. Та одного разу в ці скрутні дні між колиби забіг олень. Хлопці метнулися до рушниць, щоб забити оленя, але сотенний Веселий заборонив стріляти, щоб не зрадити місця постоем сотні. Перестрашений олень бігав між колибами і ніяк не міг вирватися. Тоді стрільці оточили його з усіх боків і киями і прикладами рушниць затовкли. Тим оленьчим м'ясом сотня годувалася цілий тиждень. Та коли з'їли не тільки м'ясо, але й шкіру і ратиці, голод почався наново. Тоді стрільці рішили за всяку ціну роздобути харчів. Кілька роїв рушили до Ветлини, Смереку, Берегів Горішніх та інших сіл.

У сутінку рій Ославця підійшов до села Ветпини. Там було багато енкаведистів; російська мова й лайка лунали з усіх сторін і змішувалися з чергами автоматів, що їх енкаведисти вистрілювали в повітря. Проте голодних стрільців нічого не спиняло. Біля

однієї хати зауважили ворожого стійкового і кілька штук худоби. Хлопці припали до землі і заворожено вдивлялися то в стійкового, то в худобу. А коли стійковий, покрутившись трохи під хатою, пішов усередину, хлопці миттю підсунулися до корів. Швиденько відв'язали шнурок і нечутно потягнули корову за хату, а там далі через поле до потоку, щоб не залишити слідів. Коли ж до лісу було всього кільканадцять кроків, несподівано забрежали собаки, зацокали автомати і повітря пронизав свист ракети, що освітила поле. Та стрільці щасливо добігли до лісу і він сховав їх від ворожого ока.

Щойно в половині квітня 1945 року сотні вдалося зв'язатися з самообороною, яка теж квартирувала в лісі, але тримала зв'язок зі своїми селами, які постачали їх харчами. Від них наша сотня отримала бараболю та трохи сухарів. Кухар Голуб знову мішав варехою юшку в кітлі. Він був родом з Полтави чи Запоріжжя; його довжелезні вуса надавали йому вигляду справжнього козака. До помочі він мав колишнього червоноармійця Журавля, також з довгими вусами, і високого й похилого буковинця Підгірного. Пізніше Голуб став керівником підпільної гарбарні, а Підгірний перебрав кухню. До них приділено мого земляка Куропатку.

У другій половині квітня НКВД почав стягати свої гарнізони з сіл до Тісної, Балигорода, Ліска й Сянока.

Одного дня до сотенної застави під табором зайшов селянин і сказав, що має записку, яку йому передав у містечку Тісна якийсь золотопогонний командир. Цей командир записав його ім'я та прізвище і погрозив, що власноручно вб'є його, коли він не виконає негайно доручення.

Сотенний покликав старшин і прочитав їм записку приблизно такого змісту: "Передаю щирий привіт і признання вашому командуванню та бійцям за геройський спротив військам НКВД під Струбовиськами. Зараз ви квартируєте в масивах лісу Мочари". І тут було визначено точно місце постю сотні. "Бажаю попередити вас, що завтра точно о сьомій годині ранку війська НКВД у більшій силі зроблять наскок на ваше місце постю. Негайно вийдіть з цього місця далі в ліси, не залишаючи слідів за собою". Підпису не було, тільки слово "гаразд". Письмо було каліграфічне, написане вправною рукою.

Сотенний зарядив гостре поготівля й вислав спішну естафету до курінного Рена, але місця таборування не покинув. Цілу ніч стежі кружляли навколо табору і нічого не помітили, але вранці, точно о сьомій годині гострі кулеметні й автоматні серії посипались просто на табір. Застави й стежі почали відстрілюватись і відступати до табору. Мій друг, стрілець Корчик, якраз був з двома іншими стрільцями на стежі, але їх так несподівано заскочив ворог, що вони вже не мали часу добігти до табору. Вони побігли потоком у цілком інший бік. Під верхом гори вони просиділи під колодою і тільки вночі зважилися шукати сотню. А наші були оточені. Вони довго відстрілювались, а потім одчайдушне прорвались і пішли на зади ворога.

В цьому бою загинув сотенний Веселий, політвиховник Кривуля й ранений був бунчужний Хитролис. Бунчужного стрільці винесли з оточення на плечах.

Ніхто не знав, де впали сотенний Веселий та політвиховник Кривуля, і деякий час кружляли поголоски, що вони втекли. Тільки як сніг стопився, їх тіла знайшли під великим стовбуром переверненого дерева — мабуть вони були ранені та останками сил добралися туди, щоб сховатися перед ворогом.

Смерть сотенного Веселого і політвиховника Кривулі покрила стрілецьтво великим жалем. В особі Кривулі ми втратили не тільки політвиховника але й друга.

Він походив із східної України та був людиною надзвичайно чутливою й лагідною. Визначався здоровим гумором і вмів своїми жартами розвеселити стрільців. Він завжди стояв на сторожі стрільців і обороняв їх перед старшинами, завжди умів кожного переконати у правдивості своїх поглядів та підтримати на душі слабодухів.

Після цього наскоку НКВД, сотня Веселого розпорошилася по всьому терені. Дехто перейшов до інших сотень, а дехто пішов до боївки. Ройовий Словак зорганізував рій і відійшов з ним в околиці села Волоська Тириша.

З наших старшин чотовий Вовк згинув під Струбовиськами, а чотові Грань, Прикуй і Корп були ще хворі. Здоровими були тільки чотові Кудияр і Грім. При цих старшинах залишилися тільки кілька неповних роїв.

Раненим у цьому бою, вже не знати котрий раз, був мій друг — стрілець Лайбіда, але він мав свою філософію. Після кожного поранення казав, що краще бути раненим аніж убитим. Кулі сам витягав собі ножиком, що його завжди носив у кишені, а про осколки з міномета — казав що вони тільки дряпають, а зранити не можуть. Це був дійсно повстанський козак-невмирака!

РОЗДІЛ 9

Наш відділ виздоровців під командою чотового Граня поволі одужував. До місця нашого постою в селі Мучне прибували все нові реконвалесценти або недобитки нашої сотні. Наша група налічувала вже яких 60 стрільців. Під кінець квітня до нашої групи прибув якийсь командир дуже високого зросту і сильної будови. Дивились ми на нього як на високу смереку. Мав він руське волосся говорив дуже повільно, дещо "затинаючись", або так бурмотів під носом, що важко було його зрозуміти. З ним була його дружина, також висока й худя. Обоє вони мало цікавилися стрільцями й сторонили від них, а це очевидно нам не подобалося, бо ми звикли дружньо жити зі своїми старшинами.

В той час ми залишили Мучне й подалися до табору курінного Рена, між селом Затварниця й Сухі Ріки. Ми були цікаві, як прийме курінний нашого нового командира і його дружину, бо знали, що він не любить жінок у війську.

Маршувати було весело. Зеленіли густими листочками кущі й дерева. Запашно пахли земля і трава. Ми йшли немов по килимі і дивилися на пташат, що весело стридали з дерева на дерево і своїм співом величали весну. Наші серця співали також — ми пережили люту зиму й дочекалися "зеленої" весни. М'яка молода трава, що лягала під нашими ногами, незабаром знову підносилася і на ній не пишалося наших слідів. До табору ми прибули під вечір. Курінний Рен привітав нас щирим усміхом і теплими словами.

О! наш курінний Рен! Він був один з найбільше люблених старшин УПА. Ми всі мали до нього безмежне довір'я і готові були йти на його наказ у вогонь і воду. Ми шанували його за ідейність, мудрість, передбачливість і знання військового діла. Він умів передати нам свою гарячу віру в потребу боротьби за всяких умов, для визволення нашого народу.

У таборі ми застали чотового Кудияра і щось із п'ятдесят стрільців. Курінний Рен наказав нам негайно будувати колиби, а потім скликав збірку. Новим сотенним він призначив командира Ярича (того, що прийшов з нами), бунчужним — Хитроліса, чотовими — Граня, Корпа, Кудияра і Прикуя. Інтендантом сотні залишився Сухий, а

комендантом польової жандармерії Грім. Сотенними санітарами стали — Крук, Скакун, Пасічник, що мав раніше кличку Пательня, і Конарик; політвиховником — Кавка (пізніше змінив свій псевдонім на Микита).

Новозорганізована сотня нараховувала сто тридцять стрільців, а двадцять ще мали прибути з різних сіл, де вони видужували з тифу.

Сотенний Ярич дістав доручення відіслати свою дружину до якогось села, але він цього не зробив і мабуть за це його незадовго усунуто з посту сотенного.

Енкаведисти пішли за Сян у "свояси" і тільки деколи влаштовували облави в селах "трикутника". Ми спокійно приглядались, як ворог бушував на узліссях, уникаючи гущавини, немов не бажаючи зустрічі з нами.

В сотні з харчами було дуже погано. Щодня та сама юшка з макухи і кількома картоплинами. Вона нам ледве лізла в горло, хоч які ми були голодні, і ми жартували, що її можна їсти лише із заплющеними очима.

Наближався Великдень. Гірко було думати про святкування на макуховій юшці. Згадували Різдво на печеній бараболі і капусті. Та несподівано серед голодного стрілецтва пішла поголоска, що будемо мати добрі свята, бо до нас їде транспорт білесенької паски з Перемищини. Але ця поголоска була надто приваблива, щоб можна було відразу їй повірити.

Коротко перед Великоднем ми перейшли під гору Магурець (910 м.), де розтаборилися під самим вершком. І тут з'явилися в нашій сотні зв'язкові з якихось далеких околиць і зголосили, що вони охороняють транспорт великодніх дарунків з Перемищини для стрілецтва УПА в "трикутнику". Чи треба говорити про нашу радість? Ми кількаднів жили в збудженому, напруженому стані. І ось справді на самий Великдень до села Сухі Ріки прибули вози з дарами для нас. Дари ці вивантажено в засекреченому місці, при чому частину відправлено негайно до сотні Бурлаки і ще до якоїсь іншої.

Нарешті ми побачили це заховане місце, що його пильнували стійки. Важко собі уявити напруження, з яким стрільці розглядали великі пакунки, покладані на траві під смерекою. Почався розподіл дарів. Ми оніміли. У пакетах були не тільки паски, але й медівники, маківники, сирники, повиляники, шинка, ковбаса, масло, сир, яйця і писанки, майстерно розписані дівчатами Перемищини. До пакетів були долучені святкові карточки. Люди з різних сіл Перемищини бажали нам веселих свят та багато успіхів у боротьбі.

З розподілу кожному стрільцеві припала мала паска або половина великої й чимало інших ласощів. Вони пахли святом, рідною хатою і материнськими руками. На мить мені видалось, та чи тільки мені, що до мене простягається рука рідної мами і я чую її "Христос Воскрес!, сину". Які чудові ті жінки і дівчата з рідної Перемищини, що як матері й сестри думали про нас!

З нашими святковими дарами пішли ми до селян, які у ці важкі дні переднівку теж голодували, але ділилися з нами останньою картоплиною. Вони ніколи не мали досить харчів з власних господарств у горах, де родили тільки овес і рідке жито. В мирні дні вони цілими родинами ходили в доли на заробітки. Тепер була війна і вони ніде не мали змоги заробити. Ми не могли спокійно дивитися, як їхні діти жадібно споглядали на наші ласощі, які вони бачили може вперше. Ми дарували наше свячене малим дітям, давали скуштувати старшим. На жаль, не мали ми так багато, щоб обділити всіх. І коли ми так обдаровували ласощами наших господарів, мені пригадався один весільний звичай в нашому селі. Коли молода пара виходила з

церкви, дружби краями коровай на маленькі кусочки й давали кожному — малим і старим — покуштувати. Ми й ділили наше свячене, мов той весільний коровай.

Того Великодня ніколи не забуду. Тепер у теплому колі моєї родини, рік-річно за великоднім столом перед моїми очима оживають незабутні образи першого Великодня в рядах УПА.

Після таких свят не було навіть дуже важко знову сьорбати юшку з макухи, хоч властиво довго нас вже нею не годували. В 1945 році наше життя значно покращало. "Повстанська республіка" в Перемищині впродовж цілого року спромоглася налагодити справу постачання харчів для цілої УПА й підпілля.

Сотенний Ярич командував нашою сотнею лише кілька тижнів. На початку травня 1945 року, копи ми таборували на горі Лопінник, до сотні прибув курінний Рен з іншими старшинами УПА і змінив нашого сотенного. Сотенний Ярич дістав доручення відійти в Перемищину.

Наша сотня перейшла під команду старшини, який прибув з курінним Реном. Сотенний здавався нам дідусем. Середнього зросту, дрібний і похилений — він мав років мабуть під п'ятдесят. До того він налягав на ногу і ходив з високою палицею.

Наш новий сотенний завів гостру дисципліну в сотні, старшина, підстаршина, рядовик чи політвиховник — усі радо підкорялися наказам сотенного.

Дідик, хоч кульгав на ногу, міг витримати навіть найбільш форсовний марш. Я особисто переконався, що він, особливо в горах, ішов скорше й зручніше від мене.

Він гостро карав тих, хто не дотримувався партизанської техніки в марші. Боже борони калатнути їдункою, диском від кулемета або голосніше заговорити. Сотенний миттю з'являвся коло порушника порядку і починалося "тут упадь... тут встань... там упадь... там встань", при чому деколи ще й поправляв своєю палицею, щоб добре приліг до землі. Він пильнував, щоб після важких занять вояцтво мало відпочинок, при чому особливо дбав про спання. Але не дозволяв нікому дармувати і кожную вільну хвилину використовував на вправи, чищення зброї, направу мундирів і взуття, або на політичні гутірки. Треба сказати, що стрільці були у нього завжди перші перед підстаршинами й старшинами, зокрема, коли йшлося про розподіл харчів. Він був добрим командиром, і ми скоро його полюбили. Як досвідчений і відважний командир він здобув собі заслужену славу в УПА. Бо хто ж в УПА не чув про сотенного Дідика, колишнього карпатського січовика, що прославив себе здобуттям і знищенням залізничної станції в Лупкові. Втікаючи від нас, польське військо загналося аж на територію Чехо-Словаччини, де воно було роззброєне й інтерноване і тільки на інтервенцію уряду повернене назад до Польщі. Ця втеча польського війська перед невідомим противником на територію чужої держави викликала була сенсацію в Празі. Закордонні кореспонденти з Праги й Варшави їхали на Лемківщину, щоб довідатися, що трапилося. І тоді вперше в польських і чехо-словацьких газетах, а також у іншій пресі, весною 1946 року появились репортажі про боротьбу УПА.

У травні 1945 року, себто тоді, коли закінчувалася війна в Європі, прийшли накази про зміцнення конспірації всього підпільного руху. Відтоді сотні не можна було називати прізвищем командира, лише кожна з них одержала номер польової реєстрації. Чоти переіменовано на "підвідділи", при чому й вони отримали свої числа.

Наша сотня дістала число У 94.

В той час розчленовано деякі сотні на чоти-підвідділи і кожній з них призначено операційний терен. Чоти-підвідділи об'єднувалися в сотню-відділ для більших акцій. Кожна чота будувала підземні бункри, криївки на харчі та зброю і підземні санітарні

шпиталики. Були дані інструкції як це треба робити.

Десь тоді нам відчитано наказ Головного Командуючого, генерала Тараса Чупринки, до бійців УПА, в якому, між іншим, було сказано, що в перемогу над Німеччиною внесли великий вклад і ми, українські повстанці. Ми не дозволяли німцям грабувати українські села і відплачували за розстріли і палення сіл. УПА у боротьбі з Німеччиною пройшла першу бойову школу. Тепер вона вступила на шлях боротьби з сталінським режимом, щоб боротися на життя і смерть. Цей наказ був надрукований у журналі "Повстанець" та в інших підпільних виданнях, які поширювано між стрільцями.

Ціле літо 1945 року ми тяжко працювали: копали бункри і будували криївки для переховування харчів, зброї, аmunіції та вираду; сушили сухарі і часто витягали їх з вогких криївок, щоб не заплісніли; відбували теренові вправи. Все це відбувалося в атмосфері поголосок про те, що з Німеччини йдуть транспорти червоноармійців і затримуються на залізничних станціях у місцевостях, де стоять відділи УПА.

Незабаром тривожні вістки справдилися. Ворог кинув частину Червоної Армії проти нас. У нашому терені майже в усі села прийшли червоноармійці. Вони широкими розстрільними прочісували сусідні ліси й поля. Ми переходили з місця на місце і старалися заховатись на тилах наступаючих частин. Лави червоноармійців часто проходили зовсім близько біля нас, отже мусіли бачити нас, але не зачіпали, лише стріляли по вершках дерев.

Головна Команда приготувилася на прихід Червоної Армії. Виготовлено велику кількість пропагандивної літератури усіма мовами народів СРСР і поширювано її всюди, де існувало наше збройне підпілля. Червоноармійці знаходили листівки в кишенях своїх шинелів і мундирів, піднімали їх на шляхах і полях, читали на парканах, будинках, телефонних стовпах і мостах. Листівки з'ясовували, що УПА не воює проти Червоної Армії, лише проти Сталіна і його НКВД, і закликали червоноармійців, після перемоги над Гітлером, повернути свою зброю проти Сталіна і його комісарів.

НКВД мав чимало клопоту з цією літературою. Командири виривали її з рук бійців, які підсміхаючись казали, що їм треба "курительной бумагі". Енкаведисти не знали, чи робити облави на "лісових бандитів" чи на листівки, щоб вони не попадали в руки червоноармійців. А "література" далі мандрувала з рук до рук і чимало причинилася до того, що Червона Армія виявила себе небоєздатною в боротьбі проти УПА й скоро була відкликана з "повстанських республік" далі на схід.

Прикладів небоєздатности Червоної Армії в боротьбі проти УПА можна навести дуже багато, і про них знає кожний колишній вояк УПА. Бували випадки, що під час несподіваної зустрічі Червоної Армії з УПА, не загинув ні один стрілець. Бувало, що відділи Червоної Армії відкривали "через помилку" вогонь по відділах НКВД, що переводили проти нас облави.

В нашій сотні був такий випадок: пройшовши форсовним маршем одного дня понад сорок кілометрів з одної гори на іншу, ми втомлені лягли відпочити під кущами над потічком. Ми були мокрі, бо змочив нас перед тим густий дощ і дехто виліз з-під кущів на поляну. Стрільці спокійно лежали на траві і сушилися, коли раптом на доріжці, недалеко поляни, з'явилася група червоноармійців з двома вівчурами. Це була передня стежа, за якою доріжкою посувався відділ, що нараховував коло трьохсот вояків. Тримавши своїх собак на припоні, бійці посідали на поляні і закурили. Вони були так близько, що ми навіть чули запах махорки. Наша ситуація була погана. Але бійці, покуривши, встали й пішли до села Затварниця. Пізніше ми дізналися, що вони

говорили в селі, що бачили в лісі "ету вашу УПА", але "оні нас не трогалі" і "ми їх тоже не трогалі". Подібних випадків було безліч.

Не минуло багато часу, і Червона Армія залишила наш терен. Забралися теж відділи НКВД, а з ними прославлені партизанські відділи "червоної мітли", що перетворилися в здеморалізовані банди. Мабуть усім їм Москва не довір'яла, бо задовго вони перебували на протиупівському фронті. На їх місце прийшли свіжі відділи НКВД з Сибіру й перші відділи польського "людового" війська.

Та на деякий час акції проти УПА майже цілковито припинились. Коли поглянути на той перший період наших бойових дій на Закерзонні, то треба сказати, що, не зважаючи на всякі недоліки, відділи УПА пройшли їх успішно без більших втрат. Ворог, при всій своїй чисельній і технічній перевазі, не зміг зліквідувати повстанський рух. Він поніс ідейну і фізичну поразку. Це, очевидно, надзвичайно скріпило наш дух і піднесло в нас віру, що боротьба з більшовиками таки можлива.

У червні 1945 року сотенний Дідик стягнув усі підвідділи й ми стали табором на горі Лопінник над селом Лоп'янка. Тут зроблено серйозні заходи, щоб одягти нашу сотню. Мундири ми шили з конопляного полотна. В них ми скидалися трохи на бойків, трохи на моряків. Фарбувати полотно ми не мали чим, але й на це знайшлася рада. На полонинах росло чимало чорних ягід. Стрільці качалися по них, і за кілька хвилин наші мундири нагадували німецькі маскувальні халати.

Сотенний Дідик дбав також, щоб ми фізично зміцніли і добре харчувалися. Харчі надходили з сусідніх кущів, і ми їх магазинували в криївках. Частину харчів здобували у ворога. Завдяки добрій розвідці нашої підпільної сітки ми часто заздалегідь довідувалися про різні транспорти і робили засідки.

В той час ми взяли в полон багатьох енкаведистів та різних партійних "риб". Шлях з Тісної до Балигорода вони називали "шляхом до пекла" й боялися його, як вогню.

У червні 1945 року на нашій горі відбувся курс політвиховників і культурно-освітніх референтів. Наша сотня охороняла курсантів. Я радо ходив туди на стійки і з цікавістю прислухався до викладів. Курсантів було приблизно сто, і всі вони були молоді, інтелігентні і добре озброєні підпільники. Там я зустрів мого доброго товариша з села Красичі Бука, який пізніше загинув у селі Полянка.

В перші дні липня наш табір відвідав курінний Рен і, як завжди, цікаво промовляв до зібраних стрільців. На його наказ нашу сотню знову розчленовано по підпільних кущах. Мене приділено до роя, який призначено в село Душатин. До нього увійшли: ройовий Мірник, ланковий Хмара, кулеметник Вихор, аmunіційний Кутик та, крім мене, стрільці Лук, Сметанюк та санітар Конарик. Декілька стрільців з нашої сотні перейшли до охорони курінного Рена, а дехто пішов до польової жандармерії під командою Грома і Дороша. Всіх інших розміщено роями в терені.

Перше село на шляху нашого роя було Тискова. Там ми довідалися, що в сусідньому селі Радева квартирувала сотня Бурого. В селі Наринське стояв курінь Прута, що прийшов з Чорного Лісу. Сотня Бурлаки відійшла у Перемищину.

Наступного дня періщив густий дощ. Коли ми польовою стежкою наблизилися до Радеви, звідти несподівано посипався кулеметний вогонь. Невже ж застава сотні Бурого прийняла нас за ворожу стежу? Ми залягли і чекали поки з'ясується ситуація. Та незабаром до нас донеслися крики і між хатами ми побачили польських жовнірів. Під свист куль ми щасливо відступили до лісу, а далі на вершок гори Турна. Там ми зайняли становища і обстріляли з кулемета ворога, ранивши кількох жовнірів. Поляки

підібрали ранених і в паніці подалися в бік Балигорода.

А дощ падав безупинно. На нас не залишилося сухого рубця. Ми ледве дочекалися сумерку і обережно зійшли з гори до села. Вже в перших хатах нам сказали, що ворога немає. Селяни були вдячні нам, що наша маленька група прогнала з села ворога, який бушував в їх скринях. Сотня Бурого ще попереднього дня залишила село.

Того ж вечора ми відійшли до села Бистре. Марш через гору Турна тривав до самого світанку. У Бистрім зв'язковий з Радеви передав нас іншому, і ми, не затримуючись довго, подалися далі. Над ранок прибули до села Колоничі, де нами заопікувалася станична. Це була гарна, молоденька дівчина, приємна й гостинна. Після сніданку ми заснули твердим сном. Нас охороняли селянські стійки. А коли ми прокинулися, на нас вже чекали запашні вареники, що їх зварили дівчата.

Розпрощавшись із станичною, ми пішли горами Хрещатої до села Суковате. І тут станичним була молода дівчина. Пригостивши нас молоком і хлібом, енергійно наказала нам іти спати, запевняючи, що поставить стійки з місцевих підпільників.

В цьому селі ми затрималися кілька днів, щоб допомогти селянам у жнивях. Жінки не могли надивуватися, як ми швидко звиваємось із серпами. Місцеві селяни не вміли жати; вони косили збіжжя косами.

І знову впоперек Хрещатої, попід ялиці і смереки, ми помаршували до Душатина. Сонце вже ховалося за гору Дишова, копи ми увійшли до села. Переночувавши, раненько ми подалися до Микова. Там на нас чекав сотенний Дідик з Корпом і Кудияром. Після наради з місцевими кушовими, вони порозділяли стрільців до підпільних кущів. А треба знати, що підпільні кущі у великих селах приймали до себе цілий рій, а в менших по кілька стрільців. Санітара Конарика, мене й стрільця Лука призначено до куща в селі Прилуки.

Перед нашим відходом у призначений терен, за порадою місцевих підпільників, сотенний рішив зробити пропагандивний наступ на село Манів. Місцеве населення було за своїм переконанням русофільське і тому добровільно співпрацювало з більшовиками й поляками та дуже боялося українських повстанців. І поляки і більшовики розмальовували нас як бандитів, убивців та дикунів, що зарослі, з ножами в зубах та автоматами в руках, нападають на села і чинять криваву розправу над жінками й дітьми. Отже наша сотня мала завдання доказати, що ми не такі, як нас змальовує ворог.

Наш рейд на Манів виглядав так: наша сотня підійшла під село і зупинилася в лісі. Але селяни побачили розвідчу стежу і повідомили міліцію у Волі Миговій, і тоді на нас посипалися постріли з гарматок і мінометів. Ми зачекали в лісі до ночі, і тоді зайшли на горішній кінець села. Але там не було нікого. Люди втекли перед нами. Поляки знову взяли нас під обстріл.

Хоч-не-хоч, нам довелося вертатися до лісу. В хатах, до яких ми заходили, нікого не було, крім малих дітей і старих. А вони були перестрашені до такої міри, що не могли вимовити слова.

Вночі прибули до нас кілька збройних боївок і роїв з нашої сотні. На другий день увечорі ми з усіх боків увійшли в село, зганяючи людей на віче до великої читальні. Багато плакало з страху. До зібраних промовив політвиховник Діброва, що дуже добре говорив лемківським говором. Він почав лагідно пояснювати, що ми ніякі бандити, а такі самі люди як вони, їхні брати тієї самої віри й того самого народу. На доказ цього він почав читати молитву. Молитва, що її за політвиховником повторювали стрільці,

зробила своє: люди перестали плакати. Їхній страх почав поволі відходити. Після молитви Діброва пояснив їм, чому ми сидимо в лісах, а не в рідних хатах, що вороги — москаль і поляк, а тепер ще в комуністичній масці.

— Не вірте в того, що про нас розповідає ворог, бо він, лем, хоче розсварити нас, аби легше запанувати над нами, коли будемо слабі. Ми ваші браття, не вороги!

А коли стрільці заспівали лемківських та повстанських пісень, залею знову потряс плач, але це вже не був плач страху, але плач радості, а може й жалю. Віче закінчилося далеко поза північ. Не зважаючи на пізню пору, люди ще довго гуторили з нами і слухали оповідань про нашу боротьбу, а дехто навіть запросив вояків додому в гостину.

Після віча сотня заквартирувала у горішньому кінці села і стала сенсацією для населення. Люди, які були на вічу, розказували про нас тим, що повтікали. А коли одного дня відділ польської міліції прибув до села реквірувати курей, ніхто не попередив міліціонерів, що в горішньому кінці села є відділ УПА, і тому два підстаршини й три міліціонери зовсім легко попались нам у руки. Вони думали, що ми їх зараз таки постріляємо, або будемо "різати". Тож велике було здивування, коли після переслухання ми їх відпустили.

Від полонених міліціонерів ми довідались, що їх комендант дуже боїться, щоб українські повстанці на них не напали, і що він правдоподібно хотів би зустрітися з нашими старшинами, але не знає як встановити зв'язок. Наші командири переказали, щоб він прийшов на зустріч в асисті п'яťох осіб, а за безпеку його вони ручаються старшинським словом чести. Зразу після відходу полонених, чоти заїняли становища на вершках гір над селом Манів, в селі залишилися тільки ті стрільці, що мали порядні однострої, а кулемети розставлено так, щоб справити на делегатів відповідне враження. У них один кулемет припадав на двадцять-тридцять вояків, а в нас на десять стрільців.

Згодом зорці повідомили, що йдуть двоє чоловіків у напрямі на Манів. За годину селом пройшли два польські вояки й увійшли до хати, де ми квартирували. Віддавши салют, вони повідомили, що їхній капітан, разом з поручником та чотирма підстаршинами, приїде на зустріч з старшинами УПА. Вони підуть просто в ліс, бо бояться доносу до більшовиків. Щоб не було ніякої помилки, вони нестимуть шапки в руках.

За кілька годин шестеро чоловіків наблизилися до місця нашого постою у лісі. Там їх зустрів наш кулеметник і показав дорогу до чергової застави. В деякому нервовому напруженні "парляментаристи" увійшли до хати наших старшин і привіталися з ними по-військовому, називаючи свої прізвища і військові ступені. Те саме зробили наші старшини. Розмова спочатку йшла мляво, але згодом язика їм розв'язалися і вони поставили ряд пропозицій, які зміряли до того, щоб обидві сторони припинили зачіпні акції. Наші відповіли, що вони готові прийняти пропозиції під умовою, що поляки перестануть грабувати наші села і тероризувати українське населення.

Польський капітан виявив, що належить до підпільної організації ВІН1, а інші співрозмовники є симпатиками цієї організації; йому відомо, що між УПА й ВІН заіснувало порозуміння і тому він бажає цього на своєму терені.

Коли переговори закінчилися, капітан радісно заявив, що наступна ніч буде першою у їх станиці, коли він спатиме спокійно і не боятиметься, що УПА розгромить його станицю, як це сталося вже не з одною, про що пишуть польські газети. Він

висловив радість, що зустрівся з інтелігентними людьми та з військом, в якому дисципліна краща ніж у польському "людовому" війську.

Настало перемир'я. І ми і поляки тепер спали спокійно. Наші старшини гостювали навіть у цього капітана й мали змогу зблизька оглянути його бункри. Він також подарував їм чимало амуніції. А населення Манова, що ще недавно відмовлялося називати себе українцями й боялися УПА як вогню, почало ставитись до нас дуже прихильно.

Подібні віча як у Манові ми перевели в селах Зубряче, Лішня, Солинка, Бальниця, Зубенське і Щербанівка. В цих селах населення було свідоме і в них діяла підпільна мережа. По закінченні пропагандивного рейду ми розійшлися по призначених кущах.

Прилуки, куди призначено нашу трійку, лежить над річкою Ослава. Це було свідоме і добре зорганізоване село. Кущовим у ньому був Ясень, молодий та інтелігентний хлопець з середньою освітою; військово-організаційним референтом — Явір, родом з Команьчі; культурно-освітнім — Діброва з Наддніпрянщини; харчовим — Колодка; зброярем — Вуйко, обоє з Команьчі. Серед цих лемків відрізнявся Діброва, молодий кремезний мужчина з інтелігентним обличчям. Він напрочуд добре вивчив лемківський говір і був знаменитим пропагандистом.

Нашу трійку розділено так: мене й стрільця Лука призначено до вишколу СКВ, а Конарика іменовано санітаром куща. Тереном дій нашого куща були Прилуки, Душатин, Ославиця, Радошиці, Довжиця, Команьча і Туринське. В Команьчі, щоправда, стояла ворожа залага: двадцять п'ять енкаведистів, сотня польського КОП2, шістдесят міліціонерів МОБЗ, двадцять п'ять міліціонерів залізничної міліції та незначна кількість поліції СБ4. А нас усіх було п'ятнадцять.

Але наші сусіди рідко показувалися в інших селах. Енкаведисти поволі ліквідували свої справи в Польщі й передавали все полякам.

Ми і тут переводили віча серед населення. Діброва уміло пов'язував свої промови з концертною частиною, в якій брало участь також населення. Ми наклали контингенти для УПА, по кілька кілограмів збіжжя та інших продуктів від господарства. Основний "контингент" ми забирали від польського війська конфіскуючи по дорогах транспорту харчів до Сянока та інших міст.

Ми вели також пропаганду серед молоді, щоб вона поповнювала ряди УПА й збройного підпілля. Наші заклики були досить успішні, бо за два тижні ми мали понад шістдесят новобранців у нашому СКВ. Кожний прийшов у власному мундирі та приніс з собою виряд, якусь зброю й стільки амуніції, що нею можна було обділити дві сотні. Ми мали один легкий чеський кулемет, два важкі німецькі, один радянський дехтяр, дві десятизарядки, чотири папаші й велику кількість рушниць.

Новобранців ми поділили на дві чоти і вишколювали їх в партизанській тактиці — робити засідки й наскоки, затирати за собою сліди в марші, конспірувати себе на становищах і постоях, втримувати зв'язок, вести розвідку та, звичайно, стріляти з усіх родів зброї. Ми часто відбували нічні марші на далеку віддаль, щоб новобранці навчилися маршувати в терені та набули фізичної вправи. На політично-виховних заняттях обговорювано програму українського визвольного руху.

Пам'ятаю, як одного дня відвідав нас командир Хрін. Він приїхав на коні в товаристві зв'язкових. Одягнений в шапку-кубанку з шликом, він виглядав як полковник з козацьких часів. Я тоді побачив його вперше. Командир Хрін приглядався нашим вправам і давав деяким стрільцям поради. В одного стрільця він узяв рушницю і покликав мене.

— Дивіться, це "панночка без сукенки" — сказав він.

Рушниця не мала замка. Коли командир відійшов, ми пройшли розстрільною полем вправ і знайшли замок у картоплиську. Стрілець навіть не помітив, що загубив його.

Командир Хрін прибув до нас з Перемищини організувати нову сотню з новобранців. І справді, за два тижні він створив дві чоти з міських та підміських "батарів" Сяніччини. Ця сотня пізніше довершувала різні чуда в боях, а ворог боявся "Гриня" і його "молодзъцув", наче вогню.

Місця постою нашого куща ми змінювали часто, переходячи з села до села. Одного разу, коли ми квартирували в Прилуках, трапився нам нещасливий випадок. Стрілець Слимак, родом з Команьчі, одягав у хаті пояс з причепленими до нього гранатами. Одна з них відбезпечилася. У кімнаті, крім нього, було кілька дітей. Щоб граната не вибухла між дітьми, стрілець Слимак вибіг на двір, і граната вибухла на порозі, розриваючи дощенту двері й героїчного стрільця. З Команьчі прибігла його мати, і ми поховали Слимака в Прилуках. За цей нещасний випадок нам довелося наслухатись від сотенного Дідика, який не перебирав у словах, картаючи нас за погану опіку над новобранцями.

Другий випадок трапився нам у селі Туринське. Наш зброяр Вуйко, квартируючи в одній хаті, поклав зброю в кутку. Заговоривши з господинею, він не помітив, що малий хлопчик почав бавитися пістолем. Пістоль вистрілив, і куля трапила Вуйка в живіт. Раненого Вуйка я відвіз до села Середнє Велике, де лікар УПА негайно зробив йому операцію. Вуйко, слава Богу, скоро видужав. Пізніше ніколи не лишав зброї по кутках та ще й іншим наказував, щоб такого не робили. Про цей та подібні випадки у нас склалася поговорка, що "раз на рік зброя сама стріляє".

Польські застави в Команьчі довший час нас не зачіпали, навіть тоді, коли ми заходили до села. В селі було багато українців, з яких чимало вступило в наші ряди, але були й такі, що співпрацювали з поляками і доносили їм про кожний наш рух. Особливо багато надокучив нам один залізничник, якого ми не раз попереджували, щоб припинив своє зрадницьке діло. Коли це не допомогло, ми рішили навчити його розуму. Не оборонили його і польські вояки, які охороняли залізничний шлях і ночували з ним в залізничній будці. Підглянувши через вікно, що польські жовніри сплять, стрілець Лук тихенько прокрався до хати і приклав залізничникові автомат до голови. Він без спротиву дав себе привести до лісу. Там ми його покарали двадцять п'ятьма шомполами. І виявилось, що декому таки треба шомполів, щоб у нього заговорило сумління. Від того часу він перестав доносити на нас, а в деяких ситуаціях навіть помагав нам.

На початку серпня нам трапилася цікава пригода. Ми йшли вночі з Ославиця до Душатины через гору Маківка. Наша розвідка зауважила по другій стороні гори польський військовий відділ. Щоб перевірити ситуацію, я із стрільцем Яличкою тихенько і обережно підкрався аж на другий бік гори. Не зауваживши нічого підозрілого, ми завернули назад. Ледве ми спустилися з лисого вершка гори до перших дерев лісу, як Яличка сіпнув мене за рукав і показав на вершок гори. Я глянув і остовпів. У саяві місяця побачив якісь тіні, що з блискавичною швидкістю наближалися до нас. Поляки? Ми сховалися за дерева. А тіні вже майже біля нас.

— Дикі кабани! Стадо диків! На дерево! — закричав Яличка. Але лізти на дерево було запізно. Я з розпуки випустив серію за серією просто собі під ноги. Дики розбіглися на всі боки. О кляті! Їх було мабуть з тридцять. Я налякався їх більше, ніж більшовиків. Глипнув на Яличку, а він, бідолаха, не встигши вилізти на дерево, висів

на гіляці і кумедно гойдав ногами. Раптом недалеко від нас заторохкотіли кулемети. Виявилося, що це наші хлопці йшли нам з допомогою, думаючи, що ми попали в польську засідку.

На другий день ми смажили і варили вбитих кабанів. Було при тому багато сміху і жартів, мовляв, я і Яличка такі небезпечні, що навіть дикі кабани роблять на нас засідки.

А кілька днів пізніше ми влаштували справжнє полювання на цілі стада диків. Селяни нарікали, що вони нищать їм бараболлю. Першої ночі ми просиділи в картоплинні до ранку і не то що не вполювали, але навіть не побачили бодай одного дика. А селяни сказали, що кабани зрили картоплю в іншому місці. На другу ніч ми порозставляли стрільців по картопляних полях і казали їм взяти з собою кулемети. Коло півночі на одному картоплиську відізався кулемет, а за ним почувся розпачливий крик — рятуйте! Ми підбігли і побачили таку картину: кулеметник залишив кулемет, а сам виліз на невеличку сливу. Під нею був величезний кабан і порскаючи підгризав дерево. Довелося визволяти товариша.

В селі Зогочев'я станиця польської міліції тероризувала українське населення. Нічого не помагали попередження нашого командування. Тоді в половині серпня сотня Бурого наскочила на міліціонерів, розбріла, забрала чимало зброї й амуніції, а приміщення станиці спалила.

В Зогочев'ї була теж станиця НКВД у складі п'яťох чоловіків, але вони і пальцем не рушили, щоб боронити своїх польських колег. Згодом вони нав'язали контакт з нашим місцевим кущем і багато допомагали поворотцям з Німеччини. А треба знати, що поляки знущалися над українцями, що поверталися з Німеччини, називаючи їх коляборантами.

На жаль, тих енкаведистів скоро перенесли на схід. Серед селян кружляла вістка, що їх покарано за прихильне ставлення до українського населення і за співпрацю з УПА.

В той же час сотня Кармелюка наскочила на станицю польської міліції в селі Волковия і взяла її підступом без одного пострілу. Стрільці перше схопили коменданта станиці й змусили його провести їх до будинку. Стійка затримала групу перед приміщенням, але пізнавши коменданта, пустила їх усередину. В хаті польські міліціонери, побачивши наставлені автомати, піддалися без спротиву. Повстанці взяли в полон шістдесят міліціонерів, здобули чимало зброї й мундирів, забрали усі архіви, між якими були списки сексотів, а будинок висадили в повітря. Полонених міліціонерів відпущено на волю, за винятком тих, що грабували і мордували місцеве населення. Їх поставлено під польовий суд.

Ще в липні 1945 року, наш СКВ одержав інструкції нав'язати контакти з польським підпіллям ВІН і НСЗ і переговорити з ними про спільні військові дії. Такі контакти нав'язували наші відділи по усьому Закерзонні, і вони дали основи до численних зустрічей з представниками польського антибільшовицького підпілля та до укладу договору з проводом польської організації ВІН, що складалася з бійців колишньої АК6, які не хотіли вийти з підпілля після створення народньої Польщі. З представниками НСЗ договору укласти не вдалося, бо вони вороже ставилися до українців. НСЗ визначалися жорстокістю супроти українського населення. Було багато випадків, коли відділи НСЗ палили цілі українські села і нищили населення.

В нашому районі перша зустріч з представниками польського підпілля відбулася в селі Царинське.

Зате в околиці Прилук польського підпілля не було. Тому ми застосовували методу братання з польським військом, серед якого було чимало симпатиків організації ВІН. Для пропаганди ми отримали безліч літератури польською, російською та білоруською мовами. У польському війську було тоді чимало росіян, що вдавали поляків. Польське населення придумало для них дотепну назву "поп" — "пелньонци обовйонзкі поляка". Було там теж багато білорусів із західніх областей Білорусії, приділених до Польщі після встановлення нового кордону з СРСР. За оповіданням самих білорусів було їх там приблизно один мільйон. Особливо багато було їх у 34 полку піхоти, що стояв у Сяноці.

В наших пропагандивних листівках говорилося, що УПА не воює проти польського народу, ані проти польської армії. Вона воює проти московсько-більшовицького окупанта України й Польщі. Ми закликали поляків спільно боротися проти Москви, не виступати проти українського населення, не нищити і не грабувати його. В листівках було теж сказано, що УПА не буде зачіпати польського війська, а буде стріляти лише, щоб обороняти себе і українське населення. Але польських вояків попереджалося, що око повстанця й дуло кулемета стежать за ними, а кожний злочин проти безборонного населення буде перевірений і покараний.

Такі листівки наші розвідчики розкидали в усіх скупченнях польського війська, під казармами й окремими будинками; вкладали до плащів, прибивали на стінах будинків, на телеграфічних стовпах при шляхах, або пересилали поштою. Листівки з тим же змістом російською мовою отримували "попи" й енкаведисти.

З часу поширення листівок, польське військо сміливіше переходило шляхами та лісами, знаючи, що на нього не посипляться несподівані постріли. Бувало й таке, що помітивши здалека українських повстанців, поляки махали до нас шапками. Деякі станиці польського війська навіть розповсюджували наші листівки. Передовою в цій роботі була польська міліція у Волі Миговій.

Одного дня ми вийшли на словацький кордон по зброю й амуніцію, залишену словацьким військом. Заквартирували у селі Радошицях, ми ходили з місцевими хлопцями на старі окопи та збирали зброю і амуніцію. Робота була дуже небезпечна, бо нам доводилося ходити по замінованих полях.

І коли ми верталися з зброєю з окопів, зауважили чотирьох польських жовнірів, що прямували до села Довжиця. Ми сховалися в кущі і почали чекати. Коли вони зрівнялися з нами, ми роззброїли їх, завели до хати і почали гутірку. Жовніри були перестрашені і спочатку тільки мовчали. Далі вони розговорилися ламаною польською мовою. Виявилося — вони білоруси.

Розмовляючи, ми оглядали наших гостей. Вигляд їх був жалюгідний — мундири полатані, черевики обв'язані дротом, сорочки брудні. Мабуть їх вигляд віддзеркалював рівень життя в народньо-демократичній Польщі. Бо хоч у нас була суміш одностроїв — польських, німецьких, словацьких та радянських — але чоботи в нас були вичищені, сорочки і мундири чисті, на головах шапки-петлюрівки з відзнакою тризуба. До речі, ці тризуби робили самі стрільці з алюмінієвих ракетних набоїв. Були стрільці, що виконували ці тризуби справді по-мистецьки.

Полонені розповіли нам про польські гарнізони в околиці. Вони належали до частини КОП, та йшли саме на кордон на службу. Один з підстаршин сказав нам, що недавно дежурив біля свого командира і чув, як цей розмовляв телефоном про ті самі справи, про які й ми говорили. Наділивши полонених листівками, ми їх відпустили.

Таких засідок було багато. Не один польський вояк, що побував у нашому полоні,

мав нагоду особисто ствердити, яка велика різниця була між тим, що про нас говорила ворожа пропаганда, і дійсністю.

В наслідок нашої пропагандивної роботи, ми довший час мали спокій з поляками. Польські старшини навіть писали листи до нас. Я сам, наприклад, бачив листа польського командира з Команьчі, який жалівся, що наші повстанці поранили їхнього кулеметника в коліно, а кількох вояків у плечі. Він виправдувався, що його жовніри стріляли так собі "на віват", без наміру зачіпати нас.

Та стрілянина трапилася в Ославиці. Проїжджаючи через село, поляки стріляли не "на віват", а у вікна хат. Тоді я пустив по них серію з кулемета.

В іншому випадку, командир польської станиці в Радошицях прислав кущовому Ясеню запрошення для нашого відділу на забаву. Ми з нього не скористали і чемненько відмовились. Але деякі наші стрільці бували на таких забавах. Стрілець Залізо оповідав, що в розпалі однієї такої забави, один танок призначено виключно для українських і польських вояків.

Згодом поляки примирилися з фактом існування УПА. Деякі справи обговорювалися на зв'язкових пунктах польського підпілля, а акції проти нас поляки переводили лише тоді, коли їх змушували до того російські наставники.

Але жити з поляками в мирі довго не довелося. У вересні 1945 р. польський уряд, довідавшись про неписане перемир'я, почав перекидати військові і поліційні частини. Дивізії, що стояли в нашому терені, перекинуто вглиб Польщі, а на їх місце прислано дивізію піхоти з Варшави. Ситуація відразу змінилася. Знову почалися грабунки, вбивства, насильства і облави на повстанців. Треба було перейти з сіл до лісу.

Ми почали робити засідки на ворога, найчастіше при дорогах до сіл Туринське, Зайнички, Ославиця, Довжиця. Полонених з летючками ми відпускали додому.

Не зважаючи на стан напруження, ми ходили в села до церкви. Одного разу поляки хотіли заскочити нас в церкві. Але вони не врахували, що коли одні з нас молилися, інші вартували. Наші застави обстріляли їх з кулеметів, і ми спокійно вийшли з церкви і відступили до лісу.

В той час до нас прийшла вістка про трагічну смерть нашого політвиховника Діброви. Згинув він у зустрічі із стежею чорноліського куреня Прута, який саме вертався з першого рейду по Словаччині. Стежі куреня Прута, Діброва і ще один стрілець, який ішов з ним, здалися ворогами.

Прут якраз перед тим звів великий бій з поляками і енкаведистами недалеко Риманова. Поляки наскочили на наших несподівано, Прут втратив у цьому бою одинадцятьох стрільців.

Була неділя. Ми щойно вернулися до села Прилуки. Цілий тиждень падав дощ. Періщив і того ранку. Наші господарі і кілька стрільців пішли до церкви. Кликали й мене, але я відмовився. Чи дощова погода, чи змучення (ми цілий тиждень магазинували харчі в криївках) були причиною мого дивного неспокою і нервовості — не знаю. Я навіть без причини нагримав на стрільців, щоб не розставляли зброї по кутках, але тримали її біля себе.

Чоботи мої ще не висохли з попереднього дня і ноги пекли. Я з правила ніколи не роззувався вдень, але тим разом зняв чоботи, переполоскав онучі і повісив біля печі. Сам сів коло вікна і незчувся, як задрімав.

Мені приверзлося, що хата, в якій ми квартируємо, стоїть на високому горбі з видом на Команьчу. Дорогою на тачанках їдуть більшовики. Раптом коні завертають і їдуть прямо на нашу хату. Я хапаю зброю і — в той момент прокинувся. Все ще під

враженням сну, я поспішно взувся і крикнув "гостре поготівля". Хлопці глянули на мене здивовано, а Лук, Конарик і Явір почали насміхатися, мовляв, спав п'ять хвилин, а вже робить алярм. Я їм розповів свій сон і далі переконував, що в хаті небезпечно. Вони байдуже махнули руками і сказали, що краще вийти на дощ, ніж слухати моїх теревенів. Та не встигли вони вийти на подвір'я, як з гори Дашова посипалися серії з кулеметів. Ті, що були на порозі, метнулися по зброю. Я вхопив кілька рушниць, вискочив за хату та кинув зброю тим, що були на подвір'ї. Велике щастя, що хата заслонила нас від ворога. Лук зі своїм відділом побіг у бік Туринського на Хрещату, і ворог спрямував туди увесь свій вогонь. Я використав той момент і зі своєю групою попрямував у протилежний бік. Пробігши кусок ярмом, ми почали обстрілювати ворога і таким чином давали змогу іншим долучитися до нас. Та не всім вдалося вирватися з села. Кулеметник з відділу Лука розгубився і почав бігти то в нашу сторону, то завертати в бік Лука. Ми зміцнили вогонь по ворогові, але він зробив те саме і поціливі кулеметника.

Кілька днів після наскоку поляків на нас, ми вирішили відплатити їм в Команьчі, де вони мали свій гарнізон. На поважну акцію нас було замало, але налякати ми їх могли.

Ми примостилися на горі Дашова з мінометом і трьома кулеметами. Військовий будинок було нам видно як на долоні. Орудувати мінометом ніхто з нас не вмів, і тому ми виміряли віддаль "на око". Коли почало смеркати, ми випустили на пробу один набій і впили очі в будинок гарнізону. Долетить чи ні? На нашу радість над хатою знісся великий клубок чорного диму. Міномет був добре наставлений! І тоді ми почали посилати один набій за другим. На придачу наші кулемети з запальними кулями засипали подвір'я фосфорним вогнем. Залога гарнізону попала в паніку і втекла з будинку до бункрів. Так ми обстрілювали їх, аж поки два наші стрільці, на одному з горбів по другому боці Команьчі не вистрілили дві ракети в напрямі села. За весь час нашої "акції" ворог не вистрілив ані разу. Випустивши всі "куферки", ми розібрали міномет і вернулися до табору. За нами залишився знищений будинок і поруйновані бункри. Ворог мав кількох ранених. Такі напади ми повторювали кілька разів. Звичайно вночі, коли падав дощ і було зимно.

Кілька тижнів після приходу варшавської дивізії, в наші сторони прислано ще одну дивізію. Ворог щораз частіше нападав на наші села. Ми в свою чергу мінували мости на дорогах і залізничних шляхах і посилили засідки.

Мінуючи міст на річці Сян, був смертельно поранений ройовий Морозенко. Одна міна вибухла, і на нього впав тяжкий стовп. Він утратив слух і мову. Коли заалармовані вибухом поляки наскочили на нас, ми не могли забрати з собою Морозенка. Пізніше ми дізналися, що він не прийшов до притомності і за кілька днів помер.

У Явірнику коло Файчеськ, СКВ під командою чотового Гриня та ройового Граба, зазнав великих втрат. В бою поляки взяли в полон двадцять дев'ять новобранців, а одного вбили. Пізніше кількох з них випустили на волю, а решту замкнули до в'язниці.

А СКВ з села Середнє Велике під командою Дороша зробив засідку на поляків в селі Кальниця і там їх добре перетермосив. Кілька днів пізніше поляки спалили Кальницю.

У вересні наш куц відвідав сотенний Дідик і тоді ми вперше почули, що ворог збирається виселювати наших селян і готує

Я дістав наказ перейти до куща Середнє Велике, де мене приділено до роя Байдака. СКВ нараховував п'ять роїв. Перший рій очолював Соловій, другий — Зелений, третій — Байдак, четвертий — Дуб, п'ятий — Кутик. Чотовим був Дорош, військово-організаційним — Корп, кущовим — Мирон. В рою Байдака я зустрівся і подружив з молодим стрільцем Смерекою. З нашої сотні були ще Снігур і Чиж.

А вже в жовтні, на наказ сотенного Дідика, ми зібралися на Хрещатій над потоком, що пливе до села Суковате. Сотенний ходив сердитий, постукував палицею і воркотів під носом.

До збірки стали усі кущі. В усіх вояків була автоматична зброя, добрі мундири і взуття. Гірше було з шинелями, але майже кожний вояк мав пояс із шкіряною торбою.

Сотенний шкутильгав між вояцтвом. Перегляд тривав довгі години. Хлопці, без плащів, мерзли і цокотіли зубами. Сотенний тикав палицею на торби і пояси та приказував:

— Коли ви замість плащів придбали офіцерські паси і торби, то хай вони тепер гріють вас!

За кілька днів із зібраного вояцтва сотенний Дідик створив бойову сотню в такому складі: чотові — Грань, Корп, Круча, Соловій; бунчужний — Кудияр, сотенний політвиховник — Бойко, чотові політвиховники — Кавка, Микита і Zenko; комендант польової жандармерії — Дорош. Крука призначено сотенним санітаром, а Конарика, Скакуна, Василя і Пасічника (раніш мав кличку — Пательня), чотовими санітарами. Інтендантами стали Човен і Обласний, на місце Хитрого, який лишився в терені. Ройовими стали: Палій, Кора, Райтер, Ославець — в першій чоті; Граб, Байдак, Новий, Найда — в другій; Крамаренко, Зелений, Рібка, Галайда — в третій; Урал, Їва, Кутик, Луговий — в четвертій. Рій складався з дев'яťох стрільців, десятий — ройовий. Створено теж дві чоти з новоприбулих, на чолі з Прикуєм і Громом. Лайбіда, Коля, Кіса, Річка і Херсонець очолили рої. Ці чоти перейшли під командування Хріна, який організував нову сотню. Деякі з наших стрільців, наприклад, Хитролис і Сухий, залишилися в районі. Наш кухар Голуб перебрав гарбарню на Хрещатій. Мокрий залишився в кущі Чарноти. Старих віком вояків звільнено.

Центром таборування сотні стали гори Хрещатої — Кичера і Буковиця.

РОЗДІЛ 10

Восени 1945 року ворог почав стягати військо на Лемківщину, творити нові і зміцнювати дотеперішні станиці та посилювати свою діяльність по наших селах.

Серед населення щораз частіше говорилося, що Польща готується виселити українських селян з їх прадідівської Лемківщини кудись далеко, правдоподібно до СРСР. Частина населення, головно збаламучена русофільством, ще 1944 року виїхала добровільно на схід. На їх господарства червона Польща прислала своїх колоністів — мазурів та виселенців з Галичини.

Чутки про виселювання українського населення скоро стали дійсністю. Польські збройні сили і НКВД почали нападати на поодинокі села (головно недалеко Сянока) та насильно вивозити людей. Ці акції провадилися в найбрутальніший спосіб, приблизно за такою схемою: військо кількома наворотами нападало на село, грабувало і било селян та насилувало жінок. А щоб нагнати ще більше страху, поляки вбивали в селі кільканадцять чоловіків і жінок та залишали їх на видних місцях. Коли в селі вже не

було нічого, ані коней, ані худоби, ані возів, а в хатах навіть глиняного посуду, тоді приходив наказ, щоб за п'ятнадцять хвилин усі були готові до виїзду. Хто не встигав, того силою витягали або й в'язали і виносили на вози. Це все відбувалося в супроводі побоїв. Найупертіших, що не хотіли лишати своїх хат, вбивали.

Збірні пункти були в Сяноці і Риманові. Там "сортували" — одних замикали до в'язниць, а інших відправляли на схід.

Польські колоністи діставали зброю й творили допомогіві відділи міліції ОРМО1. Ці банди розправлялися з селянами ще жорстокіше, ніж військо. Вони волочилися по селах, грабували і вбивали. Наших людей, які ще жили по селах, вони не пускали до міста на закупи, а тих, що їм вдалося непомітно просмикнутися, в поворотній дорозі грабували, били і замикали до в'язниць. Декого роздягали догола, без різниці чоловік чи жінка, і так пускали додому.

Селяни приходили до нас і розповідали про ці знущання. Наша сотня дістала наказ перевести кілька відплатних акцій в селах колоністів — Новосільці, Довге і Писарівка.

Одного вечора наша сотня стрінулася з сотнею Хріна і ще кількома боївками. Ми довго маршували лісами і полями, а потім поділилися на бойові групи. Нашій хоті Корпа доручено тримати заставу від сторони Сянока. Ми залягли на чистому полі — місце не найкраще, але в темряві важко було знайти відповідніше. Ми мали з собою чотири кулемети і кілька пачок аmunіції.

Точно о першій годині ночі злетіла вгору зелена ракета — знак, що акція починається. Відразу після того почали спалахувати вогні. Спершу лише то тут, то там, а згодом злилися в одну велику пожежу. Повітрям потряс сильний зрив. Це вилетів у повітря будинок залізничої зупинки.

Завдання виконав рій Ославця. Щоб схопити стійкового при станції, кілька стрільців зайшли ззаду, а сам Ославець пішов прямо на нього. Коли поляк запитав про кличку, Ославець, вдаючи п'яного відповів:

— На холере ці гасло, цо не познаєш мнє?

Стійковий націлівся стріляти, але в той же момент хтось із стрільців вхопив його ззаду. Решта пішла гладко. Одні вскочили всередину і роззброїли міліціонерів, інші в підвалі заложили міни.

Детонація зриву заалармувала поляків по селах. Почалася стрілянина, що незабаром перейшла в справжній бій. Полякам на допомогу поспішила застава з Сяноку, але не встигла вона показатися на дорозі, як ми сипнули по ній вогнем. З їх групи лише декому вдалося втекти, більшість згинула. Незабаром небо перетяла червона ракета — це був умовлений знак відступу.

Над ранок наші сотні були вже в селі Волиця. Була неділя. Люди, йдучи до церкви, дякували нам за відплату полякам. Тут ми простояли цілий день. Розвідки принесли вістку, що під час нашої акції згинуло понад триста ворожих вояків, не кажучи про велике число поранених.

Незабаром після акції на Новосілки та інші села ми знищили польське "летунство", що складалося з трьох літаків радянського виробу "кукурудзяників", як їх усі називали. Вони часто кружляли понад лісами та селами, і тоді нам треба було гасити вогні і ховатися від них. Літаки ті бомб не скидали, але, помітивши нас, обстрілювали або скидали гранати. Це нас дуже дратувало і ми постановили за всяку ціну їх знищити.

І от одного разу, коли наш рій переходив Хрещатою, "кукурудзяники" вперто

кружляли над лісами. Наш кулеметник Вихор виліз на сухий стовбур зі своїм МГ 42 і причіпивши мірничий приціл, націлився в літака. Але літак пролетів. Ми засміялися, але Вихор не здавався. Сидів на стовбурі і чекав. І дочекався. Літак надлетів. Вихор сипнув коротку серію з кулемета і ... літак закрутився, втратив рівновагу, зробив півколо та полетів додолу. В подібний спосіб інші сотні збили ще два літаки. Так перестала існувати польська "повітряна сила" на наших теренах.

Наші сотні єдналися лише для деяких акцій, а поза тим кожна мала свій терен дії. І так, наша сотня обняла опіку над селами Токарня, Воля Петрова, Камінне, Карликів, Полонна, Прибишів, Вислок Великий, Репедь, Куляшне, Щавне, Явірник, Чистогорб і Файчиська. Їх українське населення було свідоме і добре зорганізоване. Навколо було багато лісів.

Сотня Хріна оперувала біля Сяноку, Ліська, Загір'я — в селах Ратнавиця, Небощани, Вільхова, Дудинці, Побідно, Надоляни, Новотанець, Нагоряни та інших з мішаним населенням. Ці села були багаті, але перебувати в них було небезпечно.

Сотні Мирона, Кармелюка і Бора зайняли села від Райського до Балигорода і всі села "трикутника" аж до сіл Сянки, Соколики, Бинькова. Цей терен був бідніший на харчі ніж наш, але ліси були майже непрохідні. Ми доставляли їм харчі з наших околиць.

У всьому терені діяння УПА розвинувся свого роду промисел. Створено майстерні направи і перерібки зброї, миловарство, продюковано бандажі і деякі санітарні приладдя, не кажучи вже про відзнаки з тризубом тощо.

Хоча ворог кинув великі сили проти наших відділів, то розбити нас не було легко. Він мусів вести важкі бої з нашими сотнями з великими втратами в людях та зброї, не зважаючи на те, що поляки перевищали нас удесятеро, а деколи і вп'ятдесятеро. Справа в тому, що польські жовніри дуже нас боялися. Коли наші стрільці зривалися до наступу, поляки звичайно втікали в такій паніці, що старшини не були в силі їх зупинити. Гірше було з більшовиками. Вони не жаліли людей, і бої з ними були дуже криваві.

Ми вживали усіх можливих заходів, щоб припинити виселювання. Робили засідки, де лише було можна. Поляки казали, що в них стріляє кожний куш. Бувало, протягом одної ночі вилітали усі мости на головних дорогах та залізничних коліях. Після таких акцій увесь комунікаційний рух паралізувався на кілька тижнів.

Під кінець жовтня на збірці сотні вибрано з-поміж нас сорок досвідчених стрільців виконати секретне, як нам сказано, завдання. До них зараховано й мене. Під проводом чотового Корпа і бунчужного Кудияра в околиці села Колониці ми вийшли на гору Волосань (1070 м.) і там взялися копати криївку на шпиталик. Усіх нас зобов'язали до абсолютної мовчанки тепер і в майбутньому.

Сама природа пояснювала нам, чому тут вибрано місце на шпиталик — навколо скелі і яруги — здавалося, що тут людина ще не ступала своєю ногою.

На місці вже були будівельні матеріяли і робоче знаряддя. Криївку заплановано в смерековому лісі, в заглибленні гір, далеко від усяких стежок, між двома потічками. Пляни зроблено на три кімнати: дві для хворих, третя — кухня.

Ми викопали доли в два і пів метра. З меншого потічка провели рівчаком воду до криївки, до більшого відпровадили відпливи. Водопроводи ми зробили з дощок і оббили бляхою. Викопали теж два зигзакуваті рови в двох протилежних кінцях — два входи до криївки. Стіни, підлогу і повалу ми виклали дошками, на верх криївки насипали землі, засадили смерічками і притрусили листям, а викопану землю

розсипали і замаскували. З колод ми зробили двоповерхові нари.

На інспекцію прийшли курінний Рен, сотенний Байда та кілька лікарів. Бунчужний Кудияр зголосив, що криївка готова, і жартом попросив їх знайти її. Вони ходили навколо криївки, по криївці, стукали, приглядались, але виявити її не могли. Тоді Кудияр відмаскував входи і показав їм нашу "модерну техніку". По обличчях "інспекторів" можна було догадатися, що вони нашою роботою захоплені.

Курінний Рен стиснув руку бунчужному, чотовому і нам усім. Стискаючи правицю й мені, він змінив мою кличку з Драня на Дрогомира.

Ми вернулися до сотні, яка тим часом зробила кілька вдалих засідок у селах Зайнички, Явірник і Куляшне, здобула дещо зброї, амуніції та іншого майна.

Початок листопада. Хоч у календарі зими ще не було, вона вже прийшла до нас в гори. Частіше і частіше падав сніг і дув зимний вітер. Спершу ще бували тепліші дні і сніг топився, а далі таких днів ставало щораз менше і сніг не зникав. Ми квартирували то в селах, то в лісі при вогні, а згодом сотенний Дідик наказав на горі понад селом Прибишів побудувати на зиму землянки.

Вибравши добре для оборони місце, ми викопали глибокі доли, кожний такої величини, щоб у ньому змістилася ціла чота. Стіни зміцнили кругляками і обліпили глиною. Дах прикрили смеріччям, так само вистелили підлогу. З кругляків ми збудували нари для спання і по середині кожної землянки поставили великий баняк, що служив нам за піч. Не легко було в такій печі палити і не раз траплялася пожежа.

В наших нових "хатах" ми оселилися в перших днях грудня 1945 р. Дармувати в них сотенний не давав. Кожний день починався півп'ятої ранку руханкою, миттям, молитвою і сніданком. Потім сотня відходила в ліс на вправи. О третій годині був обід і відпочинок. Увечорі відбувалися політичні гутірки, що їх провадили наші політвиховники.

Майже цілий місяць ми жили спокійно. Часами сотня виходила в терен, тоді в таборі залишалися лише кілька роїв, як охорона, кухарі і хворі або, як їх називав сотенний Дідик, — маркиранти.

Зближалось Різдво. Кухарі на чолі з Загірним патином на снігу рисували різні цифри — вони обчислювали скільки їм забере часу, коли будуть ліпити десять вареників на особу, а скільки, якщо більше. Того року харчі в нас були і можна було дозволити собі на такий люксус.

Кілька днів перед Різдвом застава повідомила, що затримала святого Миколая з саньми повними всякого добра. Блискавкою рознеслася вістка по чотах і багатьох побігло подивитися на "небесного гостя". Але сотенний Дідик заборонив йому вступ до табору. Старшини і вояцтво почали просити сотенного, щоб впустив його, та він підніс вгору свою "тичку" і справу перерішив. Ми всі обступили його і сумно дивилися на нього. Тоді сотенний Дідик сперся на свою палицю та задумався. За хвилину махнув на найближчого стрільця.

— Бігом до застави! Коли Миколай хоче нас обдарувати, хай залишить сани з добром, а сам вертається до села!

Стрілець побіг, за ним інші, навіть деякі старшини. Всім було цікаво побачити Миколая. Він був куценький, мав приліплену велику бороду і вуса, підперезаний поясом, з пістолем при боці. З ним було кілька дівчат.

Святим Миколаєм виявилася наша підпільниця Емма, що з місцевими дівчатами приготувала нам таку несподіванку. Емму знали всі. Вона часто бувала в сотні і навіть працювала в санітарному відділі.

Почали розладовувати навантажені сани: пів курки на стрільця, буханець хліба, два яйця, мішечок з бакуном та кусочками газети на папірці. Ми раділи як діти. Наше вояцьке життя було багате на різні несподіванки, але вони майже завжди були скорше неприємного характеру. Рідко траплялися такі, які приносили радість.

Чи і Ти, дорога подруго Еммо, згадуєш того Миколая 1945 року?

5 січня, коли в передсвяткову пору, незалежно від того як нас загартувало вояцьке життя, починали нам щеміти серця тугою за родинним теплом, сотенний зарядив відмарш сотні в терен. Нам стало ясно, що плянується якась акція і що про Святий вечір треба забути.

Минувши села Полонна і Карликів, ми зустрілись у Волі Петровій з сотнею Хріна і далі пішли разом повз Токарню, Волю Яворову і Нагоряни до Сенькової Волі, де серед привітних селян трохи відпочили. Потім верхами гір ми зайшли до сіл Тарнавка і Вислочок і тут заквартирували. Селяни вітали нас як своїх рідних синів. Мене і ще трьох стрільців приділено до хати "американця", як він сам себе відрекомендував. Коротко перед війною він вернувся з заробітків в Америці.

Разом з господарями ми засіли до Святої вечері. Господарі розповідали, що в їхньому селі діялися такі самі злочини, знущання, грабунки і дикі наскоки польського війська, поліції і цивільних, між якими були навіть жінки, як і по інших селах.

Увечорі ми всі зійшлися на збірку. Нас відпровожували майже всі мешканці. Хрін подякував селянам за гостинність і сказав, що ми йдемо помститись за незлічені жертви польського терору. Люди, слухаючи Хріна, плакали над своїм горем і благословили нас.

Горами ми попрямували до Дошна. Над селом нам з'ясовано ціль нашої акції — спалити Королик, Королик Малий і Дошно — всі положені близько себе. З них поляки виселили наших людей і вже почали заселявати колоністами. Місцеві поляки мали тут лише кілька господарств. Наказ — стріляти лише у власній обороні і тільки в озброєних. Чітко з'ясовано завдання кожної чоти і роя. Наш рій призначено до групи, що мала зірвати будинок школи в Королику, де примістилася станиця міліції.

Ми підсунулися близько до будинку. Одягнені в білі "маскіровки", ми прилягли на горбі снігу. Нам добре було видно, що діється в освітлених кімнатах. В такт музики кружляли пари. Мужчини самі військові і переважно підстаршини. І мимоволі прийшла думка, де їх стільки взялося, за що вони так скоро авансують? Чи за справність у грабунках і вбивствах мирного населення?

Поки кінчали грати танго, наші спеціалісти від мінування вже встигли побувати в пивниці. У кожного з нас у руках граната, кулемети наставлені прямо на вікна і двері.

Кілька пар вийшли на двір і тут же біля нас романсують. Інші виходять в своїх фізіологічних потребах. Наше напруження доходить до кульмінаційної точки, чуємо свій кожний здушений віддих. Оркестра знову заграла танго. Пам'ятаю як нині — "Мусялем цем zostавіць". Усі поспішають до залі. У ту ж хвилину в повітря вилітає червона ракета і розсипаючися стрічками, опадає на землю.

В будинку завзято танцюють. Горить кабель від мін. У вікна хати летять "куферки" гранат. Ми відскакуємо від будинку, а кулемети з дальшої віддалі починають свій танець. За хвилину все перетворюється в грім бубнів — будинок струшує і він розсипається довкруги...

Чверть по першій ми вже верталися на збірний пункт. За нами залишилася велика заграва.

Десь у другій половині січня 1946 року, одного морозного ранку нас

залярмували сильні постріли у Вислоці Великому. В таборі проголошено алярм, а до села вислано один рій на розвідку. Селяни, що втікали з села, сказали, що на село напали польські банди з Команьчі і грабують та палять хати. Дим, що кпубився над селом, потверджував вістку.

Сотня побігла до села. Дві чоти зробили засідку від сторони Команьчі, інші з жандармерією Дороша вскочили до села з кількох боків. Поляки, застукані зненацька, пустилися тікати в напрямі Команьчі, та там їм заступила дорогу чота Гриня. Хоч ворог був удесятеро сильніший від нас, він так утікав, що навіть не підбирав своїх ранених і убитих.

Стрільці і командири погасили пожежу, але тридцять три господарства таки згоріли. Рятуючи палаючі хати, ми бачили у згарищах помордованих людей — мужчин, жінок і дітей!

Наша сотня врятувала багатьом життя, але поки ми встигли прибігти до села, поляки замордували вже семеро чоловіків, троє жінок і четверо дітей. Троє людей померли в наслідок тяжкого поранення кілька годин після наскоку. Загально в селі було понад п'ятдесят осіб легко поранених. Таке саме число було людей тяжко покалічених побоями.

При дорозі, що вела до Команьчі, ми пролежали на становищах до пізнього вечора. Але ворог вдруге нападати не насмівся.

В таборі кухарі чекали на нас з гарячою юшкою. Ми всі були змучені і мріяли про відпочинок. Але не встигли ми сьорбнути юшки, як проголошено збірку. На маєш відпочинок! А з Карликова чути було короткі кулеметні серії. Це польське військо господарювало у селі.

Через Прибишів ми побігли до Карликова, над яким стояла червона заграва. Нам на зустріч втікали жінки з дітьми, але господарі вперто залишалися при своїх хатах. Побачивши нас, селяни почали долучуватися до нас, деякі навіть із зброєю.

Залишивши лише кілька роїв на заставах, ми цілою сотнею увірвалися в село і відкрили вогонь по ворогові. І він, "відважний" супроти безборонного населення, дав ногам знати. Втікав так, що навіть не мав часу відстрілюватися. На жаль, наші застави були слабкі, і тому йому вдалося втекти з села. Лише в долішньому кінці села застава зловила трьох поляків. У селі поляки вбили дев'ятнадцять осіб, в тому священика, його дружину, дочку і тринадцятимісячне немовля. Маленька дитина була цілком порізана. Інші вбиті були теж жахливо проколені багнетами, мали поломані руки, ноги, повиколювані очі, відрізані носи і вуха. Між людьми, які врятувалися, більше, як сотка була тяжко покалічена. Наші санітари дали їм першу допомогу, а потім ще довго лікували їх.

Ми помогли селянам погасити вогонь, але більше як половина села таки згоріла.

Люди дякували нам, обіймали, цілували. А коли побачили тих трьох польських полонених, нам ледви вдалося стримати їх, щоб не роздерли їх живцем.

Село Карликів горіло вже втретє. Перший раз спалили його більшовицькі партизани, потім німці, а тепер поляки. Селяни з сумом говорили, що вже мабуть не будуть відбудовувати хат, а будуть жити в землянках.

Через Полонну і Прибишів ми вертались до табору. Люди в селах не спали — вони в молитві за нашу перемогу, очікували нас.

На другий день відбувся допит полонених. Вони "сипали" один одного, сварилися і виявляли хто вбивав людей. При чому виявилось, що поляки творили спеціальні відділи, призначені до підступних нападів на українські села, з метою тероризувати

населення шляхом вбивств. Нам вдалося ствердити, що в нашому районі на такій службі був один батальйон війська.

Десь в той час з нашої сотні втекли четверо новобранців. Двоє з них вештались по селах і спочатку крали дрібненькі речі, а тоді взялися за худобу і коней. Найгірше було те, що вони діяли під маркою УПА. Сотенний доручив Дорошеві прослідити справу. Він у співпраці з місцевими кущами дуже скоро схопив одного з них у селі Туринському. На допиті він признався до злочину, але спільника не зрадив. Його засуджено до кари смерти через повішення. Від того часу крадіж на рахунок УПА припинилася.

Але багато гіршу несподіванку зробив нам ройовий Крамаренко, старий вояк із підстаршинської школи "Оленів" у Чорному Лісі. Одного дня він щез без сліду. Розшуки жандармерії залишилися без успіху. За Крамаренком слід застиг. Його рій перебрав Глинка, також випускник школи "Оленів".

Відразу по Різдві прийшов від крайової служби здоров'я головний лікар, який переглянув усіх вояків. Лікар, Вуйко, був огрядний, низенького зросту. Перегляд проходив справно.

Перед оглядинами треба було всім помитися. Нема де правди діти, в сотні було досить таких, яким миття не справляло приємності, зокрема взимку, коли тріщав мороз, а сніг сягав по пахви. Вода часто замерзала в потоці на кістку, і тоді ми натирали тіло снігом. До цього найважче було привикнути новичкам.

Вуйко ствердив у мене пропуклину і тому написав посвідку, щоб мене звільнити від ношення кулемета, скриньки з амуніцією тощо. Цю посвідку я зберіг до сьогоднішнього дня.

Від доктора ми довідалися, що стан здоров'я всіх вояків УПА був задовільний. Під керівництвом д-ра Вуйка в селі Микові відбулися санітарні курси, в яких з нашої сотні взяли участь санітар Конарик, Пасічник, Василь та ще кілька людей.

В наслідок страшного терору поляків, багато молоді втікало в підпілля. Сотенний Хрін створив з неї другу сотню.

У цих молодих хлопців була лише одна думка і одне бажання — пімсти, пімсти і ще раз пімсти. Вони були ще майже діти, але польська жорстокість зробила з них безстрашних і завзятих борців, що не знали що таке небезпека і страх. В них закам'яніли серця ще тоді, коли вони з плачем дивилися на закатованих ворогом рідних.

Сотенний Хрін створив з них пробоєву сотню лемків, яка вважалася одною з найкращих у всій Україні.

Наш рій Байдака познайомився з цією сотнею на Щедрий вечір, коли ми отримали завдання доставити кілька пачок мін до сіл Середнє Велике і Душатин. Нова сотня під командою сотенного Страха квартирувала якраз у тих селах, і ми мали нагоду приглянутися тим молодим воякам.

Наступного дня, лісами Хрещатої ми верталися до табору, коли почули густу стрілянину в Середньому Великому. Ми відразу догадалися, що на село напав ворог. Та докладніше про все оповіли нам пізніше вояки з сотні Хріна. Це був якраз Йордан, і люди вийшли з священником на річку на водосвяття. Прийшли також обидві сотні. Селяни були задоволені і гордо дивилися на своє військо. Коли водосвяття кінчалося і люди набирали в дзбанки води, застава повідомила, що до села підходить ворог. Наші негайно зайняли становища на горі Габор, і коли ворог наблизився, вони вжарили з усієї зброї так, що відразу поклали кільканадцятьох ворогів. Поляки попали в паніку і

кинулися утікати, забувши про свої фіри з награбованим добром у селі Мхаві. Наші за ними. Поляки вбігали по дорозі до хат, здирали з дядьків одяг, переодягалися і тікали далі до Балигорода. Польська застава перед містом, побачивши, що прямо на неї біжать різнородно одягнені вояки, подумала, що це повстанці, і сипнула по них кулеметним вогнем. Тож кого не досягли наші кулі, того поцілила польська застава.

20 лютого 1946 року наша сотня дістала наказ іти в терен. У таборі для охорони залишилася чота Кручі і кухарі.

В селі Карликів ми стрінулися з обома сотнями Хріна і разом пішли попри Токарню, Волю Яворову до села Пулави, де ми перестояли до наступного вечора, а потім пішли далі на північ. Після кількох годин маршу по зв'язку прийшов наказ зупинитися і викликано сотенного і бунчужного до заду. На снігу просиділи ми більше як годину. Цілком закоцюбли.

Нарешті рушили в напрямі села Токарня. Коли сонце зійшло, ми зупинилися на горі Зрубань. Між вояцтвом облетіла вістка, що ворог стягнув великі сили до Команьчі, Буківського, Яселя та інших сусідніх сіл.

Раптом від сторони нашого табору почули відгомін гураганного вогню кулеметів, мінометів і артилерії. Це тривало добрих дві години. Нам стало ясно, що ворог напав на наш табір. Коли все притихло коло полудня, дано наказ обережно вертатися до табору.

Ми підійшли до наших землянок, коли вже звечоріло. Мене і ще двох вислано наперед на розвідку. Лісячим кроком ми підсунулися до кухні, і от хтось зашпортався на баняк, — він клятий як задзвенить, як затарабанить! До нас прибігли хлопці з роя, думали мабуть, що ми наткнулися на ворога. Та табір був порожній. Ми обережно підповзли до землянок і побачили, що вони розбиті.

Пригноблені, ми попрямували до села Вислок. Там стрінули ми трьох наших стрільців і від них довідалися, що сталося в таборі після нашого відходу.

Ворог наскочив на табір цілком несподівано. Всі, включно з кухарями, боролися мов леви. Прорвали три лінії наступаючих і положивши кільканадцять поляків, вийшли поза їх кільце. Над селом Вислок Великий прорвалися через ще одну ворожу лінію. Там якраз ті три стрільці втратили зв'язок з рештою чоти. В наскоку брали участь одна дивізія і один батальйон НКВД. Ворог втратив п'ятнадцять вояків і мав більшу кількість ранених. Вертаючись до Команьчі та Буківського він грабував села і знущався над людьми.

Наступної ночі до нас долучився Круча з цілою чотою. Наші не понесли ні одної втрати в людях.

Наша Служба Безпеки почала слідити за сексотами, бо тільки такі могли донести, де наш табір. Зрадників виявлено і поставлено під польовий суд.

Так не довелося нам дозимувати в бункрах. Почалося знову бурлацьке життя. Не завжди вдавалося квартирувати в селах. Часто-густо доводилося ночувати в лісі серед лютого морозу.

Багато хлопців перестудилися, дехто відморозив руки, ноги, вуха, ніс. Я дістав ропне запалення обох вух. Зголошувався кілька разів до санітара, але він був безпорадний — вуха треба було вигрівати, а ми були цілий час в поході і не затримувалися на одному місці більше, як один день. Санітар зголосив мене до сотенного Дідика, але він погрозив палицею та нагнав до роя. За кілька днів мені погіршилося і я почав тратити слух, напухло лице. Санітар Пасічник пішов зі мною ще раз до сотенного і одержав від нього дозвіл послати мене на лікування в санітарний

пункт у Середньому Великому. Зі мною послали ще стрільця Борака, який мав відморожені ноги і ходив на милицях. До місця лікування ми йшли через села Прибишів і Щавне, де стрінули інтендантів Човна і Обласного. Вони дали нам кілька кусників хліба та трохи бакуну і запевнили, що можемо йти далі, бо ворога нема близько. Нам треба було перейти в долішньому кінці села залізницю та міст через річку Ослава. Мій друг по недолі шкутильгав, і я мусів його підтримувати. Ми з бідною перейшли залізницю і міст, що властиво був довжезною кладкою, яка дуже гоїдалась.

З Середнього Великого зв'язкові перевели нас до Суковатого. Санітари щодня доглядали нас, полоскали мені вуха і робили теплі оклади, але, як ворог наскакував, доводилося пересиджувати в лісі. Але спали ми в теплих хатах. Харчі також були можливі. Мені незабаром покращало, і ввечері я час від часу ходив до дівчат на вечорниці. За два тижні я вернувся до сотні.

Кілька днів пізніше наш рій дістав наказ іти до "трикутника" по ліки для нашої сотні. Першого дня ми затрималися у Середньому Великому, куди тягнуло багатьох, а особливо ройового Байдака, бо там були гарні дівчата. Мені було байдуже, бо я тоді тужив за станичною Марійкою в Суковатому, з якою познайомився в часі мого "маркеранства".

Хлопці весело пожартували з дівчатами, Байдак намилювався своєю коханою, а друг Смерека навіть зустрівся зі своїм батьком, який прийшов з села Кельчава. Вночі ми пішли далі — через Зогочев'є, Жерницю Нижню і Вижню до Волковії. А наступного дня через Горянку та Волю Горянську до Буковця та через річку Солинку і Ветлинку до Завою.

Під час нашого маршу ми чули з різних сторін сильну стрілянину — то наші сотні зводили бої з польськими військами в селах Загутин, Пловці, Прусик та інших. Сотня Біра зробила засідку на польські автомашини і здобула багато зброї і мундирів.

У Сухих Ріках нам видали ліки і медичні інструменти. Поверталися ми тим самим шляхом. До Бапигорода ми йшли днями, а далі мандрували ночами.

В селах жінки широко і барвисто розповідали про перемогу наших сотень і проклинали ворога. Дядьки були більше мовчазні. Вони покурювали люльки і видно було, що вони горді своїми синами, які відстоювали права рідної землі. В кожному селі, в кожній хаті нас приймали і вгощали.

По дорозі ми зустріли кількох кур'єрів, що йшли в "трикутник". Від них ми довідалися, що сотня Хріна і чота Граня з нашої сотні розгромили гарнізон польського війська в селі Ясель протягом одної години і забрали в полон вісімдесят вояків разом з кулеметами, автоматами, гранатами, крісами і великою кількістю амуніції, мундирів та взуття.

Крім того, 26 березня 1946 Хрін звів бої в селах Височани, Кожушне, Щавне і Мокре. Ворог зазнав великих втрат у людях; його ранені заповнили цілий шпиталь у Сяноку, а частину приміщено аж в Кракові.

Ми довідалися теж про потрясаючу подію в Завадці Морохівській. 28 березня поляки під проводом радянського капітана оточили село, зігнали мешканців ца площу біля школи і розстріляли одинадцятьох чоловіків. Це був другий напад на село. Перший раз поляки замордували в селі п'ятдесят п'ять осіб.

Наш рій трохи сповільнив марш, бо всюди відбувалися великі облави. І от як ми перейшли Бережницю і заквартирували в Жерниці Нижній, розвідка донесла, що йде ворог. Наші пакети з ліками, як звичайно, пішли в підземелля, а ми до лісу. Але не встигли ми ще примоститися, як зірвалася стрілянина, а понад лісом почали кружляти

літаки. Бій тривав з п'ять годин. Щойно по полудні все стихло.

Це в Середньому Великому і Луковому сотні Хріна, Біра і Мирона звели великий бій. Про нього ми довідалися таке:

Коли Хрін розвідав, що ворог готується знищити села Лукове і Середнє Велике, а людей вивезти до УРСР, він рішив взяти їх під опіку УПА. Ворог, що набагато перевищував сили наших сотень, наступав рівночасно на обидва села добре озброєними частинами Шостої і Другої дивізії.

Спочатку ворогові вдалося оточити сотню Хріна і одну соту Мирона, але наші в рукопашному бою прорвалися з оточення. Тут загинули четверо стрільців, а ранений стрілець Савка розірвав себе гранатою.

Але про вислід бою рішило те, що четверо польських полонених зрадили свою бойову кличку. Наші це дуже зручно використали. Полякам було тяжко орієнтуватися, бо наші сотні були також одягнені в польські мундири.

Наші втрати в цій битві були такі: семеро вбитих та дванадцять ранених. Із двох тисяч польських вояків згинувло тридцять один, а кілька десятків було ранених. Крім того ворог убив п'ять цивільних осіб, поранив трьох, спалив кількадесят господарств та забрав багато коней, худоби і майже все збіжжя.

Наш дальший шлях стелився через Душатин, Довжицю, Чистогорб — до Вислока Великого. Це село дуже довге і треба було йти ним добрих дві години до станичного. У нього ми застали кількох провідників ОУН з району. Вони зраділи, що ми щасливо повернулися. Ми передали їм ліки.

В селі квартирували сотні Біра, Мирона й Кармелюка, які збиралися в найближчих днях перейти словацький кордон у пропагандивний рейд на Закарпатську Україну та Словаччину. Стрільцям роздавали летючки словацькою, чеською, мадярською, німецькою та англійською мовами. Чищено зброю, одяг, латано взуття і т.д. По чотах переводжено політзаняття. Під час цих готувань розвідка повідомила, що ворог стягнув війська до Балигорода та близьких сіл і готує облави. І справді, наступного дня вранці ми почули густу стрілянину. Заряджено гостре поготівля. Всі сотні, боївки, а також наш рій, залишили Вислок Великий і помаршували до лісу над селом Чистогорб. Терен досить поганий — покритий молодняком смечечини. Відділи зайняли становища для оборони, виставлено застави й зорців. Усі вдивлялися в ліси Хрещатої. Там час від часу злітали вгору ракети. Ворог підтягнув майже дві дивізії війська і оточив села попід Хрещатою. Пізно по полудні ми почули стріли в Команьчі, Довжиці, Чистогорбі й Вислоку Великому та побачили над Команьчою клуби диму — це ворог палив хати. Нам краялося серце, але ми не могли нічого вдіяти — ворожі сили були завеликі. Крізь корчі ми бачили, як ворожі частини просувалися дорогами пішки, на конях, фірах, автах та танкетках. Ця "дефіляда" тягнулася кілька годин. Ми думали, що поляки заквартирують у сусідніх селах, але вони пішли далі до Пулав і Риманова.

В той же час хлопці з Команьчі принесли потрясаючу вістку. Поляки в дикунський спосіб закатували о. Венгриновича і цілу його родину. Приходство спалили. Закатованих кинули у вогонь. В'язали шнурами дітей і живих жбурляли в полум'я.

Тим, що будуть читати цей спомин, важко буде повірити в це, бо і мені самому часом здається, що це був кошмарний сон. Але це була правда і був би гріх про це мовчати.

Облава на Хрещатій полякам не вдалася. Нікого не спіймали, лише легко

поранили двох стрільців з куща села Миків.

Тим часом наша сотня, дві сотні Хріна і деякі більші боївки в одностроях польського війська наскочили на найбільші польські гнізда в селах Буковиське, Новотанці і Нагоряни, що брали участь майже в кожному грабунку й облаві на наші села. Це були села-фортеці обведені навколо бункрами, ровами і колючим дротом. На всіх відтинках кулеметні гнізда, міномети та гармати. Здобути їх без власних втрат було неможливо. Але наші сотні, одягнені в польські мундири, в білий день зайшли до сіл через брами і без одного пострілу роззброїли міліцію та військові залоги. По хатах зроблено ревізії. Забрано багато зброї, велику аптеку. В кожного поляка в стайні було по десять, а деколи і по двадцять штук худоби, по кілька свиней та кілька пар коней. Місцеві хлопці з Буковиського знали, що велика частина добра була пограбована у наших селах і тому всю худобу і коней наші забрали і, все інше пустивши з вогнем, зникли в лісах.

В ім'я правди треба сказати, що невелика частина поляків трималися осторонь від грабунків. Вони розуміли, що таке безправ'я викличе наші відплатні акції.

Вночі до Вислока Великого зайшов один рій з чоти Гриня, і ми з ним пішли до Прибишова, де якраз затрималась наша сотня.

Ройовий Байдак зголосив сотенному наш прихід і все відбулося згідно з традицією. Сотенний Дідик насварив на всіх і на кожного зокрема за те, що ми так довго "волочилися". Звичайно, не обійшлося і без карної муштри. Але ми не чули жалю до нашого командира, ми його любили і знали, що така вже його вдача.

В сотню прибуло багато нової зброї, а всі вояки були добре одягнені. Нам теж видали нове взуття і мундири. Ми розпитували про кожну подію, кожну сутичку і бій, що відбулися під час нашої відсутності і зокрема про знищення нашою сотнею польського гарнізону в Команьчі, чим так захоплювалися наші селяни.

В цьому наступі на Команьчу крім нашої сотні, взяла участь сотня Хріна. Вона так непомітно просковзнулася вночі до села, що ворог навіть не помітив, як будинки гарнізону опинилися під вогнем нашої зброї. Коли наші вдерлися в середину будинків, то не знайшли нікого, крім кількох убитих. Виявилося, що поляки, лишивши всю зброю і амуніцію, льокомотивом з кількома вагонами втекли до Пупкова. Тоді наші подалися за поляками. Цілий день вони обстрілювали Пупків, а ввечорі почали наступ. Ворог боронився завзято, і тому ми здобули село аж над ранок. А поляки, лишивши своїх вбитих, втекли до Словаччини. (Аж на інтервенцію польського уряду, чехи привезли їх — понад триста п'ятдесят — до Тарнобжегу).

З Пупкова наша сотня вернулася до Команьчі, щоб знищити всі бункри і муровані будинки. Хай поляки покуштують, як то вигідно жити в землянках!

До мурованих будинків належав і монастир польських монахинь. Бунчужний Кудияр, що керував акцією висаджування будинків, не знав що робити з монастирем (наказ був знищити всі муровані будинки!). Післав гінця до курінного Рена і одержав дозвіл залишити монастир.

В наслідок цього пізніше створилися дивні стосунки. З вдячності сестри постачали нам бандажі і ліки, за які УПА їм платила. Не один із наших вояків вилікувався в мурах польського монастиря, за стіною якого квартирувало польське військо і нічого не здогадувалось.

Прийшла знову весна. Позеленіла земля, позеленіли і погустішали ліси.

Ми відсвяткували Великодні свята. В нас були запаси м'яса і муки, тож ми святкували краще, ніж попереднього року. На самі свята відійшли до Перемищини на

підстаршинській вишкіл десять стрільців з нашої сотні: Калина, Семенко, Смерека, Липа, Вуж, Довгий, Зазуля, Мирон і ще двоє, імен яких не пам'ятаю.

Також під час свят, сотенний Дідик офіційно передав сотню чотовому Корпові. Дідик щораз частіше хворів; Корп і так від якогось часу вже виконував обов'язки сотенного.

Відразу по святах ми перейшли на квартири в село Середнє Велике. Ворога близько не було, і деякий час ми жили спокійно. Вечорами сходилися навіть з селянами і співали повстанських пісень.

Кружляли вістки, що ворог змобілізував кілька річників і поспішно вишколює новобранців для поборювання партизанських з'єднань. Говорилося теж про масове переселення, що його плянує ворог.

В короткому часі ці чутки почали ставати дійсністю. Почався вивіз селян з сіл, які були поза засягом наших дій. Люди утікали до сіл, що ближче нас.

У половині травня, вранці до села пригнав на коні зв'язковий з самооборони з вісткою, що ворог під'їхав панцерним поїздом до села Мокре та вбиває і виганяє людей. Ми поспішили на допомогу селянам. Минувши села Березовець і Височани, розстрільною, використовуючи яруги, гушавини і горби, які прикривали нас від ворожого ока, ми підійшли до Мокрого. З села доносився до нас страшний крик людей, плач дітей і рев худоби.

Чота Соловія зайняла становища коло нафтової шиби і ліфта, інші чоти залягли праворуч і ліворуч, здовж ріки. Саме тоді виїхала нагору ліфтом група польських вояків. Чотовий Соловій сипнув по них з автомата, а за ним Чарнота з кулемета. Поляки стояли в ліфті так тісно, що не то відстрілюватись, а навіть повернутися не мали можливості. Кулі прошили по кількох нараз. Переляканий робітник випустив з рук лину і ліфт з грюкотом полетів униз, розбиваючи всіх, кого не досягли наші кулі.

Ми перейшли вбхід річку Ославу і просунулись між хатами ближче ворога. З панцерного поїзду заграли гармати, міномети і тяжкі кулемети. Наші протипанцерні петеери² взялись і собі за роботу; за якийсь час поїзд почав притихати. Тим часом ворог згуртувався ближче нього. І ми ще більше посилили наш вогонь з усіх родів зброї. Поляки не витримали нашого наступу, і поїзд рушив у сторону Сяноку.

В той час, коли відбувався бій в Мокрім, кілька хлопців з куща, які не встигли приєднатися до сотні, почали "думу думати", якби і їм вдарити по поляках. Вони витягли з криївки кілька мін, і хоч ніхто з них не вмів вживати їх, вони щасливо замінували ними залізничний міст. Коли панцерний поїзд в'їхав на нього, наступив громовий вибух. Хлопці із страху поховали голови в бур'ян, а коли піднесли їх, і міст і поїзд вже були в річці. Ми в селі думали, що це Хрін іде нам з допомогою.

Коли ми верталися назад, з півниці спаленої хати вибігла маленька дівчинка, може шести років, і побачивши нас, покликала:

— Мамо, мамо, виходьте, наше військо йде!

З Мокрого ми вже не верталися до Середнього Великого, а затрималися в селі Туринське.

Не минуло і кілька днів, як до Сяноку, Ліська, Загір'я і Риманова прийшли чотири польських дивізії і одна дивізія НКВД. До Яселя, Команьчі, Тісної і Луковії привезли танки й іншу панцерну зброю. Ми перейшли до села Суковате, але вдень сиділи в лісі. Сотня Хріна була в постійному русі, бо ворог думав, що це вона завдала йому стільки втрат у Мокрому, і ганяв за нею.

З приходом великих ворожих сил на Лемківщину, почалися сильні облави за

нами, а по селах творилися ще більші страхіття. Села, через які перейшов ворог, виглядали немов після нападу диких орд. Поляки з ненавистю хижаків нападали на безборонне населення і знущалися над кожним, хто попадав їм у руки. Таким чином вони хотіли викликати серед українського населення паніку і зламати його морально, зробити нездібним до самооборони і спротиву.

Світ мовчав про ці страшні злочини, хоч я не вірю, щоб не знав про них, бож у Варшаві були західні дипломатичні представництва і вони мусіли знати, що діється. УПА робила все, що було в її силі, але наших сил було замало, щоб встояти проти численної регулярної армії. Наші відділи нападали несподівано на ворога і знову зникали в лісах. Ми мінували дороги, висаджували транспорти з військовими матеріалами, нищили військові будинки. Це паралізувало рух ворога на кілька днів, а потім ішли нові доставки, нові вояки, нова зброя.

Десь також у травні, підпальники з Микова залярмували, що ворог вскочив у село, брутально побив людей, розстріляв багатьох чоловіків і погнав усіх мешканців до Смільника, де був збірний пункт.

Наша сотня підсунулася під Миків і причаїлася на краю лісу. Поляки в силі одного полку окопалися з тяжкими кулеметами під селом. Коли стемніло, наша розвідка зайшла до села. В ньому було лише кільканадцять людей, які під час виселювання утекли, а тепер, під охороною ночі, прийшли до своїх хат узяти дещо з речей.

Коло другої години сотенний Корп дав наказ іти до Смільника. Вже добре світало, коли ми розстрільною вийшли з лісу. З-під лісу вилетіла червона ракета — це ворожа стійка залярмувала свої відділи.

Терен нашого наступу був цілком відкритий, — поле рівне, як стіл, без жадного куща. Аж за ним видніло село. Важко було зрозуміти, чому Корп вибрав таке місце та ще й вранці.

Наше ліве крило вже перейшло поле і дійшло до хат, праве було на середині поля. І тоді зірвався сильний вогонь. Ми залягли. Чота Дороша встигла добігти до перших хат і звідси обстріляла ворога.

Під найсильнішим вогнем опинилася наша чота. З Байдакового роя я був висунений найдалі наперед і тримав зв'язок з роєм Палія. Нас було ворогові найкраще видно, тому й спрямував він увесь вогонь у нашу сторону. Вогонь сипався спереду, з боків, а ззаду ворог тав з кулемета на церковній бані. Він найбільше паралізував наш рух, тому Вихор усю свою увагу зосередив на ньому. І ось йому вдалося знищити ворожий кулемет, але й його досягла ворожа куля. Його місце зайняв ланковий Кутик і розбив ворожий кулемет під хатою, але й він повалився мертвий. Тоді кулеметник Дунай зорієнтувався, звідки летять смертоносні серії. Він випустив усю стрічку з МГ 42, і ворожий кулемет замовк. Зав'язався запеклий бій. І хоч як влучно в ціль тряпляли наші кулі, наша ситуація ставала все гірша. Ініціатива була в руках ворога. Він перевищав нас силами, і йому на допомогу підійшли з Волі Міхової та Лупкова свіжі підкріплення. Чотовий Соловій дав наказ іти на прорив. Ми зірвалися з землі і побігли до перших хат, а тоді яром у бік лісу. Проти нас і за нами летіли постріли. Не добігши до яру, впав молоденький Пень. Коли поляки зрівнялися з ним, він кинув гранату і загинув разом з ворогом.

У густому лісі зроблено перевірку. Бракувало дев'ять стрільців. Найбільше загинуло таки з нашого роя. Між убитими були: кулеметники — Вихор, родом з Гуцульщини, Дунай із Старого Самбора, Медвідь з Гуцульщини (що втік разом з

Прутом з армії, яка була організована в Сибірі), ланковий Кутик з Бережанщини, інтендант Човен, також з Бережанщини, Пень — хлопчина років п'ятнадцять з Солинки, Хрущ. Добня та санітар Василь, звідки походили — не пам'ятаю. (Ми всіх пізніше поховали у спільній могилі на цвинтарі в Смільнику).

Виставивши заставу на узліссі, ми пересиділи в бойовому поготівлі до наступного дня. На світанку Корп дав наказ вертатися назад до Смільника. Тут старшини почали між собою перешіптуватися, а стрілецьтво півголосом протестувати. Корп щось відчув і в лісі над селом затримав розстрільну і передав по зв'язку, що з наступом зачекаємо поки не смеркне.

Коли добре стемнілось, ми рушили ярами і полями до Смільника. Розстрільною підійшли під саме село, залягли, а розвідка підсунулась до хат. У селі людей не було. Лише в одній хаті ми застали двох селян, що поспішно пакувалися. Вони розповіли, що ворог забрав усіх людей на горішній кінець села і там окопався. Вранці мали транспортувати людей до Сянока, а потім на Схід.

РОЗДІЛ 11

Наш невдалий бій в Смільнику затривожив цілу округу. До нас прибув курінний Рен з кількома старшинами. Переслухано багатьох старшин і стрільців. Прибув також наш старий сотенний Дідик. Він дуже уболівав за тими, що загинули, і не міг пробачити Корпові, що він так необдумано, в білий день, повів вояків у наступ.

Наступного дня вранці відбулася збірка. Разом з курінним Реном стояв молодий старшина — стрункий, високий блондин з голубими очима і слідами віспи на приємному обличчі. Вбраний в німецьку уніформу і шапку-петлюрівку з жовтим шнурочком, він виглядав дуже добре.

Курінний Рен, показуючи на молодого старшину, представив його нам, як нашого нового сотенного. Це був командир Бродич, його перенесли із сотні Кармелюка, де він був чотовим. Ми відійшли з ним у лісі над Вислоком Великим і там стали табором. До нас прийшли нові стрільці й наша сотня вдвічі збільшилася.

З приходом нового сотенного в сотні повіяв новий дух. Сотенний Бродич виявив себе добрим господарем — заглядав усюди, перевіряв зброю, амуніцію, мундири, взуття та все устаткування сотні. Він роздобув машину до шиття та заклав кравецьку майстерню на чолі з Ївою, кравцем за фахом. Порадившись з бунчужним і чотовими, він виміняв кілька коней в Словаччині на матеріял. З нього кравці пошили мундири, головню штани, які найскорше дерлися. Створено також шевську майстерню. А тому що я знався трохи на шевстві, то я перебрав верстат. Шкіру ми діставали всяку, часто гарбували самі. Зі мною працювали стрільці Птах, Граната, Воробець та інші. Крім взуття, ми робили кобури на пістолі, торби на мапи і т.п.

В цей час до сотні вернулися стрільці, які відбули вишкіл у підстаршинській школі. Кінцевий іспит підстаршин вони склали у великій битві.

Сотню вишкільників почала переслідувати польська підхоронжівка, яка приїхала з Варшави, щоб здати "практичний іспит" своєї старшинської зрілості. Перша сутичка відбулася в лісі над селом Делягова, і в ній згинув один стрілець з місцевої боївки. Вишкільна сотня перенеслася в Шибенецькі ліси і там закінчувала вишкіл. Кілька днів перед закінченням курсу, застава (це був якраз наш рій) побачила, як до табору з кількох сторін підкрадався ворог. Наша сотня зайняла становища в старих, ще з

першої світової війни, окопах. Поляки почали бігти до штурму з наїженими багнетами на крісах. Але наші не в тім'я биті, відповіли гранатами. Ворог у паніці завернув назад. Поляки повторили штурм кілька разів, але все без успіху і шойно, як охолов їх запал, бо чимало загинуло від наших гранат, командир школи (здається Зруб) дав наказ до наступу.

З окопів вилетіли роз'юшені стрільці якраз тоді, коли ворог готувався до нового штурму, і почали жарити по ворожих групах. Поляки кинулися втікати. Наші загналися за ними досить далеко. В цьому бою вони взяли тридцятьох у полон, між ними деяких ранених. Здобули фіру з радіонадавчою апаратурою, багато рушниць, кілька кулеметів і мінометів та повні скриньки аmunіції. Полягло в цьому бою коло ста поляків а двічі стільки було ранених. Наших загинуло троє, двоє місцевих і один з сотні Хріна. Двох стрільців поранено. З полонених наші стрільці забрали мундири та краще взуття, а їх, обдарувавши летючками, відпустили до Перемишля.

Ніхто з нас ніколи не знав, коли й кому вийде назустріч смерть. Вона чекала кожного з нас на кожному кроці і часто скошувала тоді, коли видимої небезпеки не було. І так, незадовго після повороту із старшинського вишколу, загинув Вуж. Він, Обласний і ще кілька стрільців пішли в розвідку до сіл Репедь, Коляшне і Щавне. На дорозі з Прибишова до Репеді, їх обстріляв ворожий кулемет. Стрільці розбіглися по полі і почали відступати поодиночком до лісу. А тому що був ясний день, ворог докладно бачив, що їх лише кілька і пішов сміло за ними. Обласний і Вуж якраз перебігали клаптик поля, що ділив їх від лісу, коли їх поцілили ворожі кулі. Іншим пощастило добігти до лісу.

Дикий ворог знущався над убитими повстанцями. Він поколов їхні тіла багнетами і порозбивав прикладами голови. Ми поховали їх в селі Репедь.

Ледве встигли ми поховати Обласного і Вужа, як селяни донесли нам, що поляки розрили могилу наших стрільців у Смільнику, і знищили хрест з таблицею. Сотенний Бродич наказав висипати нову могилу. До Смільника прийшли ми ввечері, взялися до роботи і на ранок могила стояла вдвічі вища, як перед тим, вимощена зеленою дерниною, з величезним хрестом, що його ледве притягла ціла чота. На хресті знову виднівся напис. Коли все було готове, сотенний наказав замінювати могилу з усіх боків.

Довідавшись, що могила знову насипана, поляки пішли її руйнувати. Але робота їм не вдалася. Кількох з них розірвало цілком, інші лишилися без рук або без ніг. Відтоді поляки могили не зачіпали.

Під кінець липня бунчужний Кудияр вибрав на збірці два рої найдосвідченіших стрільців. До них попав і я. Перший рій очолив Байдак, другий — Ославець. Командиром обох призначено Граба. Нас призначено як охорону високих старшин, що відходили на конференцію в Перемищину.

Я дуже радів цим призначенням, бо мав надію відвідати рідне село. Я навіть обговорив справу з чотовим Грабом і Байдаком, щоб зайти до моїх батьків на пироги. Та всі різнобарвні картини зустрічі, що їх вималювала моя уява, перекреслила химерна доля. Над Кузьміною охорону перебрав від нас інший відділ.

Мені сумно йшлося назад. Я думав про зустріч з батьками, яка не відбулася. Лише не думав — бо й не здогадувався — про страшну долю, яка їх незабаром зустріла. Їх вивезли до Стрия. Там батька допитували про мене і молодшого брата, який також був в УПА. В наслідок катувань на допитах, він помер. Брата, тяжко раненого, більшовики зловили і довгий час в'язнили в Бригідках¹. Там він перейшов

тиф, а коли видужав, його засудили на двадцять років важких робіт на Курільських островах. Матір, молодшу сестру з дітьми і доньку старшої сестри вивезли на Сибір. Там мати і донька старшої сестри замерзли.

По дорозі ми бачили, як горіли одне за одним села — це поляки вивозили наших людей.

В терені дій сотень Хріна ми чули про його успішні бої. В селах Полонна і Кам'янке Хрін знищив велику польську заставу. В бою загинуло тридцятьоро ворогів. Наші визволили з польських рук одну дівчину і двох хлопців, яким поляки закидали приналежність до підпілля. В бою здобули багато амуніції, а також осідланих коней. З сотні Хріна були ранені курінний лікар Рат і стрільці Соловей та Івасик.

До табору ми вернулися якраз тоді, коли Хрещатою переходила велика облава.

З Сянока приходили наші розвідчики і оповідали страшні речі про збірні табори, в яких тримали наших селян. Вигнавши їх з хат з голими руками, їх тримали там по кілька тижнів, не даючи їсти. Люди вмирили з голоду, найбільше діти. Табори були обведені колючим дротом з сильними заставами з кулеметами на вежах, з яких летіли смертоносні кулі на кожного, хто тільки наближався до колючих дротів. Були і добрі поляки, які приходили і хотіли допомогти, але їх відганяли від дротів. Розділювання родин, забирання мужчин на тяжкі роботи, гвалтування молоденьких дівчат — були масовими явищами.

Лише в терені наших дій ворог виселив 70 відсотків українського населення. Дехто сховався по лісах, головню по словацькій стороні. Чехи спершу дивилися крізь пальці, та згодом наказали людям скупчуватись у селах, мовляв, по лісах будуть робити облави на "банди УПА". Але, як виявилось, це була зрада. Чехи половили людей і передали їх полякам.

Про ці події довідався Хрін, який в той час загнався зі своєю сотнею аж на Словаччину. Сотня була одягнена в новісінькі польські мундири з усіма відзнаками і тому, зустрівши чеський відділ, Хрін вдавав польського полковника. Це був відділ, який якраз передав полякам наших людей. В розмові чехи виявили Хрінові всю зраду.

Лише частина людей мала змогу вирватися з чеських рук, особливо там, де охорону тримали відділи словаків. Більшість чехи таки передали полякам.

Покидаючи свої господарства, селяни переказували, щоб не дати ворогові зібрати урожай з поля. Сотні видано наказ збирати по спорожнілих господарствах коси, серпи, молотілки, жорна, бочки, а також копати кріївки для переховування зерна та інших харчів.

Мабуть ніхто не збирав урожаю так, як ми. Ми обрізували лише самі колоски, стебла залишали полякам. Така робота йшла скоро і за ніч ми обчухували цілі поля. Колоски в мішках ми відносили подалі від місця роботи та по селах або лісах молотили середньовічним способом. Потім сушили зерно на сонці, насипали в бочки і ховали в кріївки.

Стрілець Чарнота змайстрував кератові жорна над селом Душатин на Хрещатій. Спочатку кільканадцять стрільців тягнуло керат, опісля запрягали коней. Під час облав, Чарнота умів по-мистецьки замаскувати керат.

Та незабаром ворог почав нас переслідувати, а також зігнав велику кількість польських селян збирати урожай на полях. Цей плян йому не вдавсь, бо хоч великі відділи охороняли робітників на полях, то вони не хоронили їх від наших куль, що свистали їм коло вух. Ми стріляли з дальшої віддалі з кулеметів і мінометів та виганяли всіх з поля. Згодом до кошення взялося польське військо, але цей задум був

ще гірший. На цивільних ми ще вважали, а у військових стріляли як у стрільницю. Жовніри відстрілювались, але і косити не могли. Багато збіжжя на полях змарнувалося, ми не могли всього позбирати, а ворогові також не дали.

РОЗДІЛ 12

Ще під час жнив сотенний Бродич вислав чоту Корпа в терени Криниці, щоб там перевірити обставини і приготувати шлях для нашої сотні. З Корпом пішла також боївка Шугая. Вона вже була там 1945 року, але тоді справа виглядала погано, бо населення, здебільша несвідоме і задурманяне русофільством, вороже ставилося до УПА і разом з більшовиками і поляками робило облави на "банди УПА, які мордували український народ". Були, щоправда, села дещо свідоміші, і вони не брали участі в цих божевільних облавах на своїх рідних братів, але нас не підтримували. Звена ОУН творились лише в свідоміших селах. Вони вперто поширювали свої впливи на села москвофілів. Згодом у таких свідоміших селах постали боївки ОУН. Ці перші піонери за два роки обійшли майже всі села західньої Лемківщини і зробили велику роботу. Коли боївка Шугая (він сам родом з Лемківщини) прийшла вдруге, справа виглядала вже інакше, вони мали тільки двох ворогів — поляків і більшовиків. Населення, хоч не масово, але допомагало упівцям та не ганяло вже з рушницями по лісах.

Своєю появою Корп і Шугай викурили всю міліцію з сіл, а її намножилось багато, майже в кожному третьому селі. Міліціонери настрашились і втекли до міст або підміських сіл і згуртувались там, де було польське населення. Поляки ніяк не могли зрозуміти, звідки взялися наші стрільці. Вони досі почували себе безпечно, бо між тереном наших дій і західньою Лемківщиною лежав "мертвий пояс".

Ще 1944 року німецька армія, забезпечуючи свій фронт, замінювала довгий простір від Кракова попід Кросно і Ясло аж на Словаччину. Цей "мертвий пояс" був для нас мов боляк на носі, і його конче треба було усунути.

Перевести "операцію" зголосився командир технічної боївки Крилатий з кількома стрільцями. Це була тяжка і небезпечна робота. Поля були заміновані різнородними мінами, сполученими одна з одною. Розрив одної міни викликав вибух кількох інших. Крилатий і його хлопці працювали кілька місяців — від весни до літа. Зін закінчив роботу успішно, проклавши для нас стежку через заміновані поля. Правда, коли робота була вже закінчена, стався малий випадок. Стрільцеві Щупакові розірвався запальник, але враховуючи небезпеку цілої роботи, дуже щасливо — йому лише відірвало один палець на нозі.

Корп і Крилатий вернулися в перші дні вересня 1946 року, і зараз на другий день сотня почала готуватися до відходу на захід. Ми мали великі запаси харчів, бо збиралися зимувати в цих краях. Тепер, коли дістали наказ відійти, сотенний Бродич показав усі наші криївки сотні Хріна.

Перед самим відмаршем ми пережили велике розчарування. Ославець і його брат Рогатий, що були в нашій сотні ще з часів вишколу на Буковім Берді, попросилися на тижневу відпустку до батьків. Та минув тиждень, другий, а вони не верталися. Вислано за ними польову жандармерію, але вони мов провалилися під землю. Здезертирував також санітар Скакун. На його місце прийшов до нас Орленко із сотні Біра. На власне бажання перейшли до сотні Хріна чотові Соловій і Грань, а з сотні Хріна вернувся до нас Грім. Він очолив жандармерію, бо Дорош перебрав першу чоту.

Оминаючи села, ми маршували вночі. Першого дня ми затримались у Полянах Суровічних, другого в Барвінках. Села стояли майже порожні. Третьої ночі ми дійшли до Полян, за якими вже починався "мертвий пояс".

Тут ми зустріли зв'язкових, які добре знали терен. Замаскованими стежками ми підійшли до замінованого поля. Чота Корпа йшла попереду. Йшли ми "гусакон", тримаючись протягнутого дроту, — дуже поволі і обережно, крок за кроком, ступаючи докладно в слід свого попередника. Ми втомилися не так від довгої дороги, як від напруження нервів. Але перейшли щасливо. Зв'язкові позатирали всі сліди. Далі густими лісами ми попрямували на Свіржівську Магуру.

Прибуття нашої сотні насторожило польську міліцію. До Горлиць, Криниці і Нового Санча викликано багато війська. Поляки питали людей скільки нас, як ми убрані, озброєні тощо. Найбільше їх цікавило, звідки ми тут взялися і куди йдемо.

Місцеве підпілля очолював провідник Черник. Він мав добре зорганізований зв'язок і майже у кожному селі клітину ОУН і малі відділи боївок — від п'яти до двадцяти стрільців. Ми рейдували по селах Бортне, Пригонина, Бодаки, Рихвальд, Ропиця Руська, Білянка, Маластів, Новиця, Прислух, Верхня, Лосє та Ліщини. В одних селах населення ставилося до нас прихильно, в інших не бракувало донощиків. Рейдуючи, ми запасалися харчами і магазинували їх у різних місцях. У глибоких ямах ми закопували м'ясо, бараболю, квасолу і іншу городину. М'ясо ми солили в добре осмалених бочках; дно бочки заливали лосєм, м'ясо різали довгими шматочками, укладали рівними верствами, посипаючи кожну сіллю, перцем, цибулею, часником і лавровим листям. Повні бочки знову заливали лосєм, щільно забивали верхнє денце і закопували в землю. Багато шкоди в наших магазинах робили нам наші лісові співмешканці — кабани та лиси. Від них тяжче було заховати наше добро, ніж від поляків.

На Кичері поляки зробили першу облаву на нашу сотню. Великі військові з'єднання зайняли навколишні села, а головна їх частина пішла в ліс. Про облаву нас попередила місцева сітка ОУН, і ми встигли поховати харчі і зайняли становища. Поляки перейшли не дуже зарослим тереном, не ризикуючи заходити в гущавину. Коли облава перейшла, ми перенеслися табором на гору над Брунарами Вижніми і Нижніми. Ліс тут не такий великий, але дуже густий.

Під кінець жовтня чота Дороша на дорозі до Устя Руського побачила під лісом невеличкий відділ поляків, що порались біля вантажного авта. Вони були так зайняті направою машини, що не помітили несподіваних помічників. На авті було стільки харчів, що нашим хлопцям довелося позичити вози, щоб забрати все добро до табору. Харчі були американського виробу. На кожній пачці, консерві, торбинці стояв напис "Мейд ін УСА", а на коробках "УНРРА". А які там були ласощі: цукор, масло, мармеляда, сухарі, мука, шинка, порошковане молоко, кава, какао, чай!

Того ж дня рій Райтера в селі Фльоринка розброїв трьох польських міліціантів, що везли повну фіру харчів для станиці міліції. Ці продукти були також американського виробу.

Побачивши "героїв" з американськими харчами, сотенний Бродич попав у несамовиту лють — ми, мовляв, скликаємо облаву на себе.

Але стрільці метушилися і раділи, коли розділювали "воєнно потерпілим" приділ, що його "прислала" УНРРА. Кожний з нас одержав пайку різного приділу, включно з американськими цигарками "Лакі страйк" і "Честерфілд". Усі затягалися американськими цигарками і хоч вони, в порівнянні з нашою махоркою, були

справжній люксус, ми всі кашляли від них, мов хворі на бронхіт.

По сніданні, на яке Куропатва "сервував" какао, сотенний наказав ранній обід і відмарш сотні.

Запа з американських консервів пахла на цілий ліс. Куропатва з гордою міною розливав юшку в їдунки великим черпаком.

Більшість з нас уже встигли пообідати, коли на заставі від сторони Бронар раптом заокотів кулемет, за ним зчинилася стрілянина на інших заставах. Алярм! Усі побігли на свої становища. Чота Дороша залягла під густим смерековим молодняком, чота Граба вздовж яруги, а наша Корпа замикала вхід до яру. Чота Кручі і жандармерія Грома забезпечувала наші тили від сіл Кам'янка і Поляни. Мене призначили зв'язковим між чотами Кручі і Корпа.

Найгарячіший бій розгорнувся на відтинку Дороша і Граба. Мені наказали бігти до Кручі, щоб він зі своєю чотою замкнув ще один яр і не дозволив ворогові вдертися до табору. Перескакуючи від дерева до дерева, відтак плазом я доповз до Кручі. Вертаючись на позиції нашої чоти, я побачив, що чота Граба захиталася під тиском ворожих сил і почала відступати. Чота Дороша трималася міцно і жарила без перерви по ворогові, а побачивши, що в інших чотах твориться паніка, Дорош з криком "ворог відступає", зірвався зі своїми стрільцями і побіг вперед. Піднесені на душі чоти Граба і Корпа відразу перейшли в наступ.

Під сильним вогнем нашої зброї та несподіваним протинаступом ворог захитався. Це збільшило завзяття наших стрільців. Стрілянина змішалася з несамовитим криком, а між усіма голосами найдужче було чути голос п'ятнадцятилітнього Олеся, що був зв'язковим при сотенному. З його дитячих грудей вилітав голос міцніший від інших:

— Вперед! Бий ляха! Слава!

Чота Кручі, що досі сиділа нечинно, відкрила й собі сильний вогонь по ворогові. Тоді поляки підхопили своїх ранених і завернули назад.

В тому часі на дорозі до Полян, вантажним автом їхали польські жовніри. Побачивши, що втікають вояки, шофер подумав, що це повстанці, і натиснув на газ. На крутому закруті він втратив контроль над машиною, і тягарівка полетіла стрімголов в урвище.

А наші стрільці загналися далеко за ворогом. Чотовий Граб рішив узяти кількох у полон. Хтось йому звернув увагу, що небезпечно і взагалі, що буде з ними робити, але він погнав за групою поляків з криком "руки вгору". Троє задніх поляків кинули зброю і піднесли руки вгору, коли раптом з кущів вилетіли кулі і Граб упав мертвим на землю. Поляки підхопили автомати, але наш кулемет перехрестив їм дорогу і вони попадали коло Граба.

Бій тривав до вечора. Ми довго ганяли по лісі і шукали за ворогом, що розбігся по гущавині. Вночі сотня зійшлася на збірку. Бракувало лише Граба. Між нами не був навіть ніхто поранений. А ворог наступав на наш табір у силі, що вчетверо перевищала нашу. Нас було сто шістдесят повстанців. Ми поховали Граба на тому місці, де він згинув. Позбиравши зброю убитих поляків і стягнувши з них кращі мундири та взуття, ми перейшли в ліси коло села Богуш.

Під час бою з лісу вирвалися два наші коні і, сполюшені пострілами, побігли до села. У Фльоринці їх зловили селяни і віддали міліції, — може думали, що вони належать польському війську, а може хотіли приподобатись полякам, — бо там було досить таких, що до нас ставилися дуже холодно. Визволити коней "наохотника" зголосився Дорош зі своєю чотою і бунчужний Кудияр.

Вночі вони оточили будинок міліції і перетяли телефонні дроти. Дорош вигукнув, що будинок замінований, але що вони його не висадять у повітря, якщо вийде комендант і випустить із стайні наших коней.

В середині будинку зчинився крик і плач жінок та дітей, — жонаті поліцаї жили тут з родинами. Комендант довго не виходив, а коли вийшов, він, під націлом рушниць наших стрільців, ледве доплівся до стайні.

Дорош відібрав коней, всунув комендантові в тремтячі руки пачку наших пропагандивних листівок, і поки задеревілі з переляку поляки отямилились, наші хлопці зникли в темряві.

Кілька днів пізніше ми рушили в напрямі Криниці. Коротко рейдували в таких селах: Берест, Перунка, Нове Село, Угринь, Лосє, Росток Велика, Мохначка Нижня і Вижня, Узби, Тиліч, Щавник і Злоцьке. На горах Кристів, Гроник, Яворина та інших ми заховали дещо з харчів.

Тут до нас в гості завітали дівчата — провідниці із Східньої Лемківщини — Христя, Степова і Марійка. З ними прийшов провідник Роберт. Гості принесли нам багато вісток. Сотня Хріна дала доброго прочуханця полякам в селі Тарнавка під час виселювання наших людей — вона там знищила їм понад двісті возів. Хрін звів також великий бій в нашому старому таборі на Хрещатій. Там загинуло понад п'ятдесят поляків і було понад соткураних. В Душатині, наткнувшись на міну, згинув стрілець з нашої сотні Мокрий, полягли в бою з поляками Ясін і Явір. Надрайоновий ОУН Левко і зв'язкова Ірина застрілилися в криївці, коли на них наскочили поляки. Ірцю я знав ще відтоді, копи вона учителювала в одному селі коло Бірчі.

З верхів над Криницею ми перейшли на Рунок. Це великі ліси над рікою Попрад. Ми і тут замагазинували дещо з харчів, хоч менше, ніж деінде, бо тут нас привітала зима. Випав перший сніг.

Потім ми деякий час таборували на горі Зимна (919 м.) понад селами Поворожник, Вуйкова, Дубне, Лелюхів, Вапєнне і Мічульське. Люди в цих селах були бідні, але приймали нас щиро, хоч були між ними і русофіли. Звідти ми перейшли на гори Високі Березця (895 м.) і Полянку (728 м.) над селом Тиліч, що лежав на самому кордоні.

Днями ми пересиджували в лісах, а як сутеніло йшли до сіл вечеряти і погрітися по хатах. Дні ставали коротші і зимніші.

В першій половині листопада в Мохначці Вижній нас застукали поляки. В цьому селі переважали русофіли. А вони, звісно, дивилися на нас як на ворогів. Ми, засадничо, з огляду на безпеку, старалися такі села оминати, проте, для усвідомлювання селян часом заходили. Не завжди нам вдавалося переконати їх, тому донощиків між ними було чимало. Часом доводилося наставляти таких сексотів на правильний шлях буками. Правда, свідомо частина населення попереджала нас про засідки.

Тоді, в Мохначці Вижній, після вечері, — вечеряли роями, звичайно один рій на одну хату, — ми саме збиралися в означеному місці до відмаршу, коли раптом почули вибухи гранат у хатах, з яких ми нещодавно вийшли, їх кидав невидимий ворог через вікна. Ніч була дуже темна, тому ми не відважувалися стріляти, щоб не потрапити у своїх. Та ми мали звичайно дві клички — одна районова, друга бойова, тільки для сотні, наприклад, запит "п'ять", відповідь "десять", "п'ятнадцять" — "двадцять" і т.п. Ці клички допомагали нам у боях і метушні. І ми дуже скоро зібралися разом і устійнипи, де ворог, а де свої.

А поляки, кинувши кілька гранат і випустивши в темну ніч кілька кулеметних стрічок, скоренько втекли. З нашої сотні потерпів лише стрілець Мирон, якого осколки гранати поранили в ногу. Але потерпіло багато цивільних, у тому "кацапів", які донесли на нас.

Маршуючи цілу ніч, ми дійшли над ранок до гори Ратунда (776 м.). На ній ми просиділи день, і сотенний дозволив нам піти до Ганьчової, Регатова Вижнього і Нижнього на вечерю тільки тоді, коли розвідка устійнила, що польське військо від'їхало до Криниці. У цих селах донощиків не було, і люди дуже гарно ставилися до нас.

До другої половини листопада ми таборували на горі Ясьонка (705 м.), — на вечір заходили до сіл Луг, Ждиня, Конечна, Липня, Чарна, Довге, Радоцина та Незнаюва, а потім перейшли на гору Добрий Верх (664 м.).

Щораз частіше сніжило і стояли приморозки. Ми ходили по селах, збирали харчі і магазинували в лісових криївках.

Одного разу наш рій Байдака та ще один йшли до Маластова. В селі Пантна якраз відбувалося весілля. Побачивши нас, люди запросили до хати, але Корп, який був з нами, подякував, і ми тільки перекусили надворі. Було зимно і чотовий дозволив випити по чарці самогону; чарки, правда, були нівроку — пили склянками.

Цілком інакше повівся ройовий Їва. Довідавшись про весілля, він післав хлопців у справах, а сам з кулеметником Зазулею та ланковим Калиною помандрував до Пантни. Їва був великий хвалько, дуже зарозумілий і любив гонори. Тож він розсівся між гістьми, немов у себе вдома в селі Мацьковичі.

Його стрільці — Білий, Чарнота та інші — збирали в селі бараболю для сотні; Крампа і Чува пішли до одного господаря по ялівку. Крампа недбало обвинув навколо руки шнурок і потягнув ялівку за собою. Чува йшов ззаду і підганяв. Коло річки, ялівці щось не сподобалось, вона підняла хвіст і шмигнула через калабаню. Спочатку Крампа біг за нею, — але бідний Крампа взагалі не вмів бігати, навіть коли ворог наступав йому на п'яти, — він впав, а клята ялівка тягнула його за собою як колоду. З тяжкою бідною Крампа звільнив мотузок з руки. І так, без нічого, Крампа і Чува приплентались і собі на весілля.

Ранком Їва, з якого ще не вивітрився самогон, помандрував зі своїм роєм до Баниці, де рішив переспатися. Він вибрав на квартири три хати, що стояли поруч. У першій хаті примістилися він, Зазуля і боївкар Хитрий, до другої пішли Білий, Крампа і Чува. Калина, Чарнота і Шабля мали йти до третьої, але вони помилилися і зайшли аж до п'ятої чи шостої. Було вже близько полудня, коли вони розмістилися на спання. Стійки не виставили. Її мали тримати господарі і, на випадок наскоку поляків, побудити їх.

Так воно і сталося. Хтось доніс полякам, що в Баниці партизани, і вони прийшли прямо під хати, де солодко спали Їва і його стрільці.

Чарноту, Калину і Шаблю господар збудив уже тоді, коли поляки роззброювали під хатою Їву, Зазулю та Хитрого і вдиралися до хати, де були Білий, Чува і Крампа. Але вони були вже готові до зустрічі з ворогом і за першим махом скосили п'ятьох жовнірів. Тоді поляки кинули гранати, і хата загорілася. Наша трійка вискочила з хати і собі кинула кілька гранат у ворога. Секундне замішання, викликане розривом гранат, вони використали, щоб метнутися до найближчих кущів. Поки поляки опам'яталися, вони вже добігли до лісу, хоч їх досягнули ворожі кулі — Чува ранило в бедро, Крампу в ногу, а Білого в ногу і живіт, — але їм пощастило скритися в гущі лісу.

Зарившись під стріхою в соломі, Чарнота, Калина і Шабля потерпали за свої душі. Поляки перешукали всі хати, кололи соломі багнетами на стріхах, били господарів. Перевернули також догори ногами все в хаті, де сховалися наші стрільці, підпалювали навіть хату, але господарі не зрадили їх.

Коли рій Їви не прийшов на збірку, а сотенний Бродич довідався про їх гульню на весіллі, він попав у страшну лють і сказав, що поставить їх під суд, а це грозило карою смерті. Але, як згодом розвідка дала знати, що Їва, Зазуля і Смирний попали полякам у руки, а інші правдоподібно загинули, — ця вістка заелектризувала не тільки сотенного, але й нас усіх. Ройового Їви ніхто в сотні не святкував, але вісім хлопців... вісім хлопців пропало!

Ситуація була дуже погана ще й тому, що Їва знав багато про наші магазини в лісі і міг зрадити ворогові. І сотенний дав наказ визволити полонених, або, якщо це не вдасться, знищити їх.

Цілою сотнею ми засіли при дорозі з Пантни до Малистова, бо довідалися, що поляки в Пантні водили полонених від хати до хати і хвалилися, що "дуже їх витлуклі, а тих забрало показати людям".

Уже цілком звечоріло, коли польський відділ з полоненими вийшов з села. Була густа мряка. Ми зачекали, поки ворог не зрівняється з нами, і тоді заторохкотіла наша зброя. Поляки розбіглися по полі та ярах, і мряка заслонила їх від наших куль. На дорозі залишилося кілька ранених і убитих, але Їву і Зазулю ворог таки забрав з собою. Хитрий використав замішання. Він розрізав шнур, яким був зв'язаний з Зазулею й мигнув у кущі.

Тієї ж ночі сотенний розділив нас на групи, і ми пішли по всіх криївках, про які міг знати Їва, і перемагали всі харчі. Скільки це нас коштувало праці!

На другий день до сотні добилися Чарнота, Калина і Шабля. Разом з жандармерією вони пішли до лісу шукати за Білим, Чувою і Крапою. Знайшли їх ще в сам час. Білий і Чува були вже непритомні. Ранених відвезли до Бортного, де їм вийняли кулі. Після двох тижнів їх перевезли до санітарного пункту на Свіржівській Магурі.

Сотня пішла в рейд. Ми ніде не затримувалися довше, як один день, бо ворог ганяв за нами від села до села.

Під кінець листопада ми зупинилися під селом Чертіжне. Докучав пронизливий холод, землю припорошив невеличкий сніг. Ми сиділи в поготівлі, бо розвідка повідомила, що в селі є польські жовніри. Пізно по полудні на одній із стійок пролунали серії з автомата, а за ними вибух гранати. Сотенний, який не хотів вступати в бій, наказав стягнути стійки. Прийшли всі за винятком Чорного. Ми знайшли його мертвого. На нього правдоподібно наткнулася ворожа стежа і ранила його; щоб його не схопили, він розірвав себе гранатою.

В глиб лісу поляки не пішли, лише довго обстрілювали весь терен. Наша сотня тим часом піднялася на вершок гори Сівейка (788 м.).

В кінці листопада сотенний розчленував сотню і кожній хоті призначив терен діяння. Чота Корпа залишилася на Кичері, чота Дороша і мінометна ланка відійшли на Рунок, а наша чота Кручі пішла на Свіржівську Магуру. До нас приділено санітарів Орленка і Крука та політвиховників Микиту і Вуйка. Бунчужний Кудияр залишився з чотою Корпа, політвиховника Бойка призначено до чоти Дороша, з нею теж залишився сотенний. Кур'єрами між чотами призначено Найдю і Стебелину.

Заки ми розійшлися в призначені терени, ми ще зробили наскок на містечко Ропи,

щоб роздобути трохи ліків і одягу. З цього погляду акція вдалася, але в ній загинув стрілець Чумак. У короткому бою з міліцією і відділом польського війська — Чумака поранили. Коли до нього підступали двоє польських жовнірів, він відбезпечив гранату і розірвав себе та ворогів.

На Магурі Свіржівській довгий час існував санітарний пункт. Хворі постійно прибували до нього. Ми скоро побачили, що зимувати під голим небом, до того з хворими, неможливо. І ми побудували землянку, подібну, як минулого року над селом Прибишів.

У нашому рої зайшли зміни. Ми втратили ройового Байдака. Він хворів від довшого часу, а коли ми прийшли в околиці Криниці, цілком охляв. Рій перебрав ланковий Смерека, а по якомусь часі, ройовий Новий. Байдак довго перебував у санітарному пункті, а потім його від нас забрали.

На Магурі Свіржівській нас часто відвідувала провідниця Степова. Вона вміла гарно оповідати, і ми любили її слухати. Заходив також провідник Смирний зі своєю боївкою. Якраз він приніс нам сумну вістку про смерть кущового Золотаренка в селі Бортному.

Крім того ми майже не мали зв'язку зі "світом", хіба що виходили на розвідки в села. В селі Святкове ми нав'язали приятні стосунки з одним поляком. Він був людиною поміркованою і взагалі не погоджувався з політикою польського уряду супроти українського населення. Він інформував нас, що діється в терені і часто полагоджував нам різні справи, наприклад, продаж коней.

З тими кіньми була ціла історія. Ми їх здобули від ворога. Це були дуже добре витреновані німецькі військові коні. Ми їх назвали Макс і Фриц. Вони в лісових хащах орієнтувалися краще, ніж ми, і завжди знаходили дорогу до табору. Вночі часто вони були нам провідниками. Ми пускали Макса або Фрица наперед і гусаком ішли за ними. А як було небезпечно йти з села, ми накладали в'юки з харчами на котрогось з них, і вони самі йшли прямо до табору.

Ми всі дуже любили Макса і Фрица, але рішили їх продати. Поперше, ми не мали чим годувати їх взимку, подруге, нам були потрібні ліки. З жалем прощалися ми з кіньми, а найбільше сумував Добуш, який їх доглядав. Наш знайомий поляк, підгодувавши трохи Макса і Фрица, пустив їх на чорний ринок. В Польщі чорний ринок процвітав дуже гарно. Крім ліків і бандажів, наш знайомий купив нам трохи матеріалу, з якого політвиховник Микита шив штани. Ручно, бо машини у нас не було, а тому що кравців між нами також не було, Микита поров старі штани і по них кроїв нові.

Перед самим Різдвом випав великий сніг. Тиснув несамопитий мороз аж дерева в лісі тріщали.

Коли в такі морозні ночі ми появлялися у нашого знайомого поляка, він заломлював руки.

— Хлопці, хлопці, як ви там витримуєте на таких морозах?

А від хлопців, обпечених морозом і розігрітих тяжким ходом в глибоких снігах, пашило. Загартування робило своє, це вже була наша третя зима в лісі.

На Свят вечір ми дістали в селі Бортне сушених грибів, часнику, цибулі, квашеної капусти і куті. Муку ми мали свою, то ж жінки в селі спекли нам струцлю і кілька буханців хліба. Бараболю доставляли нам з інших сіл, бо ми не хотіли в такі морози відкривати наші магазини, а також "шпарували" на чорну годину. До куті стрільці десь роздобули трохи меду — таких багатих свят ми ще не мали. Дістали також чисту

білизну, яку нам прала одна родина в селі Святкове. Ця родина дбала про нас, як про рідних дітей.

Зміцнивши застави, щоб ворог не зробив нам святкової несподіванки, і викупавшись у снігу, ми сіли до вечері.

Політвиховник Микита привітав усіх зі святами, згадав наші перші свята в УПА, друзів, які перебувають далеко від нас або загинули, батьків, родини — і по наших загартованих, обсмалених вітром і морозом обличчях потекли сльози. По вечері ми почали колядувати, спочатку тихенько, згодом голосніше, аж пішло, як колись у хаті при своїй родині.

Зима прекрасна пора року, особливо, коли у вас тепла хата і теплий одяг. Зігріті хатнім теплом, ви виходите в ліс і не можете налюбуватися красою. Пухнатий сніг, високі снігові замети, вкриті білим інеєм дерева. Білі дерева, біла земля і навіть небо вгорі наче б побіліло. У вас під ногами скрипить сніг. Ваші ноги м'яко западають у нього, і вам приємно залишати на ньому білі відбитки ваших чорних чобіт. Мороз щипає вас в обличчя, але вам навіть добре — ви міцніше натягаєте хутрянну шапку і вам байдуже до морозу. Вам приємно навіть час від часу витягнути теплу руку з рукавиці і потерти ніс.

Але, як цілком інакше виглядає зима, коли у вас немає теплої хати, бо у вас взагалі немає хати. Ваша хата — це великий, вкритий снігом ліс. У вас взагалі немає теплового одягу. У вас немає ні лихенького светра, ні теплої шапки, ні рукавиць. Ваша шинель, якщо ви її взагалі маєте, "вітром підшита". Ваші чоботи вас не гріють, бо підошви в них не цілі. Вони, ті ваші чоботи, приносять вам тільки лихо. Вони залишають у снігу глибокі сліди, по яких вас може знайти ворог. Тоді зима не є прекрасною порою року, вона є вашим недругом.

Так думали ми, копи на другий день свят на Свіржівську Магуру прийшла чота Корпа і розтаборилася біля нашої землянки у великих снігах. До того часу вона квартирувала здебільша по селах, але коли ворог почав ганяти за нею так, що і одного дня не було спокою, вона рішила зимувати разом з нами. Вояки прийшли вщент виснажені. Йти глибокими по пахви снігами було дуже тяжко. Треба було також затирати за собою сліди. З Корпом прийшли кілька ранених до нашого шпиталика. Добре, що харчі ми мали замагазиновані в лісі і в селі не було потреби показуватись, хіба щоб затягнути язика. Таким чином наше таборування було конспіроване.

Глибокими снігами добилися до нас також зв'язкові Найда й Стебелина. Вони принесли естафету від сотенного Бродича і різні новини. Від них ми дізналися, що чота Дороша звела кілька боїв з поляками. Одна сутичка відбулася на Йордан в лісі над селом Чертіжне, де чота зимувала в землянках.

Поляки в цей час переводили вибори до сойму, і по селах волочились різні виборчі комісії політруків і комісарів та військо. Така комісія з військовим відділом в числі 150 осіб приїхала до Чертіжного. Вони рішили нагнати страху "лісовим бандам". Чота Дороша з гори Сівейка обсервувала ворога, а як він підійшов цілком близько, сипнула кулеметним вогнем. Поляки, залишивши п'ятьох убитих, завернули ще скорше, ніж наступали.

Та минуло кілька днів по відвідинах Найди і Стебелини, як прийшла вістка про їх смерть. Вони напоролися на загін більшовиків. По довшій перестрілці, тяжко ранені, вони розірвали себе гранатами.

Так рідшали ряди нашої сотні. Одні гинули в боях з сильнішим ворогом, інші — ранені — відходили на лікування по шпиталях, щоб часто вже не вернутися до сотні,

бо здоров'я не дозволяло воювати. Появилось також і дезертирство, головню серед тих, що прийшли до сотні найпізніше.

З "трикутника" вернулася провідниця Христя; вона принесла потрясаючу вістку про знищення нашого шпиталика на Хрещатій.

В шпиталі були лікар Рат, його дружина Дора, помічник лікаря Орест, санітарки Пчілка і Калина, санітар Арпад та хворі: референт СБ Гуцул, командир боївки Мірник, стрільці з нашої сотні: Сметана, Лук, Кавка, Дружба, Жук і з боївки Шугая — Когут та ще деякі з сотні Хріна. Усі вони загинули.

Це сталося в січні 1947 року. Стрілець Журавель, який свого часу був у нашій сотні, віз до шпиталика харчі. Тією самою стежкою проходив батальйон польського війська, і Журавель попав їм просто в руки. Під звірським катуванням Журавель заломився і виявив куди віз харчі.

Поляки оточили шпиталик з усіх боків, почали закидати гранатами і закликали вийти з бункера, мовляв "нічого їм не буде". Правдоподібно д-р Рат узявся на хитрощі і закричав, що вони готові піддатись. А далі заявив, що він є в ранзі полковника, інші в рангах поручників і капітанів, і вони можуть здатися у полон тільки рівним собі. Поляки відповіли, що між ними є майор і двоє капітанів, і що вони підійдуть до виходу з криївки. А коли польські старшини нахилилися над виходом, з бункера заторохкотіли автомати і кулемет та полетіли в'язки гранат.

Бій тривав від ранку до вечора. Наші боролися до останньої кулі, а тоді висадили себе в повітря.

Про перебіг бою ми довідалися з польських військових журналів, він був описаний досить докладно, а знаючи всіх, хто був в бункері, — ми могли собі доспівати решту. В журналі поляки називали їх бандитами-фанатиками, а ми схиляли голови перед героями.

Не встигли ми отямитись від тієї вістки, коли в кінці лютого наспіла нова — про смерть провідників Степової і Роберта.

Вони і двоє стрільців ішли з села Свержова до Бортного. Сніги замели всі дороги і стежки. Недалеко Свержова побачили польський військовий відділ. Вони негайно завернули в бік лісу, але ворог уже помітив їх і взяв під обстріл. У глибоких снігах годі було скоро бігти і орієнтуватися в терені — вони впали в глибоку, засипану снігом, яругу. Поки вилізли з неї, ворог уже був біля них. Кулеметна серія відразу вбила провідника Роберта і одного стрільця. Провідницю Степову тяжко поранено. Поранено також другого стрільця, але йому вдалося відповзти і сховатися в снігових заметах. Коли поляки побачили, що в них стріляє дівчина, вони підступили ближче, закликаючи здатися. Степова відповіла, що не може підвестися, бо поранена в обидві ноги, а коли поляки підійшли зовсім близько, — вона випустила цілу серію з автомата, поклавши кількох трупом. Поки до неї підбігли інші, вона застрілилася.

Про це оповів той ранений стрілець, якому чудом вдалося врятуватись.

У половині березня наступила відлига. З-під снігу тут і там почала показуватись чорна земля. Ми раділи приходом весни і навіть не дуже зважали на те, що в землянці вода текла нам на голови.

Одної неділі по полудні, коли сонце пригріло, після політзань, ми вийшли на поляну і затіяли "снігову війну". Ми весело жбурляли один в одного мокрим снігом, як раптом прибігла стійка з криком, що наступає ворог.

Починати бій ми не могли, — ворог ішов в силі одного батальйону. Залишивши над табором заставу з кулеметами, ми почали відступати в бік села Вапенне. Передне

забезпечення втоптувало дорогу. Сніг місцями був ще дуже глибокий і мокрий, так що важко було з нього витягати ноги.

Обстрілюючи табір, ворог обережно підійшов до землянок, тоді наша кулеметна застава послала йому кілька смертоносних серій і, поки ворог отямився, подалася за нами. Та поляки скоро побачили, що наші землянки порожні і погналися по наших слідах, яких по мокрому снігу ніяк не замаскуєш. Тоді чотовий Корп наказав Чорноті і Чайці мінувати нашу стежку піхотинськими мінами. Наші задні забезпечення обстрілювали ворога, а хлопці щокілька кроків закладали міни. З запертим віддихом слухали ми, чи міни вибухатимуть. Та сумніви скоро розвіялися, — запальники солідно виконали своє завдання і поляки залишилися далеко поза нами. А нам тільки того і треба було. Ліс великий і ми могли і цілу ніч ходити по Магурі, а поляки боялися ночі в лісі. Вони забрали своїх ранених і пішли до села Фолюш та Пригонини, а ми помаршували до Боднарки і Волі Пиклинської. Там повечеряли і вдосвіта вернулися до табору по втоптаних слідах селян, що їздили до лісу по дрова. Наша землянка була цілковито знищена. Втрат ми не понесли жадних, але ворог позбавив нас даху над головою.

Ми почали форсовний рейд від села Крапної до ріки Попрад, через цілу західну Лемківщину — вздовж і поперек. Щоночі робили ми 20 - 30 кілометрів, щоб ворог не міг зорієнтуватися, де ми обертаємося.

Незабаром поляки, на взір "старшого брата", проголосили велику амністію польському підпіллю ВІН і НСЗ, а також "збаламуцоним члнкам банд УПА". Летючки описували всі "блага", що їх дасть комуністичний уряд. Ми не були проти летючок, як таких; ми їх старанно вибирали і вживали замість цигаркових папірців. Польські підпільники почали виходити з лісу і голоситися до місцевих міліцій. З наших рядів втекло в той час двоє чи троє, а також кілька з боївків.

Одного дня під кінець березня загули сирени фабрик, нафтових копалень і задзвонили дзвони по всіх містах і селах. Це тривало цілий день. Але чому дзвонили і гуділи ніхто не знав, аж повернулися селяни з міста і привезли величезні плякати, де чорним по білому було написано, що "скритовбивча рука українських бандитів" вбила польського вождя, героя Червоної Армії, носія найвищих військових відзначень, генерала Вальтера Сверчевського. Спочатку ми думали, що це якась нова провокація. Та прийшли зв'язкові з "трикутника" і ми довідалися, що сотня Хріна дійсно вбила генерала Сверчевського.

А було це так: 28 березня Хрін повів сотню на засідку над дорогою з Балигорода до Тісної. Незабаром на шляху з'явилося кілька танкеток, за ними розстрільною перейшла сотня. Та Хрін не відкривав вогню. Нарешті від Балигорода показалося кілька особових авт. Авта були відкриті і по шапках, що блищали на сонці, можна було здогадатись, що їдуть якісь великі шишки. Тоді Хрін дав наказ і стрільці гримнули з усієї зброї. Авта ще пару метрів підїхали і тоді заporоли в насип. В одному авті піднісся високий і лисий старшина та черга з кулемета повалила його на дорогу. Ще пару серій і коло авт нікого не було в живих. Поки надбігла польська сотня, що йшла на віддалі за автами, і завершила та, що була спереду, сотня Хріна зникла в гушавині лісу.

Весна нарешті розцвіла повною красою. Позеленів і погустів ліс. Повеселішали й ми, бо зима таки надокучила нам так, що годі описати. На Великодні свята, які ми справляли на Магурі, над селом Вапенне і Струже, до нас прийшла чота Дороша і сотенний Бродич, з ними прийшла провідниця Христя і підпільниці з місцевих кушів

Таня, Оксана, Параня та Марійка. Був священник, відправив Службу Божу і посвятив Божі дари.

В наших теренах появилось ще більше польського війська. Знаючи, що готується облава проти нас, ми поробили заходи. Чоти розділилися на рої і розбіглися по околиці. Ворог великими відділами перейшов ліси і села, без більшого успіху. Ми зазнали малих втрат серед місцевих боївок, здебільша через їх необережність. Було також кілька ранених. А як поляки перейшли, ми знову зібралися разом. Але ми знали, що це лише коротка передишка. Польща готувалася остаточно ліквідувати УПА. Уряд мобілізував молоді річники до армії і домовився про спільні дії проти нас з чехами і більшовиками. До міст Горлиця, Кросно, Ясло, Грибів, Новий Санч, Риманів і Балигород приїхали відділи НКВД.

Ми перебували в постійному рейді. Ворог бушував по лісах і нищив наші криївки з запасами. Але і тут не дуже йому щастило. Наші лісові співмешканці мали багато кращий нюх. Дикі кабани зрили нам не одну криївку з бараболею; лисам смакувало мариноване м'ясо.

Спочатку, як ми тільки прийшли на західню Лемківщину, наша сотня складалася з чотирьох чот, по чотири рої в чоті, по дев'ять, а то й більше стрільців в рої. За деякий час створено три чоти і мінометну ланку, а в травні 1947 року знову переорганізовано сотню. З трьох чот створено дві — трохи більші. Першу очолив Дорош, другу Корп. Чотовий Круча став комендантом жандармерії.

В кінці травня в західній Лемківщині стояла майже стотисячна польська армія. Військо було всюди — в містах, містечках, майже в кожному селі. Великі лави крок за кроком перешукували ліси. Там, де застала їх ніч, вони зупинялися, розпалювали вогнища і ночували. По тих вогнях ми орієнтувалися, в якому напрямі йде ворог.

Інші відділи виселяли людей. Важко описати те, що діялося там. Це був жах і розпука для нещасних людей, а Польщі вічна ганьба. Людей зв'язували мотузками і волочили з хат на вози, якими відставляли їх до Грибова і Горлиць. У кожному селі по дорогах лежали десятки вбитих селян. Трупів не забирали, — поляки залишали їх для постраху для тих, які думали б ще ставити спротив. Цивільні поляки нищпорили по порожніх хатах і забирали все, що ще можна було забрати, а деякі хати розбирали. З сіл, що стояли далі від доріг, розібрані хати забирали до більших польських скупчень.

Наша сотня знову поділилася, і кожна чота пішла окремо. Чоті Дороша, з якою був сотенний, вдалося перейти на другий берег Попраду, і там вона спокійно перебувала, аж поки не минула головна облава. Наша чота Корпа, під Божою опікою, маневрувала поміж польськими лініями. Часто доводилося йти поруч польського війська, а що ми мали також польські мундири, то штука вдавалася і ми просмикувалися в тили поляків.

По якомусь часі наші чоти знову з'єдналися. Та перебувати на одному місці довше, як один день, було неможливо, особливо коли чехи поспішали полякам з допомогою. Вони, закріпившись нас, часто переходили на польську сторону облавою.

В одній з сутичок з поляками над селом Мохначка, згинули Орлик і Залізо (вони, ранені, розірвали себе гранатами). Провідниці Христі, Яворові і Вишні, які були тоді з ними, пощастило втекти, а Степовий пропав.

В червні до нашої сотні приєдналися майже всі боївки з нашого терену. Усі ми були голодні і виснажені безнастанними маршами. Не було навіть змоги зварити гарячої юшки.

Ось ми затримались над селом Ганьчова; кухарі на скору руку зварили вечерю. Тільки почали роздавати її, як стійка сповістила, що йде польське військо. Хто встиг сьорбнути зупи, добре, хто ні, пішов голодний. Скорим маршем ми перейшли понад селами Сквірне, Ставіше, Чертіжне, Чирна, Перунка, Снітниця, Поляни, Котів і на світанку стали на горі Черсла (871 м.).

В густому лісі ми пересиділи день — ворожі сили переходили по кілька разів коло нас, та нам вдалося уникнути зустрічі з ними. В той час нашої сотні, що начисляла сотку людей, не розумно було зачіпатися з багатотисячною армією. Увечорі, коли пройшла облава, командир Бродич дозволив розкласти вогонь і приготувати вечерю. Та коли їда була готова, на табір посипався гураган серій з кулеметів.

Ворожий вогонь нікого не вбив, але тяжко поранив у чоло стрільця Прута. Ми всі вислизнулися і між селами Нова Весь і Котів перейшли дорогу і річку Ростока та попрямували на гору Криців (828 м.). Тут санітари змінили Прутові перев'язку. Виявилося, що він осліп.

З-над Угрина ми пішли горами далі вглиб лісу на Рунок. В околиці Малої Верхомлі, на височезній горі Грунек (1002 м.) ми розтаборилися.

Тут теж не довелося нам перебути довше, як один день, бо ворог і тут шукав за нами. Але на Рунку простір великий і було куди обминати ворожі війська. Правда, за тиждень ворог таки зорієнтувався, що ми знаходимося в горах і стягнув ще більше війська. Нам стало тісно, і ми були змушені перейти на словацький бік.

При переході ріки Попрад від нас відстав один стрілець. Він налягав на ногу, в яку був ранений. Чи він сам пішов до чехів, чи його зловили — невідомо; але він сказав їм, куди ми прямуємо.

Виснажені докраю, ми лягли на якійсь горі відпочити. Коло дев'ятої години ранку стійка повідомила, що нашими слідами ідуть чехи — приблизно двадцять чоловіків. Ми зайняли становища. Вони йшли помалу і ліниво, полянами та відкритим тереном. Сотенний дав наказ не стріляти — він думав, що може вдасться поговорити з чехами і розійтися без бою. Інакше думали чехи. Побачивши нас, вони почали стріляти. Ті з нас, які знали чеську мову, почали кричати, що ми хочемо мирно з ними говорити, але у відповідь чехи зміцнили вогонь. Першою жертвою ворожих куль упав стрілець Теплий. Тоді заторохкотіли і наші кулемети. Хто з чехів не впав відразу, той не докотився живим, як втікаючи в паніці, полетів стрімголов з високої гори.

Ми поховали Теплового в окопі з першої світової війни і скоро пішли вище в гори. На доброму, зі стратегічного погляду, вершку якоїсь гори, ми пролежали до наступного дня, спостерігаючи чеське і польське військо, що безуспішно нищепорило в лісі. Поляки перекинули понад десять тисяч війська на словацький бік на допомогу трьом тисячам чехів.

Коли облава перейшла, кухня приготувала дуже вбогий обід, бо не було вже що варити.

Стан Прута цілком погіршився. Його спаралізувало. Санітари мусіли його нести. У кожного своя доля — кажуть. Прут стільки пережив в житті, що виглядало, що смерть забула про нього, та ні, — вона знайшла його тут. В 1939 році більшовики вивезли його на Сибір. Там він, щоб вирватись з табору, зголосився до армії, що її організувала Ванда Василівська. Воював під Варшавою, згодом утік до УПА з Медведем, який загинув у Смільнику.

Незнаним тереном, стрімкими горами, ми йшли цілу ніч — то вгору, то в долину,

щоб перейти знову на польську територію.

Ранок застав нас у дуже поганому місці — багато галявин, ліс рідкий, майже самі зруби і кущі. Чотовий Корп, Грім, Верба і Білий пішли на розвідку. Та ледве вони відійшли кількасот метрів, як на них посипалися постріли. Вони негайно скрилися в кущах, а куля прошила Корпові шапку на голові. Знаючи, що стрілянина заалармувала інші ворожі застави, ми негайно перенеслися на іншу гору, хоч і там більшого лісу не було.

Минала година за годиною. Не зважаючи на нервові напруження, багатьох зморив сон, — ми майже не спали вже більше, як два тижні.

Я, хоч який змучений заснути не міг. В голові роїлося від різних чорних думок. Щоб перервати їх хід, я гарячково старався думати про щось інше, незначне, як наприклад, де і коли я загубив кусок шкіри, з якої хотів пошити собі верхи чобіт. Один кусок у торбі, а другого нема... І чого ті чорні хмари сідають щораз нижче на верхи? Ось, здається, зараз сповзнуть і придушать нас усіх! Чи й природа проти нас?

Стійки повідомили, що з усіх боків підходив ворог. Наш витончений слух ловив найменший шелест. Ми наставили зброю. Ворог щораз ближче. І ось зацокотіли наші кулемети, заграла вся зброя, — ворог відрухово відступив назад. Але від його кулі впав на землю Птах. На його місце став Веселий і посипав з кулемета запальні кулі. Зачаділо увесь ліс; загорілись кущі.

Ворог не встояв під нашим сильним вогнем. Але це лише на нашому відтинку. На інших палахкотів сильний скорострільний вогонь, вибухали гранати, орали землю міномети. На становищах йшли команди — то кулемет наперед, то назад. Сотенний Бродич дав наказ до прориву. Чота Дороша зірвалася з криком "слава" наперед. Подужчав вогонь нашої чоти. Градом летіли гранати. А ось прийшла черга бігти нам. Командир Грім і кулеметник Веселий сікли з кулемета, не відставав Верба зі своїм МГ 42 і Топір зі своїм дехтярем; Барон посилав "куферки" з крісового мечета. Чайка з петеера вимацував гнізда ворожих максимів.

Ми добігли до краю поляни. Команда — перебігати по одному! Ворожі кулі сікли землю і гілля, а нас не чіпали. Сотенний Бродич перебігав поляну то туди, то назад, щоб всіх допильнувати. Він так спритно стрибав від куща до куща, що я пішов його слідами і наслідував його рухи. З Божою допомогою всі опинилися по другому боці поляни. Тут починалася гущавина, і ми зникли в ній.

Як ми вирвалися, я дивувався тоді, дивуюся й нині. На нас наступало понад двадцять сотень, а на побоевищі залишилися тільки Птах і Прут.

За яких дві години маршу перед нами простелилося поле, а праворуч село. За полем далі ліс. Ми іншого вибору не мали і тому подалися навпростець. З крайніх хат повибігали селяни. Та ось з гурту відділилося троє чоловіків у мундирах і побігли за нами. Вони мабуть думали, що ми польський або більшовицький відділ.

Вже на узліссі польова жандармерія зачекала на них. Це були чеські жандарми. Побачивши свою помилку, вони квапливо почали запевняти наших, що українці і чехи повинні жити в згоді, бо ми "братні народ".

Ага, тут де їх менше, то ми "братні народ", а дві години тому, як перевага була по їх боці, — хто ми їм були?

Раптом в наш бік посипалися кулі. Наша застава відповіла вогнем. Полонені, скориставши з хвилинного замішання, пустилися втікати. Автоматна черга перетяла дорогу одному, іншим пощастило.

По короткій перестрілці, нам вдалося відв'язатись від ворога, але ненадовго, бо

перебігши лісом хребет одної гори, ми опинилися перед битою дорогою. За нею велика лука, а далі висока і стрімка гора, — цілком гола, лише в долині покрита густим ліском. Чота Дороша скоренько перебігла дорогу. З нашої чоти лише кількох нас встигло перескочити на леваду, як надїхало кілька танкеток і авт. З них вискочили жовніри і відкрили по нас вогонь. Але ми щасливо добігли до перших кущів. Тоді ворог спрямував свій вогонь на стрільців Дороша, що якраз спиналися по лисій, стрімкій стіні вгору. Ворог бачив їх як на долоні. Не знаю, чи це наше повстанське щастя, чи ворог не вмів стріляти, але всі хлопці щасливо вилізли до перших кущів. Правда, не знати, що було б, якби чотовий Корп по другій стороні дороги не відкрив вогню по ворогові. А так єдиний трофей, який дістався чехам, був старий кухонний баняк. Такий собі нівроку — в ньому варили їсти на цілу чоту. Щурові було сказано його носити і він носив, хоч властиво міг з ним розстатися, бо баняк був пошкоджений кулями. Але наказ є наказом; а стрілець Щур своєї ініціативи ніколи не проявляв, тому силувався з тим баняком вилізти нагору.

Ланковий Смерека гукнув йому, "Щур, кинь баняк", а Щур у відповідь, "а ніщо мені сотенний не скаже, що я кинув баняк?" Тоді Смерека, як гукне на нього... і баняк полетів мов громовиця прямо чехам в руки.

Чотовому Корпові довго не довелося обстрілювати ворога; ззаду по наших слідах ішов другий ворожий відділ. Ворог старався за всяку ціну витиснути чоту Корпа на леваду. Та партизан добре в тім'я битий — на пасовисько не полізе. Чота вміло поманеврувала між ворожими відділами і зникла в лісі.

А за той час ми з чотою Дороша вилізли на вершок гори. Рій Палія пішов перевірити терен. І якраз в сам час, бо з другого боку, де гора не була така стрімка, йшла група чеських вояків. Палій і Білянс своїми кулеметами завернули чехів в долину.

На вершку гори половина стрільців цілком ослабла. Деякі знепритомніли. Санітари, хоч самі ледве трималися на ногах, роздавали потребуючим якісь каплі.

Пригадую собі санітара Орленка, — худий, виснажений, як і ми всі, він під час боїв бігав, робив перев'язки і виносив ранених в безпечне місце. Так само Конарик, — молоденький, слабовитий хлопчина, — але як треба було, він ніс удвічі більшого від себе хлопа. А санітар Пасічник! Він виглядав як заморена серна. А скільки він мав духової сили, скільки гумору!

Ліків у нас було обмаль, не бракувало тільки аспірини. І він на усі недуги, — біль руки, ноги, шлункову нестравність — давав аспірину і запевняв, що допоможе. Та й справді, — помагало.

Пам'ятаю, одного разу в сотні кинулась короста. Пасічник і Крук зробили власного виробу мазь. Вони стовкли на порошок кусок толу з міни, змішали з живицею і лоем. І вона дійсно помагала. Але з тою маззю була теж пригода. Перетоплену в їдунці мазь санітари поставили за колибу, щоб вона вистигла. Пізно вночі хлопці вернулися зі стійки, голодні як пси. Хтось з них знайшов їдунку з маззю, думав що це перетоплений лій. В таборі знайшлося кілька бараболин і вони її помастили тим "лоєм". Уранці Крук і Пасічник до мазі, а там лише порожня їдунка. Довго не довелося розпитувати, бо незабаром, тримаючись за животи, прибігали нічні "ласуни". І що ви думаєте? Що їм допомогло? Аспірина!

Почало смеркати, і хоч у всіх було лише одне бажання заснути і ще раз заснути, сотенний наказав іти далі.

Ми йшли весь час вгору і вгору. Сонце пробивалося крізь гущавину лісу, а ми

йшли, ледве волочучи ноги. Щойно коло полудня польова жандармерія знайшла вигідне місце для таборування. Крім стійкових, ми всі попадали на землю. Та голод не давав заснути. Ми вже не мали жадних харчових запасів. Два останні тижні ми їли лише раз денно, а останні два дні взагалі не мали нічого в роті.

Сотенний послав розвідки, щоб розглянулись в терені. Одна з них притягнула двох баранів. Вояки вкрали їх з пасовиська. Ми розклали вогонь. Варити не було в чому, тому поділили м'ясо на порції і кожний варив у своїй їдунці. Гірше було з тими, що погубили їдунки, — їм довелося чекати, поки інші зварять. Наповнивши шлунки несоленим і напівзвареним м'ясом, стало легше на душі.

За кілька днів ми зайшли до найближчого села за горою. Населення переважно українське досить добре поставилося до нас. Словаки теж відносилися до нас зичливо. Селяни з власної ініціативи зробили між собою збірку харчів для нас. Від людей ми довідалися, що в облаві, з якої ми чудом врятувалися, ворог мав великі втрати. Селяни бачили, як з лісу виносили вбитих і вантажили на закриті брезентом вантажні авта.

На території Польщі облави продовжувалися. Щоб втекти якнайдалі від лиха, чота Корпа зайшла аж над ріку Дунаєць. Але і там не було свободи рухів, бо по селах було військо та самооборона ОРМО. Кожна поява в селі за харчами викликала нову хвилю облав. Чота голодувала.

Голод — це великий можновладець. Почалося дезертирство. А щонайгірше втекли ті, від яких найменше можна було того сподіватися.

В половині червня чота знаходилася коло річки Попрад і плянувала перейти на другий берег. Чотовий Корп, командир жандармерії Грім, харчовий інтендант Ящірка і колишній ройовий Луговий пішли перевірити терен. І як пішли, то слід за ними застиг.

Стрілецтво спочатку остовпіло, а потім попало в страшну паніку. Втекли командири! Як тепер бути?

Ситуацію вдалося опанувати ройовому Уралові. Він зумів утихомирити стрільців і навести дисципліну. Під його командою чота перейшла Попрад і попрямувала на Рунок. По дорозі їх стрінула ще одна несподіванка — непомітно щезли політвиховник Микита, ройовий Новий та стрільці Чайка і Сосна.

Інша справа була з Чарнотю, Білим, Корчиком, Воробцем і Стрілою. При переправі через Попрад чота наткнулася на польську стежу. В сутичці не було жадних втрат, лише в метушні їх п'ятьох відстало від чоти. Але вони ще тої самої ночі, при допомозі польського селянина перейшли річку і попрямували на гору Груник, де Урал назначив збірку на випадок розчленування чоти.

А чота Дороша з сотенним Бродичем в тому часі йшла пропагандивним рейдом по словацьких селах. Вони переводили віча й інформували на них про нашу боротьбу. Словаки ставилися до них прихильно і майже не було випадків, щоб хтось доніс до військових органів про їх присутність у селі. За два тижні, в другій половині червня, чота перейшла над селами Чорна і Біла Вода на польську сторону і щасливо добилася на Рунок.

На Словаччині з чотою Дороша цілий час перебували боївки Смирного (санітарки Таня і Оксана, стрільці Іскра, Дуб, Борис, Тур, Липа, Тріска і Жук) і Чабана (Пімста, Хитрий, Сокіл, Орест і Крук) та відділ Служби Безпеки (командир Грізний, стрільці Чорний і Мак). Більшість з них пізніше загинули — Чорний влітку 1947 року над селом Рихвальд, Крук і Оксана восени того ж року над Ропою. В серпні Дуб попав полякам в руки, Липа здезертирував. Приблизно тоді загинули й інші, як наприклад, Тріска в селі Бодаки в хаті свого хресного батька, який сам навів поляків на нього.

Радість, що ми всі знову разом, була дуже коротка. Її затьмив факт дезертирства Корпа й інших. Для Бродича це був страшний удар, — Корп був його правою рукою і його вчинок підірвав довір'я стрільців до всіх командирів. Бродич дуже старався це довір'я повернути. Майже щодня він переводив з нами гутірки, відвідував рої та нав'язував дружні розмови. Та незалежно від усього з Рунка дезертирували ще двоє — стрілець Лемко і кулеметник Дунай. Це викликало новий спалах недовір'я між командою і стрілецтвом. Сотенний оголосив в наказі, що кожного, хто буде ширити паніку, чекає кара смерті. Його довірені люди почали винюхувати, які настрої панують між стрілецтвом. Це звичайно ситуації не поправило, навпаки, сприяло відчуженню одного від одного.

В тому часі стався один трагічний випадок. Загинув мій добрий друг Яличка. Він і Нестор верталися вночі до табору. Їх затримала на дорозі стежа боївки Пімсти кличкою. Кличка була: "ми" — запит, "я" — відповідь. А треба знати, що попередня кличка була "ми" і "наш", її розконспірували поляки і тому видано наказ стріляти до всіх, хто відповість "наш". Яличка знав про це так само як всі. Але так, мабуть, йому було суджено, він помилився і відповів "наш". Пімста випустив серію з автомата. Ми поховали Яличку на одній з полян Рунка. Він походив з села Ославця, недалеко Команьчі. Його батьків, як і моїх, більшовики вивезли на Сибір.

В такій пригноблюючій атмосфері затверджено Урала чотовим.

На Рунку ми довго місця не загрили, бо в перших днях липня ворог знову повів генеральну облогу. Ми перейшли на Магуру Свіржівську, в околиці Бортного та Пригонини. Та й там не вдалося оминати наступу. Ворог кидав в окремі ліси більш як по 15 тисяч війська. З таким сильним противником ми не могли приймати боїв. Ми взялися на хитрощі — покинули Магуру і пішли в польські села та цілком малі ліси. Так ми загналися майже під саму Горлицю. А коли ворог нас там винюхав, ми завернули назад.

На горі Холм сотенний Бродич наказав чотам знову мандрувати окремо. Він, бунчужний Кудияр, провідниця Христя і політвиховник Вуйко пішли з чотою Дороша. До чоти Урала Бродич призначив політвиховників Бойка і Зенка та колишнього чотового Кручу, який перебрав жандармерію.

Прощаючись, ми якось відрухово стискали один одному сильно і щиро руку. Але нікому й на гадку не прийшло, що ми востаннє бачимось на рідних землях.

Наша чота попрямувала на Магуру Свіржівську, а чота Дороша на Рунок.

Ми маршували цілу ніч, спритно виминаючи ворога, ранок застав нас над селом Білянка. Там ми "зорганізували" два відра бараболі — майже витягнули її полякам з-за пазухи. Міліціанти сиділи в хаті, а ми в пивниці крали бараболю.

День ми просиділи в корчах і щойно пізно по полудні розклали вогонь. Куропатва поставив варити бараболю. Стрільці обстругали з патиків кору, щоб вогонь не давав диму, а горів чистим полум'ям. Я латав стрільцям чоботи. Бараболя доварювалась і пахла так, що аж слина текла.

Та копи ми вже з їдунками підходили по вечерю, на кухню посипався з кількох кулеметів град куль. Мені і декому вдалося вхопити кілька бараболі і ми попід кулі побігли за іншими в напрямі Маластова і Рихвальду. Куропатва висипав бараболю на землю, вхопив баняк і подався за нами.

Ми видряпалися на один з вершків і попали прямо між ворожу лаву. Поляки взяли нас за свій відділ і тому не стріляли, а ми побачили їх аж тоді, коли опинилися між ними. Ми відкрили короткий вогонь. Короткий, бо кулемети застрайкували.

Кулемет Топора затявся після першої серії, Веселому і Вербі вдалося вистрілити лише кілька разів, а кулемет Музики не обіззався взагалі. Але заки надбіг Грізний зі своїм кулеметом, поляки вже втікали, бо заговорила наша інша зброя.

Ми також скоро втекли. Пізно ввечері ми зупинилися в якійсь китловині між великими горами і тут ствердили, що між нами немає Чарноти, Стріли, Воробця і Гранати. Кілька днів пізніше Граната і Воробець приєдналися до чоти, а Чарнота і Стріла таки загубилися. Ми старалися знайти їх, але безуспішно.

Джерелом наших інформацій часто були польські газети. Ми уважно читали їх не так для того, що там було написане, як для того, що можна було вчитати між рядками. Поляки писали про наші бої і з великою радістю повідомляли, що їм таки вдалося знищити "банди УПА" по лісах в Карпатах, на Лемківщині, Перемищині і Холмщині. З цих писань виходило, що в кожному бою поляки вбивали понад сто, а то й двісті "бандитів" і двічі стільки брали в полон. За їх інформаціями на Лемківщині в кожному бою гинуло від п'ятдесят до триста "бандитів", а в полон попадало понад п'ятсот. Не писали тільки газети про польські втрати.

А нас усіх на початку 1947 року в західній Лемківщині було менше як поляки хвалилися, що забивали і брали у полон. Потім дехто дезертирував, дехто загинув, інших звільнили через недуги і в половині 1947 року нас залишилося ще менше.

Згодом у польських газетах почали писати про перемоги чехів над нами на Словаччині та Моравії. На чому були побудовані ці відомості ми не могли зрозуміти. А коли в серпні 1947 року появилася ревелюційна вістка, що всі "банди УПА" вигнано з польських і чехословацьких гір і вони подалися до своїх "покровителів" в американську зону Німеччини, ми всі сказали, що поляки таки занадто забрехалися.

Про відхід наших сотень на Захід заговорили також по селах. Стрільці приносили вістки, що буцім то селяни тут і там говорили з повстанцями, які йшли на Захід. Чотовий Урал заперечував усі ці поголоски і заборонив говорити про події, незрозумілі для нас. Він наказав приготуватися до зими і збирати по селах харчі.

В селах жили поляки, або наші лемки, які спольщилися і не признавалися до українців. Майже в кожному селі були сильні самооборони ОРМО, і нам не раз доводилося зводити бої з польською міліцією. Кілька разів нам вдалося наскочити на їх станиці, роззброїти і забрати зброю, амуніцію та мундири і взуття.

В дуже густому молодняку ми знайшли добре місце на табір. Це були суцільні хащі, через які важко було пробиватися. Ми самі мусіли добре дивитися, щоб знайти вхід до табору. Облави переходили часто. Ми вже привикли до них і тихо сиділи в гушавині.

Поляків чорти брали. Вони знали, що ми в лісі, бо часто показувались у селах, а знайти нас не могли. В тих кущах ми відпочили, а найважливіше відживились, бо харчів мали досить. На Магурі Бортнянській ми замагазинували десять бочок м'яса і багато бараболі.

Про другу половину нашої сотні ми нічого не знали. Всі старі зв'язки розірвалися через зраду дезертирів; нові не так просто було нав'язати, бо ворог вивіз усіх українських селян на "зем'є одзискане". Ми ходили на старі розконспіровані зв'язкові пункти і здалека пильнували, щоб на них не попав ніхто з наших. Відвідували також деякі польські родини, які по-людськи ставилися до нас і через них старалися нав'язати нові зв'язки. Та минали дні, а на зв'язкові пункти ніхто не приходив. Тоді Урал вислав Смереку і Семена на Рунок. Вони обійшли всі села, але сотенного не знайшли; устійнили лише новий зв'язок з боївками. Нам не лишалося нічого іншого, як

чекати.

Щось діялося, ми лише не знали що. Наші розвідки кілька разів знайшли цілком свіжі сліди таборування в лісі, раз клаптик зім'ятого паперу з написом Перемишль і датою з травня, іншим разом кусень часопису з Ярославщини.

При кінці серпня прибився до нас Степовий. Ми дуже втішилися, бо думали, що його вже давно нема в живих.

Того дня я стояв у корчах на стійці. Була чудова погода Я дивився на листочки корчів, що ними легко коливав вітер. Раптом в одному місці кущі захиталися і листочки затремтіли нерівно. Чи може мені так вдалось? Та ні, корчі знову захитались. Я помаленьку відбезпечив кріс і прицілився. З-поміж кущів визирнула зелена німецька шапка, а під нею бронзово-загоріле лице. Ворог? Свій? Провокатор? Та голова знову визирнула між корчами і я побачив перед собою Степового.

В таборі він оповів нам свою епопею. Коли ворог несподівано напав на їх групу — провідниця Христя, кур'єр Явір, Залізо, Орлик, Вишня і Степовий, — вони дали змогу Христі і Яворові, які мали при собі важливі документи, втікати, а самі відстрілювались. Все діялося блискавично. Ранені, Орлик і Залізо розірвали себе гранатами, десь подівся Вишня. Степового огорнув страх, потемніло в очах. Коли йому вернулася притомність, він лежав на землі, живий і здоровий, рушниця біля нього. Довкола нікого.

Відтоді він шукав за нами всюди; сходив гори вздовж і поперек, аж накінець попав на наш слід.

РОЗДІЛ 13

У перші дні вересня 1947 року по новому зв'язку до табору прийшли провідниця Христя і кілька зв'язкових від курінного Рена. Вони принесли нам естафету з наказом іти на Захід. Від Христі ми дізналися, що такі накази дістали сотні Бурлаки, Громенка і Ластівки, а також сотні з Холмщини і Підлясся. Сотні Хріна, Кармелюка, Біра і Мирона відійшли за Сян на Україну, а інші сотні з "трикутника" пішли на Захід.

На збірці чоти відчитано три накази. Вони були датовані чотири місяці назад. Від УГВР, за підписом генерала Т. Чупринки, стояло, що рішенням Головного Проводу УГВР висилаються в рейд сотні із Закерзоння аж за кордон в американську зону Німеччини; від Військового Штабу УПА на Закерзонні про невідкладний відмарш нашої сотні на Захід; від курінного Рена — інструкції і прощальний лист.

В інструкціях було сказано як ми повинні найкраще сповнити нашу місію, щоб довести до відома західного світу про нашу боротьбу. Курінний звертав увагу на небезпеки, які нас чекають і навчав як нам поводитися в дорозі і тоді, коли нам доведеться скласти зброю. Він говорив, щоб ми добилися в Австрії до Зальцбургу, а в Німеччині до Регенсбургу або Мюнхену, та сконтактувалися з видавництвом "Української Трибуни". Нам усе це звучало дуже імпозантно і ми думали, що наша еміграція являє собою колосальну силу.

Ми довго сиділи мовчки. Мене охопив дивний неспокій і я думаю, що так відчували й інші, — бо хоч який тяжкий був наш шлях на рідних землях, то далека і незнана дорога на чужину викликала тривогу. Не легко буде її перейти і чи перейдуть її всі?

Почалися гарячкові приготування до відмаршу. Розділювано між стрільців

літературу, що її залишила провідниця Христя з дорученням доставити на Захід; студійовано мапи і накреслювано маршрути; закопувано речі, яких ми не могли з собою брати; показувано всі наші криївки провідникові боївки Смирному. З нами відходили кілька його стрільців, він сам і ще дехто залишалися, щоб тримати зв'язок для інших груп, які йтимуть зі Сходу.

Всі латали взуття і мундири.

Відбувалися безконечні наради. Стояло питання, чи ми маємо іти цілою чотою чи малими групами, а якщо так, то хто з ким. Мені особисто було байдуже. Я готовий був іти з кожним, аби лише малою групою, а не цілою чотою.

Нарешті скликано збірку і розділено всіх стрільців на групи. Розподіл виглядав так:

Перша група: Політвиховник Бойко, Круча, політвиховник Зенон, підстаршина Калина, кулеметник Верба, стрільці — Крампа, Щур, Чува, Колос, Шабля і троє боївкарів, прізвиськ яких вже не пам'ятаю.

Друга група: Чотовий Урал, кулеметник Грізний, стрільці — Корчик, Граната, Борис, Недобитий, Білий і боївкар Іскра.

Третя група: Ройовий Зелений, кулеметник Топір, санітари Орленко і Веселий, стрільці — Зарічний, Куропатва, Барон і Славко.

Четверта група: Ройовий Райтер, кулеметник Музика, ланковий Смерека, стрільці — Степовий, Вишня, Драгомир і молоденький хлопчина з боївки, Жук.

П'ята група: Підстаршина Семенко, санітар Пасічник, стрільці — Славко і Голуб.

Група політвиховника Бойка була найбільша, бо він узяв з собою всіх найбільш незарадних стрільців, від яких відмовлялися інші ройові. У війську вже так буває — одні стрільці є здібні, розважні, повні ініціативи, інші цих прикмет не мають і лише краще або гірше виконують накази.

Кожна група опрацювала свій маршрут. Рішено, що в плян маршу одна група другої не втаємничує, щоб на випадок коли б котрась попала ворогові в руки, не зрадила маршруту інших.

Перед самим нашим відходом ми довідалися, що згинув наш колишній бунчужний і політвиховник Хитролис, який розірвав себе гранатою в криївці, і що провідниця Христя попала полякам у руки. Її зловили в поїзді, як вона їхала до Горлиць. Хтось із сексотів чи дезертирів розпізнав її по якомусь знаку на лиці (здається вона мала велику родимку). Її судили в Ряшові, а згодом у Варшаві. Вона, як ми пізніше довідалися, не зрадила ані одної таємниці, хоча знала не одну, бо була керівником господарчої частини підпільної сітки на Лемківщині.

Перед сумерком, на галявині зібралось все стрілецьтво. Остання збірка чоти. З промовою виступив політвиховник Бойко. Почав і розплакався. По наших обличчях потекли також сльози. Він востаннє пригадав нам про вояцьку присягу і військову дисципліну. Відтак ми відмовили молитву. Ми щиро просили Всевишнього про ласку і допомогу щасливо дійти до призначеної нам мети. А потім прийшло прощання. Стрільці сильно стискали тверді і порепані правиці і сильно наголошували слово "до побачення". Ніхто не знав чи ми ще стрінемося вдалі.

А як запала ніч, кожна група пішла своїм шляхом. Ми взяли відразу напрям на захід, просто на Рунок. По двох днях маршу, ранком 15 вересня ми стали на відпочинок в околиці сіл Чорна і Біла Вода, Шляхтова і Яворка. Це, мабуть, останні села нашої Лемківщини. Ми довго стояли і вдивлялися у вершки Карпатських гір та зелених лісів, де кожний із нас знав найвужчу стежку, найменшу яругу і поляну,

кожне дерево і кущик, які протягом чотирьох років були нам рідною хатою.

Біля Щавниці ми перейшли Дунаєць. Тут у польських селах, ми подавали себе за польських вояків або за польських підпільників, залежно від обставин. Селяни обдаровували нас харчами та інформували про безпечні дороги. Так дійшли ми до Нового Таргу. Військова мапа, якою ми користувалися, обіймала терен тільки до того міста і далі ми мусіли йти наосліп. Розпитавши селян, ми обрахували, що ми повинні ще поночі обминути Нови Тарг. Але дорога виявилася довша і світанок застав нас на окраїнах міста. Нам довелося добру годину бігти, заки ми заховалися у гущавинах смерекового ліску.

По кількох днях маршу ми дійшли до села Яблонка, що лежить під горою Бабя Ґура. Тут ми стрінули пачкарів, що часто переходили кордон і від них довідалися, що польського війська тут багато нема, бо воно поїхало десь там на "українське все, бо там провадзі се велька война з українськими партизанами", і по другій стороні чеське військо "теж поехало там гдзє война з партизанами". Не марнючи часу, як добре стемніло, ми помаршували в бік кордону. По добрих двох годинах ходу ми побачили прикордонні стовпи. Бабя Ґура, дуже розлога, поросла високою травою, на ній багато зрубів і лише тут і там ростуть групами смереки. Ніч була місячна і це помагало нам орієнтуватися між зрубамі і колодами. Ми йшли цілу ніч, щоб якнайдалі віддалитися від кордону.

На Словаччині треба було придумати якісь нові хитрощі, щоб себе не розконспірувати. На польському боці було нам легко, бо кожний з нас володів польською мовою і наші мундири були польські. Селяни не мали жадних сумнівів, що ми польські вояки або міліціонери. Вони лише часами дивувалися, "цо, знову вас зменілі?", тоді ми казали, що нас перенесли з іншого терену. По-словацьки говорили незле лише Жук і Вишня та трохи Смерека. Тож, коли ми доїли харчі і нам треба було зайти до села, ми придумали вдавати пачкарів з польського боку. А що ми не мали що міняти, то казали, що збираємо замовлення на різні товари і на другий день принесемо. При тому хитро довідувалися де є поліція, військо, бо, мовляв, вони шукають за такими пачкарами, як ми. І люди давали нам усі потрібні інформації. Населення привітне і гостинне, тож всюди гостили нас чим хата багата. Звичайно, до хат заходили тільки ті, що говорили або по-словацьки, або по лемківськи, бо лемківська говірка дещо подібна до словацької мови. Вони вдягали цивільні блузи, пістолі брали в кишені, а довгу зброю лишали тим, що стояли під хатою. Я мав ще з дому цивільну блузу і тепер вона дуже нам знадобилася, я давав її тим, що ішли до хат. Я по-словацьки не говорю, тому все лишався на дворі. Населення тут дещо багатше, ніж у Польщі, кращі господарки і заможніші будинки. Люди також краще вбрані і краще їдять.

Ми йшли в напрямі Жіліни, мандруючи лісами і лише вночі. Щоб не збитися з шляху, ми перевіряли наш маршрут зі записками, які ми зробили з мапи політвиховника Бойка. Минувши якесь більше містечко чи село, ми зараз дивилися в наші записки і скреслювали з списку; по днях ми обчислювали скільки кілометрів ми пройшли і рахували скільки ще перед нами.

Відійшовши від кордону, ми перестали грати ролю пачкарів і почали відверто казати, що ми українські повстанці, які переходять словацьку територію, щоб дістатися до американців. І люди ставилися до нас дуже добре. В деяких селах нам розказували, що свого часу стаціонувала в них Дивізія "Галичина"; що це були чесні хлопці, які гарно відносилися до населення. Наша група старалася також залишити по

собі добрий спомин і опінію. Ми поводитися чемно, просили, а не вимагали і дякували. Ми знали, що від нашої поведінки у великій мірі залежить доля наших побратимів, які маршують за нами.

Та незалежно від того, що словаки дуже гарні люди, ми старалися не за-часто заходити до сіл, бо по дорогах і селах волочилося багато чеського війська і поліції. Ми старалися заpastися харчами на кілька днів і не показуватися в селах, аж поки нам не скінчилися запаси, хіба що Райтер дуже наполягав, бо він любив ходити по хатах. У лісах ми не раз бачили сліди таборування. Хто знає, може це були наші відділи, хоч місцеві люди нам казали, що вони також мають своїх партизанів, які є проти комуністичної влади і чехів. Ми часто чули від словаків, що вони не люблять чехів.

У деяких селах нам люди говорили, що ми не є першим відділом, який у них з'явився. Ми були дуже цікаві зустріти котрусь з наших груп. І так одної місячної ночі ми зупинилися в лісі на короткий відпочинок. Раптом почули по стежці кроки. Ми притихли. Коли вони порівнялися з нами, ми почули українську мову. Це був рій Зеленого. Всі дуже тішилися зустріччю. Вони також не мали покищо жадних неприємних пригод. Поготоривши годину-дві, ми розпрощалися і кожна група зникла в гущавині лісу.

Ми дуже відчували брак військової мапи і питали за нею у людей. Ми старалися заходити до хат учителів, священників і взагалі людей з освітою. Вони звичайно давали нам кращі інформації як селяни. Згодом ми дістали у одного учителя кілька мап, правда не військових, але досить точних. Це була вже велика допомога. Стрілець Вишня мав компас і він у хмарні дні ставав нам у пригоді. Але коли були місячні ночі, нашим найкращим компасом були зорі в небі. "Косар", "Віз" і "Квочка" ніколи нас не підвели, а з компасом бувало всяко, часом доводилося блудити. Це сповільняло наш марш. Хоч найбільше сповільняв його наш ройовий Райтер. Він був людиною непогамованою і нерозважною. Конспірації він додержуватись не вмів. Як тільки побачив якусь хатину при шляху, він мусів обов'язково до неї вступити, хоч більшість з нас були проти цього. Через такі непотрібні візити нам не раз доводилося втікати від чеських облав. Більшість з нас вважали, що як у торбі є хліб на кілька днів, нема чого волочитися по селах. Та й осінь скоро минала, і зима могла застукати нас у дорозі, а зима ніколи не була нашим союзником. Та до нашого ройового це не доходило і тому приходило до непотрібної виміни думок. Райтерові ще найменше перечили кулеметник Музика і стрілець Вишня.

Райтер не мав також найменшого змислу орієнтації в терені. Але він був впертий і загонистий — гнав наперед і нам казав іти за собою. Не раз ми непотрібно намордувалися цілу ніч, дибаючи по скелях і дебрах, щоб на ранок опинитися на тому самому місці, звідки вийшли. Все це створювало між нами непорозуміння. Дійшло до того, що Райтер вдарив мене в лице, аж мені потекла кров. Я надлюдською силою стримав себе, щоб не пальнути його. Через якийсь час, коли хлопці не хотіли іти без потреби до села, він вдарив палицею ланкового Смереку. Смерека вхопив автомат, та стрільці скочили між них і не допустили до нещастя. Кілька днів пізніше він знову вдарив молоденького Жука. Тут уже зброя опинилася в руках усіх, — але ми себе ще в час здержали. Ми лише заявили йому, що якщо він не хоче загинути, — хай краще прислухається до нашої опінії. Ми собі обіцяли, що як тільки щасливо дійдемо до мети, віддамо Райтера під військовий суд. Та на Заході ми побачили ситуацію цілком іншу, як ми собі уявляли. Але в той час, ми того не знали і ми визнавали військову дисципліну навіть тоді, коли зверхник не був на висоті свого завдання.

Стояли гарні осінні дні. Ми маршували ночами, але коли терен був лісистий, йшли і днями, відпочиваючи лише кілька годин.

На одному невеличкому хуторі господар прийняв нас дуже гостинно. Він сказав, що чув від сусідів, що наші групи йдуть на Захід і дуже хотів на власні очі побачити месників українського народу. Він подарував нам кілька різних мап і харчів майже на тиждень. Це добре, — не мусимо показуватись людям на очі, тимбільше що комуністичний уряд Чехо-Словаччини проголосив нагороду п'ятсот корон за кожного українського повстанця.

І знову не обійшлося без словесних сутичок з Райтером. Якось при дорозі ми побачили корчму. Райтер зовсім збожеволів — йому захотілося пива. Ми йому про п'ятсот корон за голову повстанця, він нам про пиво. Та йому вдалося перемовити Музику і Вишню, і вони попрямували до корчми. Решта залишилася надворі в корчах. В корчмі гостювання Райтера затяглося, та і нам в кущі винесли по великій гальбі пива. Це мені цілком не сподобалось і я висловив думку, що коли наші любителі пива негайно не залишать корчми, ми повинні лишити їх, бо буде нам усім кінець. Але Смерека заявив, що не зважаючи на те, що Райтер може завести нас чорту в зуби, — ми лишити його не маємо права. Коли ми так говорили, десь за хатою почувся шум мотора і блимнуло світло. Степовий і я одним духом побігли до корчми і заалармували Райтера, та всі разом пустилися тікати подальше від корчми. За нами понеслися постріли з автоматів. Слава Богу, що на тому скінчилося.

В околиці Жіліни, згідно з нашим маршрутом ми мали переправитись через річку Ваг. Але коли ми на місці уважно перестудіювали мапи, побачили, що вона далі скручує на південь, а нам треба йти на південний захід. За порадою деяких добрих словаків, ми пішли Білими Карпатами на південь в напрямі Годоніну, найдалше висуненого міста на захід.

Білі Карпати багато нижчі від наших Карпат, досить лісисті. Тут ми почали щораз частіше зустрічати чехів. Ми їх відразу пізнавали по їх холодному ставленні до нас. Після кожної зустрічі з ними ми скоро зникали в терені і зтирали за собою всі сліди, бо вони доносили жандармерії і за нами йшла облава. В деяких околицях стрічали ми українських поселенців. Ми їх розуміли і не заходили до їх хат, щоб не наразити на переслідування чехами. Лише часом перекидались з ними кількома словами.

18 жовтня перед нами постало питання, як продертися на другий бік великої ріки Морави. Словаки нам сказали, що всі мости як удень так і вночі охороняє військо. Думку про те, щоб переплисти річку, ми мусіли відкинути, бо один я добре плавав, інші слабо або цілком не вміли. Тому ми рішили перейти залізничним мостом, — найважливіше, щоб нам хтось показав дорогу.

Зустрівши якогось селянина, що їхав возом з жінкою, ми запропонували йому сорок чеських корон, щоб він показав нам дорогу до найближчого залізничного мосту через Мораву. Він спочатку не хотів, але потім пошептався з жінкою і погодився.

Правду сказати, мені цей чех не подобався, — занадто солоденько він говорив і забагато нас хвалив. По годині ходу, він привів нас до якогось мосту, що переходив через невеличку ріку і сказав, що це Морави. Хоч я Морави ніколи не бачив, але та річка на Мораву не виглядала. На мапі Морави позначена дуже грубою лінією, — значить дуже широка ріка, а та, напіввисохла. Я про це сказав чехові, але він вперся, що це таки Морави. Я витягнув мапу і під брезентовою палаткою, щоб не було видно світла з ліхтарика, почав доказувати, що річка, над якою ми стоїмо, є допливом Морави. Та Райтер розкричався, що я розуміюся на мапі, як "вовк на зіздах" і що

місцевий чоловік знає свій терен. На тому дискусія скінчилася. Чех узяв гроші і пішов додому.

Ми з готовою до стрілу зброєю перейшли міст за кілька хвилин. Лише треба було дуже вважати, щоб не поламати собі ніг між рідко положеними шпалами. Охорони на мості не було і Райтер дуже радів, що ми так легко перейшли Мораву.

По добрій годині ходу, на небосхилі перед нами зарисувався якийсь лісок. Терен був рівний як стіл. Та коли ми підійшли ближче, ми побачили, що це не ліс, а лози вздовж великої ріки, а далі перед нами відкрилось срібне плесо майже стоячої широкої води, другий берег якої чорнів далеко на обрії. Я і Смерека злобно розсміялись.

— Ну, що ж, Райтере, хоч ми й не розуміємось на мапі, а Морава, як сам бачиш, не баюра!

Райтер у відповідь лише прокляв чеха, якому він дався обдурити.

Ми пішли вздовж берега. Незабаром перед нами зарисувались контури мосту, що на ньому миготіли світла. Була пізня пора ночі, пішоходів на мості не було, рух авт був також невеликий. З нашого боку вартових не було. Ми поміркували, що коли по другій стороні стоїть варта, то мабуть не більша як два-три чоловіка, а з ними ми собі дамо раду. Коли ми так обсервували рух на мості, мені прийшла думка, щоб бігти за вантажним автом, яке заслонить нас перед вартовими. Ідея сподобалась і діждавшись влучного моменту, ми вискочили на міст. До половини мосту ми трималися щільно авта, але далі шофер збільшив швидкість і ми залишилися трохи позаду. При кінці мосту ми побачили двох вояків з крісами на плечах. Вони завважили нас тоді, коли авто, осліпивши їх фарами, промчало повз них. Вони не мали вже часу стягнути зброї з плечей і тому дали ногам знати. Ми побігли кілька кроків за ними, а далі, порівнявшись з лозами, раптово завернули в інший бік і зникли в темряві.

Ми бігли добрий кілометр, аж поки не добігли до якогось лісу. Але там ми попали між якісь дротяні сітки та загороди. Вони були дуже високі, перелізти їх не було легко і дедалі їх ставало щораз більше. Ранок застав нас між тими загородами змучених, подряпаних і обдертих. Ми полягали під корчі та рішили пролежати цілий день. Всі скоро позасинали. Мені першому припало вартувати. По якомусь часі біля кущів появилася громадка цесарок. Вони почали тупцювати вздовж корчів і заглядати попід них. Мене занепокоїло, що якби хтось надійшов, міг би поцікавитись, що вони тут побачили і я почав кидати в них камінчиками, та вони не боялися, навпаки, це ще збільшило їх цікавість.

Раптом десь позаду мене бахнув постріл. По наших корчах полетіли шроти. Цесарки розбіглися, лише одна залишилася на землі мертва. Майже попід самими корчами перейшов якийсь чоловік з рушницею, підняв птицю і пішов далі. Кілька хвилин було спокійно, а тоді кляті цесарки знову зібралися під нашими кущами і ще більше нахабно заглядали до нас. Нам не лишалося нічого іншого як шукати собі іншого сховища, щоб якийсь мисливець замість цесарки не вполював нас. Ми довго повзли на животах, заки вибралися за загороди і знайшли інші кущі.

Увечорі ми рушили в дорогу, попередивши Райтера, щоб не думав вступати до чехів з візитами. Але нам треба було запастися хлібом бодай на кілька днів. В одному селі ми здалека занюхали запах свіжого хліба в пекарні.

Та коли ми зайшли до хати, то перше, що ми побачили був не хліб, а великий портрет Сталіна на стіні. За прилавком поралася молода і гарна жінка. Вона закричала і на її крик з другої кімнати вийшли двоє чоловіків — всі троє застигли в очікуванні.

— Ми хочемо купити хліба, — сказав один з нас і поклав гроші на прилавок.

На наше чемне звернення, жінці вернулася мова і вона з криком заявила, що для бандитів у неї хліба нема. Ми чемно повторили наше прохання, а жінка перейшла на звичайну лайку. Цієї балачки було нам забагато і один з нас зірвав портрет Сталіна, потоптав його ногами та крикнув і собі. Жінка більше не перечила. Ми забрали хліб і зникли в темряві. Десять хвилин пізніше село освітили ракети. Це пекарі напевно заалармували військо або жандармерію.

Така була наша перша зустріч з чехами. Добре, що за порадою добрих словаків, ми вибрали такий шлях, що нам не прийшлося довго йти чеською землею.

Коло третьої години ранку ми опинились у густому лісі і пересиділи в ньому до наступної ночі. Ліси тут взагалі не такі як в Карпатах — багато менші та молоді. Терен рівний як стіл.

Наступні дві або три ночі нам довелося маршувати все полями, лише де-не-де траплялися молоді ліси. Наш шлях перетинала річка Дія. Тої ночі, коли ми запланували її перейти, хоч ми скоро і без відпочинку йшли, — нам забракло ночі. Ранок застав нас у чистому полі яких п'ять кілометрів від річки. Іншої ради не було, як перележати цілий день на полі. Ми полягали в малих рівчаках і понакривали себе сухою гичкою цукрових буряків. О, тяжке то було лежання.

Зранку був сильний мороз, а цілий день стояло докучливе вологе зимно. Лежати треба було в одній і тій самій позиції, бо зараз за полем ішла дорога, що по ній їздили авта. Ми не зводили очей з дороги і лише коли на короткі проміжки часу автовий рух припинявся — ми потроху рухали затерпими і закоцюблими руками і ногами. Це був один з найдовших днів, які я пережив. Хвилини видовжувались в години і час задубів разом з нами і стояв на одному місці. Здавалося ми ніколи не дочекаємось ночі. Та прийшов кінець і нашим мукам. Як тільки стемніло, ми зірвалися з землі і бігли без перерви кілька кілометрів.

Ми зупинилися аж перед великими мочарами вздовж річки. Дія дуже повільна річка, що широко розливається. Вона виглядає немов би вода щойно виступила з берегів й залила левади. Тут і там посеред води стирчать острівці, — на них ростуть дерева, місцями між мочарами досить глибокі плеса.

Ми довго думали, що нам робити. Потім поділилися на дві групи і пішли перевірити терен. Незабаром я і Смерека побачили між мочарами стежку. Вона привела нас до старої вибоїстої і кам'янистої дороги, а та до старого дерев'яного мосту. При дорозі коло мосту стояла мала хатина. З хати крізь заслонене вікно пробивало слабе світло. З другого боку річки на міст вийшла якась постать. Копи вона зблизилася до хати, ми побачили, що це вояк з крісом на плечах.

— Хай то чорт візьме! І тут в такій дірі стоїть застава?

Ми завернули назад до наших. Вони не знайшли кращої дороги.

Між корчами ми підсунулись під самий міст. Вартовий ходив коло хати, а потім сів на східці і закурив люльку. Ніч досить темна і нам здається, що вартовий нас не побачить, хіба, що почує. Вилазимо на міст по одному і повзаємо. Дошки на мості жахливо скриплять. Тримавши зброю наготові ми не зводимо очей з вартового. А він сидить непорушно і курить люльку. Ось прийшла черга на кулеметника. Йому з кулеметом не так легко перейти міст котячою ходою. Набої в диску чиркають. Міст скрипить ще дужче, а вартовий сидить і пахає люльку. Двоє останніх вже не повзли, вони бігли щосили, а скрипіт дошок було чути далеко-далеко. А вартовий сидів в одній і тій самій позиції.

Наступна ніч привела нас під австрійський кордон недалеко міста Нікольсбург.

На окраїні якогось села ми постукали у двері хати, що стояла трохи осторонь від інших. Господар, побачивши нас, налякався і сказав сховатися в кущі опобіч хати. Потім сам заліз під них і почав розповідати.

Наше щастя, що ми постукали в двері його хати, а не наступної, бо там приміщення прикордонної поліції. Відколи наші відділи почали переходити кордон, в усіх селах появилось багато війська. Кордон звідси всього 300 метрів. Його патрулюють чеські відділи з псами. Деяких наших уже зловили, дехто навіть наклав головою, але більшість таки перейшла щасливо, як ось, наприклад, кілька стрільців зі сотні Бурлаки, які нещодавно були в його хаті.

Кордон ми перейшли без жадних пригод. Лише прикордонні стовпи, які залишилися поза нами, говорили нам, що ми вже в іншій країні.

Щойно у віддалі кільканадцять кілометрів від кордону ми зайшли до якогось присілка і там розпитали про терен і обставини. Господар нам розповів, що в них є "руссіше" військо, але кордону австріяки пильнують самі, і що його син є при "Гренцшуцах". Коли ми вечеряли, прийшов і його син в мундирі прикордонника. З розмови виявилось, що і батько і син знали більше про УПА, ніж ми сподівалися. Вони нас запевнили, що як ми будемо чесно поводитися між людьми, то можемо сміло числити на допомогу кожного австріяка, бо вони не люблять комунізму, тим більше "русів".

Австрійці взагалі ставилися до нас дуже привітно і дуже по-людськи. Їх поліція не йшла облавою на нас. Нам оповідали, що як хтось зголошував поліції, що появилися "банденгруппен"¹, то вона питалась чи ми вчинили якісь злочини. Відповідь, звичайно, була заперечлива, — тоді поліція казала, що не має підстави шукати за нами.

Одного разу ми мали таку пригоду. В якомусь селі ми підійшли до хати і постукали у двері від подвір'я. Через вікно виглянула жінка. Ми просили її хліба. Жінка скоро відійшла, а на її місце появилвся чоловік в зеленому мундирі. Ми відскочили від вікна, а він спокійно сказав нам, щоб ми краще заходили до хат від дороги, бо тоді ми побачили б напис на хаті, що тут поліція, і побажавши нам доброго дня, зачинив вікно.

По німецьки кількох нас дещо говорили, а Вишня навіть цілком добре і ми давали собі раду між людьми.

По якомусь часі ми опинилися в Альпах. Тут знову почались суперечки з Райтером. Він ніяк не міг зрозуміти, що Альпи не Карпати і що тут краще іти стежками і дорогами, а не навпростець, раз вгору, раз в долину. Одної ночі ми опинилися на дуже високій і стрімкій горі. Півночі і чимало зусиль нас коштувало вилізти на неї, щоб побачити, що це гострий шпиль. З такої скелі сходити не було б легко навіть вправним альпіністам. Триматись не було чого, невеликі корчіки, що стирчали тут і там, виривалися з корінням; треба було намацувати ногами якісь заглиблення, або каменюки. Нарешті тим, що йшли позаду а між ними був і Райтер, не стало ґрунту під ногами і вони повисли в повітрі; ми насилу витягнули їх угору. Притулившись один до одного, ми просиділи до ранку. А коли розвиднілось, ми побачили, що сиділи на скелі, яка звисала над безоднею.

Помимо таких і інших нерозважних кроків, завдяки, мабуть, нашій щасливій долі, нас оминула смерть і ми без жадних пригод дійшли до Дунаю.

Ще на Словаччині деякі інтелігентні люди радили нам переходити Дунай якнайдалше від кордону. Австріяки були тої самої думки і вони спрямували нас

переходити ріку в околиці міста Гадерсдорф, в селі Ніколявс.

Цілий день ми пролежали в корчах на високому горбі і дивилися вниз, де відділений дорогою від нашого ліску, плив Дунай. Він видавався нам справжнім морем, хоч люди казали, що того року він мав багато менше води. Дорогою час від часу переїздили військові авто або мотоцикли; рікою плили човни, які перевозили людей з одного берега до другого.

Увечорі ми пішли до села шукати перевізника. Перший, до якого ми звернулися, відмовився, сказав прямо, що боїться, та порадив нам піти до одної жінки.

Перевізнички в хаті ми не застали, лише її сина — хлопця 10-12 років. Він спочатку перестрашився нас, але переконавшись що ми не "руси", повів нас на берег. По якомусь часі до берега поволі підійшов човен. Але в тому самому моменті, дорогою переїхало авто, — фари кинули трохи світла і жінка побачивши вісьмох озброєних вояків, скоро відштовхнулась веслом від берега. Але ми були приготівані на таке і притримавши човен, вскочили всі до середини. Перевізничка дивилася на нас перестрашеними очима і відмовилась веслувати. Ми пробували самі гребти, але це нам не виходило. Весла були вмонтовані в човен і ними треба було вміти орудувати. Врешті жінка мабуть повірила нам, що ми не "руси", взяла весла в руки і човен поплив рівненько вперед. Вже на березі вона нам сказала, що їй доводилося двічі перевозити подібних до нас пасажирів. Одні казали, що вони дезертири з Червоної Армії, інші взагалі не знали німецької мови і лише на міги показували, що хочуть переїхати на другу сторону ріки.

Пізно по півночі ми зайшли до якогось присілку та постукали до одної з хат, щоб попросити трохи харчів. Господар, побачивши нас, наробив крику, що дверей "русам" не відчинить. Не помогли наші запевнення, що ми не "руси". Прийшлося іти до іншої хати. Та там те саме, а незабаром по цілому хуторі затарабанили в якісь бляхи. Ми скоренько втекли до лісу. На другий день в іншому селі нас прийняли, нагодували. Коли ми розповіли про нашу пригоду попередньої ночі, нам сказали, що більшовицькі частини часто грабують села, — отже населення тарабаненням в бляхи зчиняє алярм. Нам порадили пізно вночі до хат не стукати.

Почало дощити щораз частіше і ставало щораз зимніше. Не завжди можна було обсушитись і тому у мокрому ми мерзли ще гірше. Та найбільшою бідою в нашій дорозі стали воші. Майже два місяці ми не міняли білизни. Мундири наші ледве тримались купи, взуття розліталось і ми зв'язували його дротами.

По дорозі нам люди показували часописи. В них закликали населення, щоб воно не допомагало "банденгрупам" і кожночасно повідомляло радянську окупаційну владу. Але в часописах були теж згадки що багато "банденгруп" уже перейшло до американців, де їх щиро прийняли. Для нас це були дуже радісні вістки.

Ще заки в останніх днях жовтня, ми опинилися в околиці Кремсу, люди нас попереджали бути на сторожі, бо населення там скомунізоване і більшовицьке військо квартирує в майже тридцяти селах.

І так одної ночі в тому небезпечному для нас терені, ми маршували дуже інтенсивно, щоб дійти до найближчого лісу. Віддаль була велика і треба було числитися з кожною хвилиною. Але Райтер, як Райтер, ще мусів зайти до якоїсь самотньої хати і ранок застав нас між двома селами, серед виноградників. Не лишилося нічого іншого, як сховатися в будці, яких стояло багато на виноградних полях. Пів дня сиділи всі спокійно, а далі Райтерові та Музиці закортіло вийти з будки, бо вони побачили залишене гроно винограду на одному з корчів. Не встигли вони вилізти, як

наткнулися на якогось робітника, і... почали з ним розмову. Така зустріч була нам цілком не на руку, — ми завели робітника до будки і рішили притримати його до ночі. Та він почав проситися, щоб його відпустити, бо він стратить денний заробіток і присягатись що нас не зрадить. Райтер повірив в його облесні слова і мимо наших протестів, звільнив його.

Наслідків не треба було довго чекати. Не минуло і дві години, як робітник з'явився у винограднику, тим разом в авті з енкаведистами. Коли на нашу будку посипались стріли, ми на момент попали в паніку, але скоро опанували себе і відстрілюючись, виповзли у виноградник. Ми відразу побачили, що ворог заскочив нас з трьох сторін, залишаючи нам відступ під поле обстрілу своїх кулеметів. Кулеметник Музика поставив свого дехтяра на землю і сипнув з нього кілька серій, але ворожий вогонь скосив його. Ми розбіглися широкою розстрільною і відстрілюючись, відступали, використовуючи кожне прикриття, кожний корчик. Під сильним вогнем ми перебігли виноградником в якусь долину, відтак якусь дорогу і шубовхнулись по пахви у воду. По другому боці річки розкинулось село. Ми іншого вибору не мали і побігли між хати. І, як це кажуть, козак не без долі, а світ не без добрих людей, — якісь селяни спрямували нас на стежку, що міжгір'ям бігла в гори. І це нас врятувало.

Ворог над'їхав автом дві-три хвилини пізніше і на нас посипались запальні кулі, що якимсь чином у нас не попадали, лише під ногами горіла земля.

Ми бігли гусаком з олімпійською швидкістю, з одним бажанням врятуватись. Та по якомусь часі я знесилився, ноги обважніли, в грудях душив біль, мов би колов мене хтось ножами. Я почав сповільняти біг, а далі ледве тягнув за собою ноги. Мені раптом стало цілком байдуже чи поцілить мене куля, чи ні. Я не відчував нічого крім втоми. Я вже не ховався, шкандибав догори. Позаду мене ще лишився Степовий, — він теж ледве волочився і кулі також його не чіпали. Смерека далеко напереді махав рукою, щоб скорше бігти, але я не міг...

Уже смеркало, коли я доплентався на гору, де інші чекали. Ми побігли далі. Якась зустрічна пара показала нам звідки прямують "руси" і ми змінили напрям. Ми бігли поміж корчами, через якісь пасовиська і яри, а за нами гналися енкаведисти. Вже цілком звечоріло, коли ми побачили перед собою ліси. Один з них тягнувся на північ, інший на південь. Дехто хотів прямувати відразу на південь, інші вважали, що краще на північ, а щойно в лісі змінити напрям. Сперечатися не було коли, бо нас знову переслідував ворог. Ми побігли на північ. Скориставши, що нас якийсь час закрили перед ворогом горби, ми завернули назад і якимсь яром поповзли в протилежному напрямі.

Ворог залишився десь далеко від нас. А десь ще далі у винограднику залишив своє молоде життя кулеметник Музика.

Ми перейшли лісом ще з десять кілометрів. Помучені докраю, мокрі від поту, ми полягали в кущах. Тільки ми вмостилися, як почули голоси людей, а відтак побачили жінку і чоловіка, які прямували просто на нас. Вони голосно говорили, здається сперечались. Раптом жінка зашпорталась об ноги котрогось із нас і впала під ноги чоловікові, що в свою чергу впав на неї. Чоловік підвівся, муркочучи щось під носом, але жінка заверещала на весь ліс:

— Гільфе! гільфе! айн ман лігт гір!2

Як тільки вони зникли між деревами, ми зірвалися і побігли якнайдалше від того місця.

Наступного дня вечером ми добилися до якогось хутора, де нас нагодували і спрямували до пекарні в сусідньому селі, щоб ми запаслися хлібом. Ми мали ще трохи австрійських шилінгів, які дістали за далековид і годинник і хотіли заплатити за хліб. Але пекар, який зустрів нас дуже привітно, дав по три кілограми хліба на особу і відмовився взяти гроші. Він добре орієнтувався в нашій боротьбі.

З села ми верталися попри той самий хутір, де були звечора. Була вже пізня пора і ми вагалися чи заночувати нам десь тут, чи йти далі. Коли ми так радилися, я звернув увагу на стодолу, стрих якої був вщерть заладований сіном. А що, якби тут відпочити?

Ідея сподобалась. Ми тихенько вилізли по драбині і глибоко зарилися в пахуче сіно.

Коли ми розплющили очі, через шпарки в дошках заглядало сонце. На подвір'ї було чути стукання сокирами та іншими господарськими приладдями. Незабаром затарабанив віз і заїхав під стодолу. Загомоніли люди і ми відчули, що на нас сиплеться сіно, — щораз більше і більше, аж нам не стало чим дихати. Довелося пробивати діри в сіні.

Цілий день ми лежали та вгадували по звуках, що діється на подвір'ї. А коли стемніло і затихло, ми почали вилазити з сіна. Та коли ми відчинили двері, на драбині побачили жінку. На наш вид, вона мало не впала і зчинила несамошитий крик. Щойно пізнавши нас, заспокоїлась і навіть поклікала до хати і дала їсти.

В околиці міст Герцогенбург і Сант-Пельтен ми увійшли в безпечніший для нас терен — тут багато густих, старих, а найважливіше сполучених зі собою, лісів. Ліси переважно шпилькові. В них було добре сховатися від ворожого ока, а також було можна розкласти вогонь. Ми вже добре мерзли; щораз частіше порошив сніг.

Нас всіх гнобив мовчазний жаль за Музикою. Він був добрим вояком і прекрасним кулеметником — холонокровний і опанований під час бою, як мало хто. Правда, дуже легковірний і непередбачливий, — це правдоподібно і єднало його з Райтером. Він був також забобонний і вірив у ворожбу. У хвилини відпочинку він завжди ворожив з карт і вичитував з них, що нам не судилося дійти всім до цілі. Не знаю, чи Райтер, який любив командувати, але не вмів думати, розумів, що власне через нього, безвідповідального командира групи, загинув Музика.

По кількох днях маршу ми дійшли до одного села, що широко розкинулося під великим лісом. В одній з крайніх хат, господар прийняв нас дуже зичливо. Він сказав, що кілька днів тому у нього вже ночувала група повстанців, та запропонував нам відпочити у нього в стодолі кілька днів. Пропозиція була дуже приманлива і ми рішили заризикувати.

Ми смачно хропнули собі на свіжому сіні. Вранці господиня дала нам сніданок, а господар тютюну. На протязі дня ми не виходили зі стодоли. Надворі падав дощ, а нам було так затишно під дахом над головою. Вечером ми хотіли відходити, але господар переконав нас, щоб ми ще перебули одну ніч. Він сказав, що він сам перебув війну і самому приходилось ховатися. Він був на фронті на Україні, де попав в більшовицьке оточення. Заки німці відбили свої позиції, його переховували наші жінки. Їм він завдячує своє життя. Тому він дуже хотів би бодай в цей спосіб віддячитися, може синам, тих матерів. В його розповіді було стільки щирости, що ми перестали сумніватися в його чесність. Він навіть пішов з нами по інших хатах назбирати харчів на дорогу.

Наш дальший маршрут ішов через великий ліс. Австріяки не радили нам запускатися в нього, мовляв, там легко заблудити, але для нас ліс це наш батько. Ми

йшли ним три дні.

На світанку четвертого дня ми постукали до дверей самотньої хати, що стояла у деякій віддалі від села. Наперед, як звичайно, висунули Вишню.

Через вікно виглянула жінка і зараз сховалася.

— Ага! Треба буде знову переконувати людей, що ми не є "руссіше зольдатен" — подумали ми собі.

Та по хвилині відчинилися широко двері і вже інша жінка, рухом руки запрошує нас до хати. Ми зі здивування стоїмо як вкопані. Підступ? Пастка? Жінки ніколи не відчиняли нам дверей.

— Чи не підступ з вашого боку, чи ви дійсно так гостинно запрошуєте нас до хати? — запитав її Вишня.

— Ні, в хаті, крім членів родини, нікого немає. Я знаю, що ви українські повстанці. У нас вже квартирувало перед кількома тижнями кількох ваших.

В хаті ми застали дві доньки господині і зятя. Він був в німецькому мундирі, бо недавно прийшов з полону, а що більшовики ограбували хату, то не мав у що переодягнутися.

Добрі жінки нагодували нас і, як і в попередньому селі, запропонували відпочити у них кілька днів. Ми так і зробили.

Зять господині пішов з нами від хати до хати в селі, де люди обдарували нас харчами на дорогу. Потім він відвів нас до наступного села і там представив знайомим хлопцям, які в свою чергу пішли з нами до іншого села. Це було в околиці міст Манк і Амштетен.

Тут почалася наша найдивніша і найбезпечніша мандрівка. Молоді австріяки передавали нас з села до села, а якщо ніхто з нами не йшов, то давали нам записки і казали до кого в даному селі піти. Не дуже довірливі спочатку, ми згодом повірили їм і мандрували спокійно в їх товаристві або згідно їх інструкцій. Так ми пройшли останні 100 кілометрів, які нас ділили від американської зони.

В околиці Сант-Петера наш зв'язковий — молодий австріяк — підвів нас до якогось хутора в горах і сказав, що далі ми мусимо йти самі. Він написав нам записку, докладно пояснив куди йти і кому передати.

Ми повинні маршувати на південь, між двома горами, пізніше завернути на захід. Приблизно по трьох годинах маршу, якщо не зблудимо, побачимо під горою хату. Біля хати буде бігати малий сірий пес, який побачивши нас почне несамовито гавкати. Господар хати, — високий товстий з рудим волоссям, його жінка — малого зросту, огрядна. Цей господар, прочитавши його картку, заопікується нами.

Австріяк так докладно описав нам дорогу, що зблудити було неможливо. За три години ми опинилися під самою хатою. І все відбулося як у вирежисерованій п'єсі, — з хати вибіг кудлатий сірий пес з гавкотом, вийшов рудий кучерявий господар, за ним показалася мала огрядна жінка.

Господар довго читав записку, оглядаючи нас з-під лоба. Потім сказав залишити вартового під хатою, бо тут часто крутяться більшовики, і покликав нас досередини. Його жінка поставила перед нами одну, а потім другу миску "бротзупе"³. Ми їли, а господар ставив нам різні запити, мабуть, щоб переконатися, що ми не провокатори. По вечері сказав збиратися і повів нас у ліс.

На дворі падав мокрий, напів з дощем сніг; тьма була така, що хоч око виколи. Ми відразу промокли до нитки, а діряві чоботи наповнилися болотом і зимною водою. З господарем побігла і сіра собачка. Вона на нас вже не гавкала, навпаки, приязно

обнюхувала і бігла наперед, мабуть добре знаючи куди її господар прямує в таку слоту. Стежкою ми вийшли на високу полонину і зупинилися в якійсь колибі.

Господар показав нам, в якому напрямі нам треба йти далі, — все вгору і не звертати ані на крок ні вправо ні вліво. На вершку гори ми мусимо знайти стежку, її важко розпізнати, бо вона заросла травою, але вздовж неї покладені пофарбовані на біло камінчики; це туристична стежка через кордон. Вона доведе нас аж до села Ваєр, на американському боці. Сказав ще вважати на більшовицьку патрулю і подав кожному руку на прощання. Райтер, який дався ошукатись при переході Морави, хотів його затримати, але ми не дозволили. Ми вважали, що тим ми зробили б кривду і тому господареві і всім іншим австріякам, які так безінтересовно і щиро допомагали нам у дорозі.

Ми почали спинатись угору. Сіра собачка кілька разів підбігала за нами, немов би хотіла переконатися чи ми йдемо в правильному напрямі. Лапатий мокрий сніг мочив нас безупинно, студенні струмені текли нам по спинах, і ми трусилися від холоду як у лихоманці. Заки ми піднялися на гору, минуло кілька годин. На хребті лежав сніг по коліна і стежки з білими камінчиками не можна було знайти. У нас була електрична лампочка і кілька свічок, — ми висвітили всі свічки і лампочку, а стежки ні сліду. Ми вже доходили до відчаю, як намацали кілька камінчиків, які, коли ми струсили з них сніг, виявилися пофарбованими. Але далеко ми нею не зайшли, бо незабаром збилися з неї. Знову почалося розкопування по мокрому снігу. По кількох годинах, обліплені болотом і снігом, зневірені і виснажені, ми посідали та почали роздумувати над нашою долею. Іншої ради не було, як чекати світанку. А оскільки в таку неgodу не тільки "рус", але й сам дідько не вийде на патрулю, — ми рішили розпалити вогонь. Хоч мокрий сніг з дощем не ущував, соснові гілки горіли непогано і ми трохи загірлись.

Як розвиднілось, ми відразу знайшли стежку всього кілька кроків від місця, де ми сиділи. Ледве перейшли ми нею сто метрів, як побачили стовпи і таблицю з написом трьома мовами: "Увага... не наближатися до кордону..." Ми одним скоком розбіглися в розстрільну і відбезпечивши зброю пішли поволі вперед. Ми йшли дуже обережно і були готові тут, на рубежі двох світів — вільного та поневоленого — боротися до останнього пострілу. Та ворога і близько не було. Тією туристичною стежкою вільно могла б перейти ціла армія.

Ми стояли на окупованій американцями території. Перед нами в долині між кількома гірськими потічками лежало невеличке село.

Була сьома година ранку, субота 8 листопада 1947 року, коли ми постукали до першої з краю хати в селі Ваєр, щоб довідатися де знаходиться американська комендантура.

Хоч ми далі перебували на австрійській території, яку лише переділив штучно створений кордон, увійшовши до хати, ми відразу відчули іншу атмосферу. Хата була прибраною образами, скатерками — видно було, що тут люди нічого не ховали, як це робили по другому боці цього кордону через страх, що "визволителі" їх ограбують.

Господарі якраз збиралися снідати і запросили нас до столу. По сніданні ми попросили гарячої води і заходилися митися, голитися, чистити наші обшарпані мундири і нещасні залишки нашого взуття. Потім останній раз вичистили нашу зброю.

Була мабуть четверта година по полудні, як ми вибрались до комендантури. Якась зустрічна жінка запропонувала показати нам дорогу. Від присілку до комендантури було приблизно чотири кілометри. По дорозі нас минуло авто з американськими

вояками, потім двоє австрійських поліцаїв, але і одні і другі лише цікаво подивилися на нас. Перед якимсь будинком жінка затрималась і сказала, що тут мешкають "амі". Ми перший раз почули це слово і, звісно, не розуміли.

Біля будинку стояв американський вояк, правдоподібно вартувий, і через паркан романсував з дівчиною у сусідньому подвір'ї. Ми зайшли в сіни, а тоді, ніким не затримані ввійшли до кімнати. При столі сиділо десяток вояків і грало в карти, в кутку молода дівчина друкувала на машинці. Ми стали в одну лаву, виструнчилися і Вишня відрапортував:

"Ми вояки Української Повстанської Армії, що воювали в Україні з більшовиками і комуністичною Польщею, згідно з наказом нашого головного командування, перейшли рейдом через Польщу, Чехо-Словаччину і радянську зону Австрії, голосимося до вас, щоб ви дали нам політичний азиль".

Побачивши нас — сімох обдертих, при зброї і з гранатами хлопів — американці збентежились. Вони здивовано дивилися на нас і мовчали. Дівчина, що писала на машинці, приємно усміхаючись сказала по німецьки: "вони вас не розуміють" і скоро переклала заяву Вишні на англійську мову. Тоді один із американців виступив наперед і назвавши свою рангу і прізвище, сказав, що він тут командир. Далі дівчина переклала нам, що ми нелегально перейшли кордон і тут ми є нелегальним військом, отже повинні негайно скласти свою зброю.

Ми витягнули магазинки з автоматів, замки з крісів і положили на стіл. Та коли ми відпинали гранати, американці відрухово відскочили у кути кімнати, а один із них крикнув, що, мовляв, ми робимо. Ми спокійно розібрали гранати і поклали біля нашої зброї. Американці зніжковили і, мабуть, щоб затерти своє розгублення, почали оглядати нашу зброю.

Я дивився на свою рушницю в руках чужих людей, і мені дивно щеміло серце. Від першого дня нашого рейду на Захід, ми знали, що маємо скласти зброю. Скласти її не перед ворогом нашого народу, з яким ми боролися на життя і смерть, а перед представниками вільного, непоневоленого світу.

Мені щеміло серце. Зі зброєю в руках ми були дисциплінованими вояками Української Повстанської Армії. Ми відстоювали права нашого народу. І поставало таке підсвідоме питання, як ми будемо служити далі нашому народові. Але це напівсвідоме питання не мало нічого спільного з песимізмом. У той час ми всі були оптимістами і вірили в українську еміграцію, з якою незабаром мали злучитися.

РОЗДІЛ 14

Тут я повинен був закінчити свою розповідь. Так мабуть зробив би письменник, який писав би повість про УПА. Та я не письменник, а життя не повість, тому я доведу свою розповідь аж до часу, коли ми з'єдналися з українською еміграцією і стали звичайними "переміщеними особами". На американській станиці в селі Ваєр ми перебули до наступного дня. Американський старшина запевнив нас, що вони не видадуть нас більшовикам і що ми можемо бути спокійні за нашу дальшу долю. Мусять бути лише полагоджені деякі формальності.

Він завів нас до іншої кімнати і погостив різними американськими ласощами. Згодом до нас прийшов якийсь американець українського походження. Ми дуже ним зраділи, бо хоч він говорив ламаною українською мовою, але розумів нас, а ми його.

Він став нам перекладачем, бо цілий час до самої вечері хтось приходив подивитися на нас — від старшин до звичайних вояків включно. Вони оглядали нас з цікавістю, засипували питаннями і обдаровували шоколядою і цигарками. Пізно, вже по вечері прийшли кілька австрійських жандармів і хотіли списати протокол — наші справжні прізвища, псевдоніми і т. п. Вони говорили добре польською і словенською мовами, а деякі навіть російською. Ми відмовились скласти зізнання, мовляв, нас вже перепитали американці. Вони не дуже настоювали.

Цілу ніч, хоч нам видали постіль і приділили кімнату до сну, ми більше говорили, ніж спали. До нас знову прийшов наш американський земляк ще з іншим вояком, що говорив по-словацьки.

На другий день рано нас завезли до міста Штаєр, а звідси поїздом до Лінцу. З нами їхав лише один американець. У поїзді ми не могли обігнатися від цікавих пасажирів, для яких ми мабуть були великою атракцією. Щоб позбутися їх уваги, американець запровадив нас до поштового вагону.

На станції в Лінці на нас чекав інший американець з автом, і він повіз нас до головної комендантури. Тут атмосфера цілком змінилася. Нам дали перекладача, що говорив словацькою мовою, і почали справжній допит. Списали докладно наші клички і прізвища, дати і місця народжень; до якої сотні належали, де воювали, якими теренами переходили і в якому місці перейшли кордон. Від нас забрали всі речі, головне наші військові мапи і всі записки, які ми мали.

Райтера відразу відлучили від нас, як командира нашої групи й ми його більше не бачили. Згодом лише довідалися, що він перебуває в Баварії.

Переслухання тривало цілий день. Їсти ніхто не догадався нам дати. А коли почало вечоріти, нас посадили на авто і повезли... до в'язниці. Тут сторож накричав на нас звичайною в'язничною лайкою і перевіrivши наші немудрі маєтки, запровадив до келії і замкнув на замок.

Ми цілком розгубилися. Ось тобі — вирвалися на волю, а опинилися у в'язниці. Нас обсіли чорні думки. А що як нас таки видадуть більшовикам?

Келія виявилась брудна-пребрудна, повна блощиць. Це якраз те, чого нам ще бракувало — наші воші і австрійські блощиці.

Вранці принесли нам рідку чорну каву і по кусникові хліба, а потім вигнали всіх на подвір'я на прохід. Ту ми побачили біля три сотки в'язнів, що як на вавилонській вежі, говорили різними мовами. Були навіть українці, які, як самі потім призналися, сиділи за "шварцгандель"¹, але було кілька таких, що нелегально перейшли австрійський кордон і мусіли за це відсидіти у в'язниці два тижні.

Нашою найбільшою радістю у в'язниці була зустріч з групою Семенка. Він, Пасічник, Славко і Голуб перейшли кордон лише один день пізніше як ми і майже в тому самому місці.

По кількох днях нас знову повезли на переслухання. Цим разом перепитували кожного окремо. Прийшла черга й на мене. У великій кімнаті за столом сидів якийсь огрядний панок у цивільному, напроти нього другий, який виявився перекладачем. Він говорив по-словенськи, і я не цілком добре розумів його. По звичайних запитах, на які ми вже відповіли на першому переслуханні, він почав мене питати як називався сотенний і інші командири, скільки сотня нараховувала стрільців, як була озброєна, звідки ми діставали зброю, амуніцію і харчі, хто нам постачав інформації про ворога, як ставилося населення до нас, та чи були в сотні стрільці інших національностей. Далі він розпитував про бої, що ми їх зводили з більшовиками, про виселювання

українських селян поляками на польські західні землі і вкінці про наш рейд на Захід. На стіні висіли дуже докладні військові мапи, і він казав мені показати на них наш цілий маршрут. Він питався також чи мені відомо хто дав наказ маршувати на Захід і якщо головним командуючим УПА є генерал Тарас Чупринка, то чи я знаю, яку роль відіграє Степан Бандера. Я відповів, що Бандера є лише провідником Організації Українських Націоналістів за кордоном.

Допит був дуже детальний і тривав добрих три години. Я навіть мусів оповісти звідки маю шапку німецького старшини, яку мені в дорозі подарувала якась жінка.

Я в свою чергу запитав його, що вони думають з нами робити і чому нас, мов злочинців, замкнули до в'язниці. Кремезний панок сказав, що австрійський закон карає за нелегальний перехід границі грошевою карою, або двотижневим арештом. Грошей з нас, звісно, стягнути не можна, отже мусимо відсидіти два тижні. Потім нас звільнять і спрямують до таборів переміщених осіб, де є багато українців.

І так ми сиділи у в'язниці. З одного боку ніби спокійні, що вже несподівано не наскочить на нас ворог, з другого — неспокійні, що нам принесе майбутнє. Спали дуже погано і нервово. Кожному марилися якісь засідки, бої, алярми — як не один, то другий прокидався з криком і так ми взаємно будили себе цілими ночами. Та і спати вночі ми вже давно відзвичаїлися. За час нашого кількарічного повстанського життя ночі для нас стали днями, а дні ночами.

Десь на восьмому дні нашого сидження у в'язниці, вахтер викликав усіх нас до сторожівки. Ми увійшли і з привычки стали всі у ряд. В кімнаті крім двох сторожів ми побачили трьох цивільних. Один, з грубою цигаркою в зубах, напів лежав, напів сидів у кріслі, поклавши ноги на стіл, двоє молодших сиділи нормально.

Якраз так попало, що я опинився першим у ряді, і до мене підійшов один з молодших панків, простягаючи руку.

— Я є українець, так як і ви, тому мені приємно вас запізнати, — і він назвав своє прізвище, якого я, на жаль, не згадав.

Я відрекомендувався і стиснув простягнену мені руку.

Нарешті прийшли українці! Але не встиг я ще зрадіти, як він запитав мене:

— До якої партії ви належите?

Мене мов хтось обухом вдарив по голові. Партії? Ми там, безіменні бійці УПА боролися з окупантом за кривду усіх українців, щодня дивилися смерті в очі, а тут найбільш суттєве є до якої партії я належу! Мною затрясло як в гарячці.

— Пане, я не знаю хто ви, але я також не знаю як розуміти ваш запит. Я, як український повстанець запевняю вас, що в Україні нема партій, там є народ, що створив УПА і бореться за Україну, а не за партії. Хто я? Я вояк славної УПА. Вас це не цікавить? Вас не цікавить скільки кілометрів дороги протоптали ми тими чобітьми, з яких виглядають голі пальці, вас не цікавить, що ми може змучені, що ми може голодні, що ми наявно брудні і завошивлені?

Я не тямився зі злости. Панок такої реакції мабуть не сподівався і почав мене запевняти, що лише з цікавості поставив таке питання. Потім скоро заговорив порумунськи до іншого панка, який в свою чергу переклав на англійську тому, що тримав ноги на столі. Цікавість його одначе була дуже велика, бо він запитався про те саме й інших. Всі хлопці відповіли йому, що ми за партії не воювали.

Американець байдуке вислухав перекладача, щось відповів, потім приємно усміхнувся кожному з нас, подав руку і по пачці цигарок та пішов геть. Українець також розпрощався з нами, пообіцявши по полагожденні всіх формальностей забрати

нас до табору в Зальцбургу.

Нас знову замкнули до камери, а що обідня пора вже минула, їсти нам не дали.

О четвертій годині по полудні прийшов наш українець з посвідкою, і нас звільнили з в'язниці.

Наш провідник завів нас на подвір'я якогось гаражу і сказав зачекати на нього. Ми ще встигли попросити його, щоб купив нам кусок хліба. Тільки він зник, як з'явився австрійський поліцай і зажадав від нас документів. Ми їх, звичайно, не мали, бо єдину посвідку на нас усіх мав при собі наш визволитель. Поліцай не хотів слухати жадних вияснень і наказав іти з ним на поліцію. Та ми вперлися і не рухалися з місця. Нам з допомогою прийшов якийсь робітник з гаражу, який сказав, що дійсно бачив з нами якогось панка. Поліцай згодився почекаати. Коли з розмови з нами симпатичний робітник довідався, що ми цілий день нічого не їли, він сів на авто і кудись метнувся. В дуже короткому часі він вернувся з великим баняком гарячої юшки.

Минула добра година, як прийшов наш визволитель з маленьким буханцем хліба під пахвою. Прийшов не сам, а в товаристві якогось молодика. Австрійського поліцай американська посвідка задовольнила, і він пішов собі геть. А наш визволитель, тримаючи буханець хліба під пахвою, почав разом зі своїм товаришем наввипередки нас просвіщати. Мовляв, нам, звичайним стрільцям, багато чого невідомо, ось хоч би хто керує цілою боротьбою УПА. Звичайно, конспірація була потрібна в Україні, але тут вони вже можуть нам сказати, що боротьбою УПА керує Андрій Мельник.

Вони говорили довго і багато. Перестерігали нас перед усіми і усім, доводили, що тільки їм треба нам довіритись. Вже цілком стемніло, а вони навчали нас, аж поки нам не увірвався терпець. Ми сказали нашому провідникові, що або він доставить нас до Зальцбургу до табору, де живуть українці, та перестане нас баламутити, або хай віддасть нам документ і ми вже самі туди доберемось. Він відмовився віддати нам посвідку і, покрутивши головою, пообіцяв завести нас до Зальцбургу. Ми його перестерегли, що будемо вважати на кожний його крок. Його помічник-пропагандист зник.

Наш визволитель заявив, що грошей на поїзд він не має і тому ми мусимо добиратися до Зальцбургу принагідним авто. Таких обірванців як ми ніхто не спішився підібрати. Але нарешті якесь вантажне авто зупинилося і шофер погодився підвезти нас за 140 шилінгів.

Цілу дорогу падав густий дощ і цілу дорогу наш визволитель обливав нас холодною водою своєї балачки.

Коли шофер скинув нас у Зальцбургу, дощ перейшов у зливу і тому ми не йшли, а бігли не знаючи куди, наосліп за нашим визволителем. Між якимись будинками, що подобали на військові касарні, він вбіг у відкриту залізну браму. Ми насторожено затримались.

Але за брамою показаласть мазепинська шапка і військовий з крісом на плечі.

Ми між своїми! Ми між українцями!

Ми підійшли ближче до брами. Стійковий у мазепинці перевіряв документи людей, що входили до середини. Запитав і нас. Ми сказали хто ми і що посвідку від американців має ось той панок, що нас сюди привів. На вістку, що ми упісти, під браму збіглося багато людей, які обступили нас і почали закидати різними питаннями. А в міжчасі між стійковим і нашим визволителем вив'язалась суперечка, бо цей останній чомусь не хотів дати вартовому посвідки. Він сердито махнув рукою і пішов вглиб касарняного подвір'я.

Зорієнтувавшись, що він лишив нас без документу, ми кинулись за ним. Зловили його вже в середині якогось будинку — притиснутий до муру, він сказав, що посвідку кинув у калюжу під брамою, та що вона напевно розмокла і користи з неї не буде ніякої. Посвідку ми дійсно виловили з калюжі, і таборова поліція забрала її сушити.

Цей табір для переміщених осіб називався Лексинфельд. У ньому ми почали новий етап у нашому житті — етап емігрантів.

Ми не були першою групою, яка прийшла до Лексинфельду. Ми застали стрільців Деркача, Кору, Семчука, Липу і інших. Кілька днів пізніше прийшла ціла група Зеленого, потім ще дехто і незабаром нас було вже 40 осіб.

Лексинфельд був для більшості з нас лише переходовим табором; багато з нас згодом помандрувало до інших еміграційних скупчень.

В Австрії і у Баварії ми стрінули наших дезертирів — Ящірку, Лемка і Лугового. Вони оправдувались, що, мовляв, вони знали, що сотня має відійти на Захід і вони лише випередили інших.

Багато з нашої сотні не дійшло на Захід. При переході Дунаю загинув наш колишній сотенний Дідик і багато інших старшин і стрільців. Загинув також наш політвиховник Бойко з цілою своєю групою, правдоподібно через нездарність стрільців, яких він узяв із собою. Здається котрийсь із них заснув на стійці і їх усіх застукав ворог. З цілою своєю групою попався полякам у руки Урал. На Захід дійшла тільки друга частина його роя: Грізний, Корчик, Іскра і Борис. З цілою групою дійшли Зелений і Семенко.

Сотенний Бродич, який ішов з чотою Дороша, в Татрах відлучився від Дороша, взявши з собою бунчужного Кудияра, кулеметника Чижа, стрільців Когута, Білого і Івасика, боївкарів Вуйка і Чуру та розвідчика Білика. Правдоподібно хтось зі стрільців навів ворога на Бродича. Цілу групу зловили і засудили у Варшаві.

З чоти Дороша прийшли в його групі: Палій, Глинка, Семчук, Тигір, Липа, Соловій і Деркач. З групи санітара Крука дійшли: Конарик, Довбня, Черешня та Блудний з боївки. Крук, Білянс і Довгий, які відлучилися від решти, забравши з собою мапи і компас, пропали у дорозі. З групи Грізного прийшов він сам та Борсук, а Вітер і Хмара попали чехам у руки.

У травні 1948 року, коли ми перестали сподіватися, що ще хтось проб'ється на Захід, прийшли Чарнота, Сокіл і Орест, а незабаром Смирний, Чабан, Тур, Стріла і Пімста.

* * *

Мій спомин цілком не претендує на літературний твір. Це є звичайна розповідь учасника і очевидця всіх описаних подій. Я розповів їх так, як умів і як бачив та пережив, стараючись подавати тільки факти без жадних прикрас чи замовчувань, не аналізуючи їх і не оцінюючи.

Я писав свою розповідь, відкидаючи від себе всі розчарування, що їх нам принесли еміграційні будні. Я жив тими хвилинами, коли наша сотня була одною великою родиною, яка разом боролася, разом голодувала і разом ділилася одною картоплиною.

Цій спільноті духа і дії, всім тим безіменним друзям, які пережили всі лихоліття, і всім тим безіменним героям, затоптані могили яких лишилися на своїх і чужих землях, — цю свою розповідь присвячую.

Інгольштадт, 1949